JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS 18 1969 metmenys

metmenys

Henrikas Radauskas, Sugrįžimas 3, Statula 4, Susprogusiam veidrody 6, Juniper County 7 * *František Halas*, Vilties torso 12, Tvanas 13 * *Miroslav Holub*, Patologija 14, Meilė 16, Jan Palacho Praha 17 * *Miloš Macurek*, Gudrios kanarėlės principai 18 * *Vladimir Justl*, Naktis su Hamletu 19 * *J. Žemkalnis*, Pastabos apie čekų literatūrą ir istoriją, 20 * *Alfred Erich Senn*, Mintys apie Lietuvos istorijos studijas 26 * *Leonas Lėtas*, Saga palaidų plaukų sermėgoje 37, Juodraščio lapas 38, Saulėtekis ir rytas 39, 7. 19. 68. 40, Giedra 41 * *Rimvydas Šilbajoris*, Tėvynė ir asmuo J. Degutytės poezijoje 57 * *J. Janavičius*, „It's all your fault" 85 * *Al. N. Dičpetris*, Tė 90 * *Kęstutis Gaidžiūnas*, Iš „Šimtas Trisdešimt Šeštos gatvės" ciklo 96 * *Vytautas Kavolis*, Neaiškumo patologijos 98 *

Jaunimas ir XX amžiaus revoliucija, *A. J. Greimas* 107 * Sovietų Sąjungos ateitis, *Juozas Kazlas* 117 * Poetės Juditos Vaičiūnaitės takas, *Z. Papečkys* 126 * Išeivijos literatūros panorama, *Vytautas A. Jonynas* 132 * Dvi Justino Marcinkevičiaus knygos, *Zigmas Papečkys* 151 * Du Jono Avyžiaus romanai, *Titas Guopis 164* * Sajos mažosios pjesės, *J. Žemkalnis* 177 * Vilnius be legendų, *V. Trumpa* 179 * Jono Aisčio elegijas paskaičius, *V. Trumpa 181* * Pragaro virtuvėje, *V. T.* 187 *

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Ry 27-801

Lietuvos TSR
VA[illegible]INĖ
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: *J. Bičiūnas* — 89; *A. Elskus* — 8, 9, 10, 11; *R. Gibavičius* — 48, 49; *V. Kalinauskas* — 46, 47; *A. Kazakauskas* —viršelyje; *S. Krasauskas* — 54; *J. Liolys* — 55; *P. Repšys*— 25, 36, 42, 52, 53, 84; *A. Švažas* — 50, 51; *A. Tarabilda* — 43; *V. Valius* — 56; *V. Žilius* — 44, 45.

SUGRĮŽIMAS

HENRIKAS RADAUSKAS

Ėmė lyt, ir naktis sušlapo,
Ir pakvipo erdvėm ir žuvim,
Ir spindėjimą žalio lapo
Tu pasiėmei su savim.

Ir tau liko tasai žalumas,
Kaip saulėlydis rausvas šuva,
Lėtas laikas ir pilkas dūmas
Ir pilna debesų kalva.

Jei paklydęs kada gulėsi
Dykumoj, po saule žiaurią,
Tu galėsi grįžt į pavėsį
Medžio, mirgančio ežere.

Pamatysi temstantį krantą, —
Kur mėnulį velka žvejai, —
Ir šešėlį šuns, kurs supranta,
Kur per šitiek metų ėjai.

Savo pažadą ištesėjęs,
Tu girdėsi: krenta lašai —
Ir stovėsi kaip Odisėjas,
Nežinodamas ar grįžai.

STATULA

Paukščių klyksmas artėja.
Negaliu jų pagauti.
Migla ir dūmai juos neša.
Negaliu pasilenkti,
Nutverti žuvį baseine,
Vėl paliksiu be vakarienės.

Negaliu atsigulti —
Tūkstantis svarų bronzos, —
Tik, ateinant jums nuo fontano,
Pro balandžių sparnus vidudienį
Aš atrodau kaip žalias kūnas.

Aš, Giovanni Cortona,
Kalvis ir renesanso dievas,
Keturių šimtų metų.
Broliai ir seserys vieną savaitę
Mirė maru.
Tėvą nudūrė kareiviai.
Varnai skrido virš miesto.
Motina nusiskandino.

Karas, badas ir maras.

Aš išstovėjau
Nuogas per visą žiemą.
Skulptorius nekūreno.
Davė pavalgyt.

Amžinas, dvidešimt vienerių metų,
Aikštės valdovas.
Bėgančios dėmės gatvėje mirga, rėkia,
Pusmergės žiūri į mano nuogumą,
Anglai, brazilai, japonai fotografuoja.

Žalias, kaip platanas pavasarį.

Klyksmas dangaus drumzlinoj bedugnėj.
Pradeda snigti.
Paryčiu miestas
Išeis į kalnus — baltas vaiduoklis.

Šąlantis kalvis ir renesanso dievas.
Dingusio miesto valdovas.

SUSPROGUSIAM VEIDRODY

Susprogusiam viešbučio veidrody krūpčioja bokštai,
Pavirsta žirafom ir pradeda bėgti ir griūva.
Sunku iššifruot zoologinę pastato prasmę.

Susprogusiam veidrody ima kalbėt telefonas,
Pakyla ir krenta balti rutuliai parafino,
Ir supas tarytum švytuoklė trikojis šešėlis.

Susprogusiam veidrody juokas sutinusių lūpų
Ir juodmedžio kaukės ir vaisiai, panašūs į ežį,
Ir žvėriška muzika, plėšianti šokančius plaukus.

Susprogusiam veidrody žiurkės cypimas nutyla,
Ir budelis kaspiną lėlei ant kaklo kabina,
Ir numušto butelio dantys susminga į sieną.

Susprogusiam veidrody klaidžioja verkiančios skruzdės,
Bezdžionės kortuoja ir šunys kaklaryšius riša,
Ir laikraštis ragina plaukt į Lunarijos salą.

Susprogusiam veidrody laikrodis išmuša rytą
Ir žvangantį stiklą suvaro į drebantį orą,
Ir šukių surinkti ateina tarnaitė Aurora.

JUNIPER COUNTY

Čia baltas medis tyliai ganosi,
Šaltiniai šnekas mandagiai,
Ir, kaip senoviniuos romanuose,
Ant rožių nutupia drugiai.
Augina džiną kadugiai.

Ir šitą džiną geria jūrininkai,
Kol juos laivan grąžins gaidys.
O gal ne jūrininkai, — mūrininkai,
Kurie bažnyčią pastatys.

Aplink šventorių avys ganosi,
Banguoja miežiai ir rugiai
Ir, kaip senoviniuos romanuose,
Su rožėm kalbasi drugiai.
Augina džiną kadugiai,
Šaltiniai šnekas mandagiai.

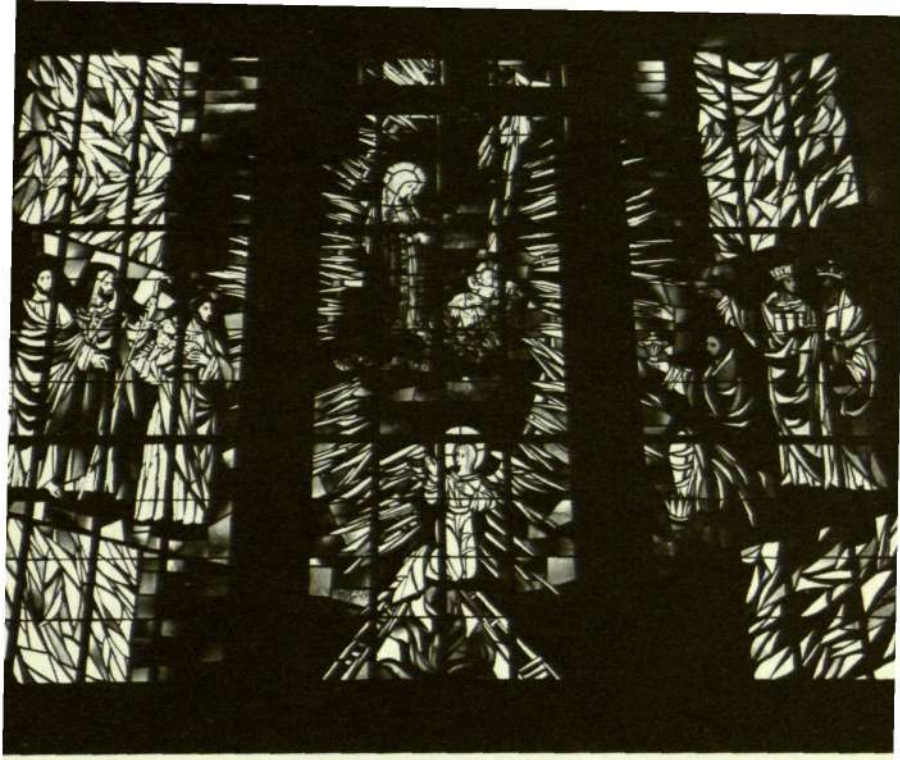

ALBINAS ELSKUS

gimė 1926 m. Kaune. Vitražų srityje dirba nuo 1949 m. ir 1964 m. įsigyja nuosavą vitražų studiją. Didesnė darbų dalis yra New York, Connecticut, Massachusetts, Maine valstijose; taip pat Baltimorėje, Washingtone, Los Angeles, Seattle, Pasadenoje, Monterey (Meksika) ir daugely kitų miestų.

Zion Lutheran Church vitražas, Staten Island, N.Y. (psl. 8) Church of the Epiphany vitražai, New York, N.Y. (psl. 9, 10, 11)

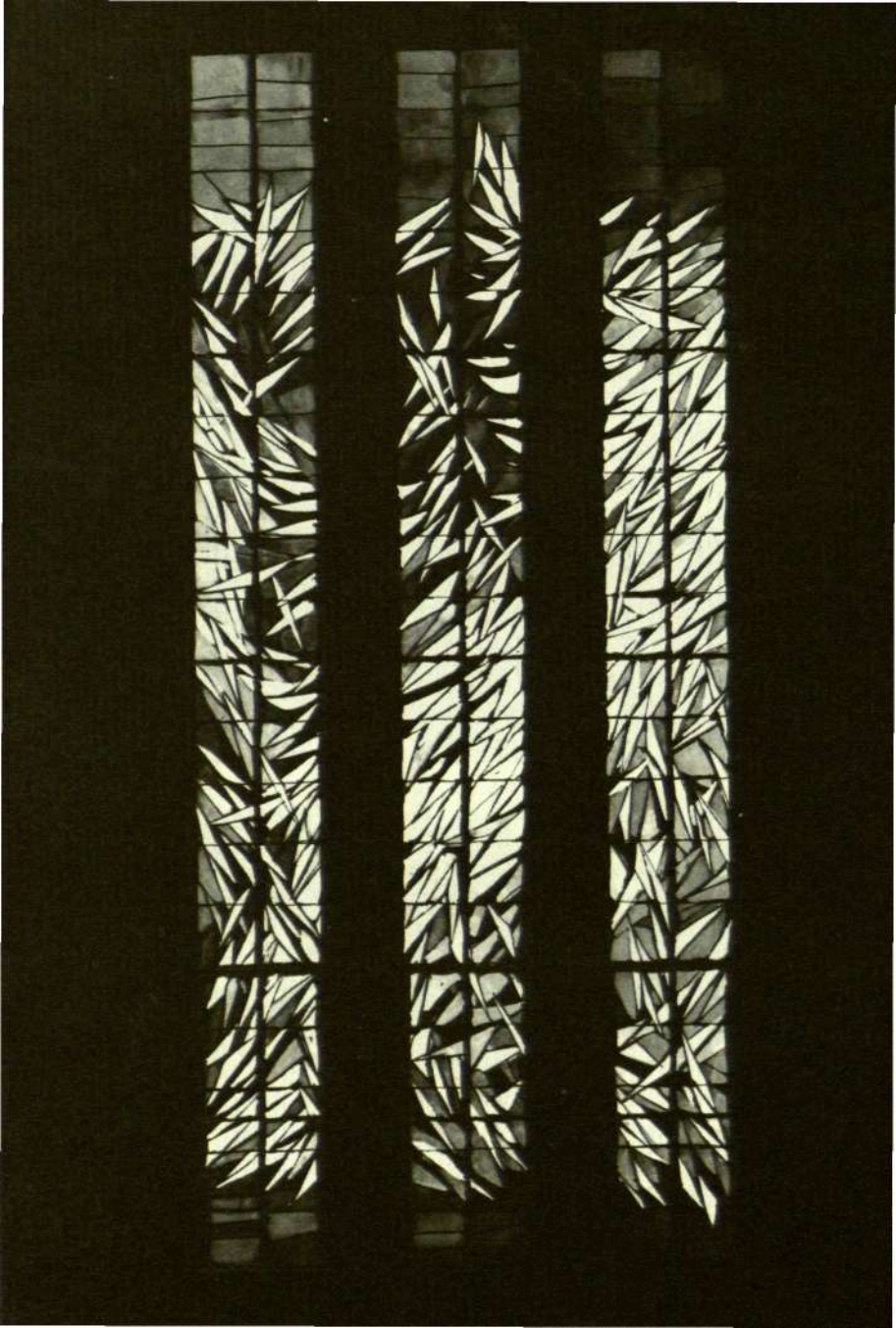

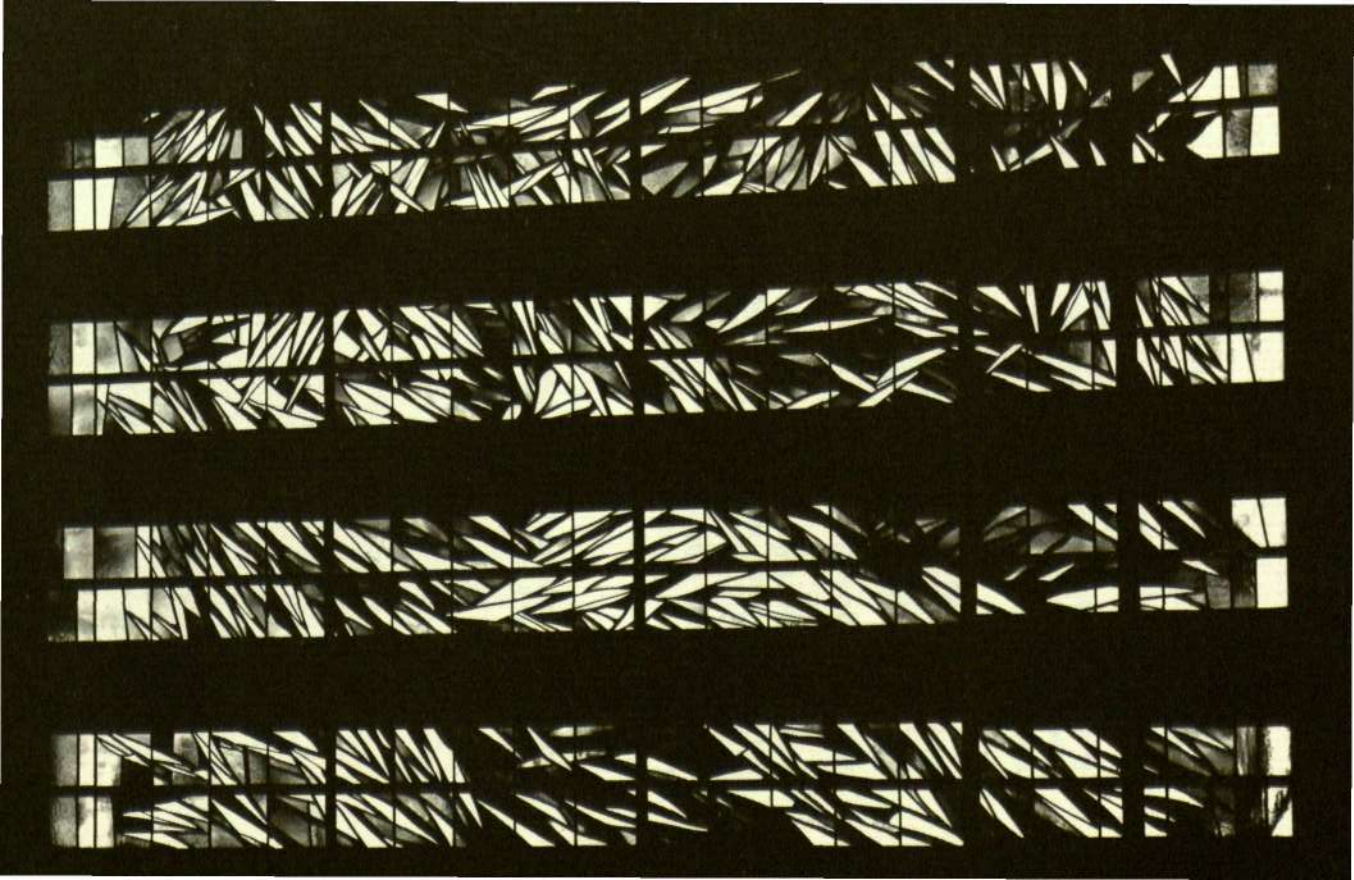

VILTIES TORSO

FRANTIŠEK HALAS

O mano eilės kaip jūs dažnai
O kaip dažnai šlubavote ir paradavote
Meilėje ir skausme ir sielvarte

Mano vienatinės
Eilės manosios kaip dažnai
Dažnai jūs šokote

Dabar mano eilės
Apsiginkluokite grubėkite
Žygiuokite

. . . . . .

Išdavimo varpas aidi išdavimas aidi nuaidi
Kieno rankos jį įsiūbavo
Švelnioji Prancūzija išdidžioji Britanija
Kadais mes jas mylėjome

Tiktai be baimės nebijokite
Tokios fūgos net Bachas negrojo
Kaip mes užgrosime
Kai išmuš valanda

1938

TVANAS

Šlapios dėmės platėja ant sienų
Alkio kiaurymėse bado staugimas
Tvano ženklai

Brokatiniame puvime
Lavono — ledo veikime
Pūlių — raupų sugedime

Savo įvaizdį piešiu ant sienų
Ant vargdienių veidų kloju savo molį

Tikri tvano ženklai

Statulos pakėlė ilgai ilsėjusias rankas
Nuogas išdegusias šakas
Kai Narcizas išbalo prie kraujo tvenkinio

Gal ir gerai kad tamsuma tarsi gėda
Apdengė žemę apnuogintąją, apdergtąją žemę
Kur sutvėrimai aimanavo

Kirkė sijonais pakeltais
Išprievartauta šautuvais
Tokie buvo laikai, tokie buvo mūsų laikai

PATOLOGIJA

MIROSLAV HOLUB

Čia Viešpaties krūtinėje ilsisi
elgetų liežuviai,
generolų plaučiai,
šnipelių akys,
kankinių odos

mikroskopo lęšių
absoliute.

Sklaidau Senojo Testamento kepenų skilteles
smegenų baltuos paminkluos skaitau
trūnijimo hieroglifus.

Žvelkit, krikščionys,
Dangus, Pragaras bei Rojus
buteliukuose.
Aimanų nesigirdi,
net nei atodūsių.
Vien dulkės dejuoja.
Pro kapiliarus
iškošta
istorija nebylė.

Lygybė nebylė. Brolybė nebylė.

Ir iš mirtinos kančios trispalvių

mes diena po dienos
traukom
išminties siūlelius.

MEILĖ

Du tūkstančiai cigarečių.
Šimtas mylių
nuo sienos iki sienos.
Pusantros amžinybės už sniegą
baltesnių vigilijų.

Tonos žodžių,
senų kaip ančiasnapių
žymės smėlyje.

Šimto knygų neparašėme.
Šimto piramidžių nepastatėme.

Sąšlavos.
Dulkės.

Karčios
tarsi pasaulio prasidėjimas.

Tikėk man, kai sakau,
Kaip gražu tai buvo.

JAN PALACHO PRAHA

Čionai Picasso jaučiai trypia dulkėse.
Ir čia Dali drambliai krypuoja ant vorinių kojų.
Ir čia dunda Schoenbergo būgnai.
Ir čia joja riteris iš La Manchos.
Ir čia Karamazovai neša Hamletą.
Ir čia glūdi atomo branduolys.
Ir čia driekias mėnulio kosminis uostas.
Ir statula čia stovi be deglo.
Ir deglas čia bėga be statulos.
Ir labai paprasta:
Kur žmogus baigiasi,
Prasideda liepsna.
Ir tada tyloje girdėtis kirmino
murmėjimas pelenuose.
Nes bilionai žmonių neprabyla.

1969

17

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

GUDRIOS KANARĖLĖS PRINCIPAI

MILOŠ MACUREK

Svarbiausia
tiksliai nustatyt laiką,
kada dainuot
Nedainuot rytą, kai ponas skutasi,
nes ponas
dainuoja patsai
Toliau:
Žinot ką dainuot
Nedainuot bet ko,
Kas ateina galvon
dainuot tiktai, kas dera
Kanarėlei,
Kanarėlei narve
Burkuot, dainuot lakiai
ir aiškiai
nedainuot apie narvą,
bet apie kanapgrūdžius
Negalvot savanaudiškai apie save,
bet dainuot apie džiovintas museles
už auksines žuveles akvariume,
kurios negali dainuot,
nes jos,
kaip žinoma,
nebylės.

Taip nudainuot džiaugsmingiausiai
ir kuo švelniausiai
ir niekad neatsigręžt
į melsvą erdvę
ar gėlių raudonybę lange
ar į saulę.

NAKTIS SU HAMLETU

(Ištrauka)

VLADIMIR JUSTL

Bet mes neturime tikėjimo ir vis kažko tebelaukiame,
ir, gal būt, žmonės visad laukia ko nors
paprasto, nes jie neturi tikėjimo... Jie apsišvietę,
bet neskleidžia šviesos... Skystakraujai,
bet jiems nieko nėra, kol neišliejamas kraujas,
prakeikti, bet dar neekskomunikuoti,
smalsūs, bet dar nerado veidrodžio,
kuriame Elena — Elena
tyrė save iš apačios — iš apačios,
ir tokie kurti, kad norėtų išgirsti
Kristaus balsą gramofono plokštelėje.

Vertė J. Žemkalnis ir M. Slavik

PASTABOS APIE ČEKŲ LITERATŪRĄ IR ISTORIJĄ

J. ŽEMKALNIS

Lietuvoje tarp karų augusiam čekų litaratūra buvo labai sava, artima, pasiekiama ištiesus ranką ar pasistiebus. Komiškas romanas **par excellence?** Aišku, Šaunusis Kareivis Šveikas. Utopinė fantastika? Čapekas. Legenda ir istorija? Kodėl ne Olbrachtas?

Amerikiečiams visa tai labai toli ir smarkiai egzotiška. Ir literatūra besidominčiam akademiniam jaunimui, ir leidėjams, čekų autoriai tepasidarė įdomūs (kažin kaip ilgam?) dėka Prahos filminio renesanso ir ypač 1968 metų įvykių. Taip politika, kaip dažnai Rytų Europoje, atvėrė duris literatūrai.

Kalbant apie tą vakariečiams dar taip tolimą literatūrinį pasaulį, ypač prisimena toksai epizodas. Prieš keletą metų įvykusiame tarptautiniame rašytojų suvažiavime jaunas anglų poetas smulkmeniškai pasakojo, kaip jis rašęs labai sudėtingą poemą, kurios pagalba tikėjęsis užkariauti dailios damos širdį, kaip jis jai tą poemą paskaitęs, o ji, nedėkingoji, vistiek atsakiusi „Ne".

Tą akimirką auditorijoje pakilo čekų poetas ir su liūdna šypsena tarė: „Deine Sorgen moecht' ich haben". Dauguma dalyvių išplėtė akis, nesupras-

dami, bet Rytų ir Vidurio europiečiai bematant atpažino tą klasišką, aidų ir užuominų kupiną, posakį iš XIX a. Habsburgų imperijos. „O, kad aš turėčiau tavo bėdas...“ Vienas dalykas būti rašytoju dideliame, galingame krašte (kaip vieniša ar begriūnanti bebūtų asmeninė tvirtovė), ir visai kitas priklausyti mažos tautos raštijai Europos kryžkelėje, lietuvių ar čekų. Kokios bebūtų buvusios Anglijos konvulsijos, jos politinės, visuomeninės ir literatūrinės kaitos ritmas vistik buvo lygesnis, ramesnis. Čekų žemėse, pasak žymiausio jų literatūros istoriko Rene Welleko, matome „aštresnę dichotomiją, ryškesnius periodus, mažiau tarpinių tipų“ — tragiškos istorijos perversmus, atsispindinčius literatūroje.

Bujojančią, nors išskirtinais kūriniais nepasižyminčią, viduramžinę raštiją XV šimtmetyje pertraukia husitų karai, ir Renesansas aplenkia Bohemiją. Su Baltojo Kalno mūšiu 1620 metais baigiasi čekų tautinė nepriklausomybė, prasideda austrų Habsburgų dominavimas, užsitesiąs beveik tris šimtus metų. Barokinę erą ir jos tautosakinio bei religinio pobūdžio raštiją staigiai išstumia Apšvietos laikmetis. Tik XIX šimtmetyje čekų žemės plačiu mastu atsidaro nevokiškoms kultūrinėms įtakoms. 1918 metais atgautoji nepriklausomybė tesitesia dvidešimt metų, iki vokiečių okupacijos. Vėl išvadavimas 1944 - 45 metais ir tada komunistinis perversmas 1948-aisiais. Šios istorijos ritmas, tai ne lėtas valsas.

Kiek sykių čekai girdėjo, kad jų kalba greitai išmirsianti; o kai kalba miršta, miršta ir tauta. Todėl jiems rašytojo žodis, kaip ir Lietuvoje ar Rytų Europoje aplamai, buvo ne tik prasmingas ženklas ar melodijos dalis, bet ir tautinės gyvybės simbolis bei įrodymas. Istorija stūmė čekų rašytoją į aikštes, redakcijas, politinių sueigų sales, pogrindžių rūsius, kalėjimus. Pats čekų nepriklausomybės įgyvendinimas,

kaip kai kurie istorikai tvirtina, buvęs didele dalimi intelektualų ir rašytojų valios aktas.

Nepriklausomybės metais — ir vėl paralėlė Pabaltijui! — posūkis iš pareiginės literatūros, iš turinio primato į bandymus, į formą. Kiek kūrybinės energijos, kokia gausa srovių ir spalvų tame trumpame dvidešimtmetyje! „Proletarininkai", „poetistai", Prahos lingvistinis ratelis, taip paveikęs Vakarų struktūralistus bei amerikiečių „naująją kritiką", ir kt.

Dabartinių čekų rašytojų nuotaikas ir pažiūras ypatingai paveikė trys datos, trys kolektyviniai pergyvenimai: 1938, 1948 ir 1968. Vokiečių okupacija ir, ypač po atentato prieš Heidrichą, beveik visiškas čekų literatūros užgniaužimas; geležinės uždangos nusileidimas; ir, pagaliau, „socializmo žmogišku veidu" pasirodymas ir nustelbimas. Nusivylimas Vakarais po Miuncheno išdavimo („Karas kaip stiklo trupiniai mūsų arterijose ir mūsų kraujuje", pasak čekų poeto). Nusivylimas rusiškuoju komunizmu. Netekimas vilties atkurti savitą, čekišką socializmą. Ne veltui poetas Jaroslav Seifert rašė 1968 metų vasarą: „Kaip sunku būtų pakelt nusivylimą / toje taip dažnai apviltoje šalyje".

Kai 1948 metais čekų humanistinio radikalizmo tradicija susidūrė su stalinistiniu komunizmu, ir kai čekų rašytojai greitai patyrė, kad jiems nebus lemta gyventi Eutopijoje („geroje vietoje"), bet nežinios, baimės, melo, keistų užuominų, paslaptingų teismų ir visagalės biurokratijos labirintų pasaulyje, jie atpažino tą pasaulį kaip jų lankytą Franz Kafkos knygose. Daugelis jų manė žygiuosią ateitin, bet įžengė tiesiai į Kafkos knygas. Patsai Kafka ilgą laiką oficialiai neegzistavo komunistinėje Čekoslovakijoje (ir vėl kafkiška situacija!). Jį palaipsniui „rehabilituojant", jo įtaka dar padidėjo.

Kafkiški atspalviai ryškūs Bohumil Hrabalo, vieno įdomiausių šiandienos Čekoslovakijos rašytojų, kūryboje, kurioje groteska pinasi su lyrika. Savo novelėje „Kafkorium" jis atiduoda pagarbą Kafkai, pavaizduodamas fantastiškai pakitusią Prahą, knibždančią asmenimis vardu...Kafka. Labiau į visuomeninę kritiką linkusio rašytojo, kaip Jan Vaculiko, rankose kafkinė maniera virsta satyriniu ginklu, dažnai naudotu liberalesniame postalinininiame laikotarpyje, kai išraiškos laisvė nervingai įvairavo. Vienos jo naujųjų knygų skyrius vadinasis „Teismas", sąmoningas skolinys iš Kafkos. Tai teismas teismui — jame tėra prokurorai, o kaltinamieji ir kaltieji turi būti išrasti. Vaculiko prokurorai pagaliau apkaltina pačią saulę už nusižengimą „kai kuriems žmogiškiems įstatymams ir net gamtos dėsniams".

Didžiuma čekų prozos tebėra tradiciniai realistinė, blaivi, be patoso, reikšmingų smulkmenų audinys. Dramoje tačiau dabar dominuoja absurdiniai, groteskiniai elementai. Ilgą laiką po karo Praha, ypač dėka scenos magiko Josef Svobodos, buvo europinio lygio teatro centras, bet be savos iškilesnės dramaturgijos. Su 1963 metų „atodrėkiu" scenos atsidarė ir daugiau avangardiniams veikalams; maždaug tada prasidėjo ir Čekoslovakijos filmo „naujoji banga".

Jaunųjų čekų rašytojų neįmanoma įsprausti į marksistų ar anti-marksistų, komunistų ar anti-komunistų kategorijas. Gal tiksliau būtų juos pavadinti po-marksistais, po-komunistais. Viduriniosios kartos marksistiniams ir komunistiniams rašytojams pastarąjį dvidešimtį subyrėjo pasaulis, sugriuvo religija. Jauniausieji rašytojai neturėjo tokio pergyvenimo; be religinės aistros jie žiūri į dominuojančią politinę filosofiją kaip į atgyvenusią nuobodybę, kuri juos priverstinai tebegaubia.

Jaunuosius itin domina kalbos problemos. Jų kūriniuose matyti pastanga nuvalyti kalbą nuo dešimtmečių teršimo ir klastojimo, apnuoginti žodžius ir tada palaipsniui jiems sugrąžinti jų prasmę. Tokia yra Veros Linhartovos, iškilios eksperimentinės prozaikės kūryba. Kaip ir daugelis jaunųjų, ji pabrėžia autentiškumo, nemeluotumo svarbą, atmeta bet kurias **a priori** sąvokas. „Tiek daug sunkių žingsnių", ji rašo, „ir nei vienas jų nepasiekia savo tikslo; tikslas yra kiekviename žingsnyje". Tas siekimas, ieškojimas neatjungiamai rišasi su kalba. Pasak vieno Linhartovos veikėjų: „Aš retai kada galiu praeiti po žodį jo nepalietęs".

Tačiau, kaip ir lietuviai, čekai stipriausiai reiškiasi poezijoje. Šiandien jie gali didžiuotis visa eile europinio masto poetų, verčiamų į įvairias kalbas. Pastarojo trisdešimtmečio tragiški pergyvenimai nesustingdė jų poezijos į skausmingą pozą ir neatėmė jai žado, bet suteikė jai naują matavimą. Šiandien čekų poezija ir moderni, forminiai išradinga, ir — gili, žmogiška.

Čekų kalbą, kaip ir lietuvių, ištausojo liaudis. Dar prieš šimtą metų ja buvo beveik neįmanoma išsireikšti apie abstraktesnius dalykus, kaip anglų ar prancūzų poezijoje, kurių kalbą kūrė visi visuomenės sluogsniai, įskaitant aristokratiją. Tą naująją, literatūrinę čekų kalbą pirmoje eilėje sukūrė poetai, rašytojai.

Lyrinė gaida dominavo čekų poetinėje tradicijoje. Šiandien tačiau daugelis čekų poetų linksta į tikslią, analitinę poetinę kalbą, nešančią stambų minties krūvį. Du poetai, kuriuos daugelis laiko iškiliausiais, František Halas (1901 - 1949) ir Miroslav Holub (g. 1923) priklauso pastarajai grupei. Holubo, pasaulyje žinomo klinikinio patologo, poezijai ypatingą

spalvą teikia vidinė įtampa tarp mokslininko ir poeto pasaulėjautos ir polinkių.

Kokius poetus beparinktumei čekų poezijos apžvalgėlei, dauguma jų neišvengiamai bus buvę paskelbti „nespausdintinais“, ar patys ilgai savanoriškai tylėję, ar kalėję. Tai dar vienas kaltinimas jų laikui, dar vienas komplimentas jiems.

MINTYS APIE LIETUVOS ISTORIJOS STUDIJAS

ALFRED ERICH SENN

Šis straipsnis turi būti rašomas pirmuoju asmeniu, kadangi istorijos studijavimas yra labai asmeniškas dalykas, o nuosavo darbo susumavimas spaudoje savaime panaikina įprastus kuklumo reikalavimus.* Be to, dar galiu išreikšti tam tikrą pasitenkinimo jausmą, kad buvo kas pakankamai susidomėjęs, kad paprašytų tokio straipsnio.

Mano pirmoji knyga, **The Emergence of Modern Lithuania**, lietė Lietuvos valstybės įsteigimą 1918 - 1920 m., ir jos tęsinys, **The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question, 1920 - 1928**, koncentravosi į lietuviškojo irredentizmo pasekmes naujosios valstybės tarptautinėje padėtyje ir taipogi jos vidaus politikoje.

Kaip asmenį, kurio Lietuvos istorijos studijos buvo pradėtos gana vėlai, jau būnant augštesniojo kurso studentu — ir, be to, kuriam teko daugumoje atvejų šioje srityje būti savamoksliu, — mane šis darbas nepaprastai domino. Bandydamas susisiekti su žmonė-

*) Vertė Irena Virkau.

mis, kurie man galėtų suteikti vieną ar kitą faktą, dažnai sutikau nuomonę, kad dar „vis per anksti", kad „visa tiesa" galėtų būti atskleista. Laimingu atveju buvo daug kitų, kurie laisvai dalinosi savo prisiminimais. Susipažinimas su žmonėmis, apie kuriuos jau rašiau ar buvau berašąs, visuomet buvo ne tik kuklumą įkvėpiąs, bet ir labai dėkingas įvykis.

Nei vienas iš mano informantų, žinoma, negali būti laikomas atsakingu už bet ką mano parašytą. Jie man davė daug žinių; be jų pagalbos mano darbas būtų buvęs daug prastesnis, negu kai kurie jau yra pareiškę, kad jis yra. (Ypač vertinu **Europos lietuvio, 1960 m.** vasario 11 d., recenzento komentarą: „Tų šaltinių A. E. Senno išstudijuota tikrai nepaprastai daug... Deja, šaltinių gausumas kartais nuveda ir į klaidingą kelią.") Tiktai mane vieną galima laikyti atsakingu už išreikštas mano darbe nuomones ir išvadas.

* * *

Bendra Lietuvos parlamentinės istorijos linija nuo 1920 iki 1926 m. yra viešai žinoma. Nuo 1920 iki 1922 m. susirinkęs Steigiamasis Seimas nustatė naujai respublikai konstituciją. Pagal konstituciją įvyko treji rinkimai į tautinę legislatūrą — Seimą, 1922, 1923 ir 1926 m. Ši valdžios sistema tęsėsi, pagal kai kuriuos, iki 1927 m. Iš tikrųjų ji priėjo staigaus galo su 1926 m. gruodžio mėn. kariškių perversmu.

Parlamentinės valdžios laikotarpyje politinė sistema susidėjo iš keletos pagrindinių partijų: Socialdemokratų, Liaudininkų ir Krikščionių Demokratų. Krikščionys Demokratai savo ruožtu buvo pasidalinę į tris grupes; pradžioje autonomiškos padalos, Ūkininkų Sąjunga ir Darbo Federacija laikui bėgant išsivystė į nepriklausomas partijas.

Didžiausio pastovumo laikotarpiai, atrodo, buvo tuomet, kai viena partija turėjo Seime aiškią daugu-

mą. Kiekvienu atveju tai buvo Krikščionys Demokratai. Steigiamajame Seime jie turėjo absolutinę daugumą, bet vengė organizuoti vienos partijos valdžią, pasirinkdami sudaryti koalicinį kabinetą, vadovaujamą liaudininko Kazio Griniaus.

Kai ši koalicija 1922 m. suiro, Krikščionys Demokratai vėl pakvietė pašalietį, Ernestą Galvanauską, būti premjeru. Rinkimuose į Pirmąjį Seimą nepavyko bet kuriai partijai sudaryti aiškios daugumos, ir Krikščionių Demokratų bandymas organizuoti valdžią nepasisekė. Tuomet Galvanauskas paskelbė naujus rinkimus, Antrajam Seimui, kurie 1923 m. davė mažą daugumą Krikščionims Demokratams.

Sekė naujas koalicinis periodas, tik Socialdemokratams susilaikant nuo balsavimo vėl patvirtinti Galvanauską premjeru. 1924 m. vasarą Krikščionys Demokratai nusprendė baigti koaliciją ir valdyti savo vardu. Yra buvę teigiama, kad Krikščionys Demokratai palaikė koaliciją tik dėl tarptautinės politikos ir, Klaipėdos Statutui išsisprendus, jie nusprendė nusikratyti šiuo suvaržymu. Kiekvienu atveju, šiuo metu jie nusprendė organizuoti partinę valdžią. Seime turėdami daugumą, jie išbuvo valdžioje iki 1926 m., kai buvo laikomi reguliarūs rinkimai į Trečiąjį Seimą.

Dažnai daromas teigimas, kad 1926 m. rinkimai buvo iš visų patys aitriausi ir aršiausi. Tačiau iš tikrųjų emocinis įtempimas rinkimų metu palaipsniui kilo nuo 1920 iki 1922 m., nuo 1923 iki 1926 m. Dėl tos priežasties, 1926 m. rinkimai reprezentavo Lietuvos politikoje tik naują lygį, o ne išimtį.

1926 m. rinkimai nedavė aiškios daugumos bet kuriai partijai. Krikščionys Demokratai vis dar buvo didžiausias blokas Seime, bet jie negalėjo ir iš tiesų nenorėjo sudaryti koalicijos su bet kuria kita grupe. Tuo tarpu Socialdemokratams ir Liaudininkams taip pat trūko daugumos. Dėl tos priežasties mažesnės

partijos kartu su tautinėmis mažumomis laikė jėgos balansą.

1926 m. koalicinės valdžios cementu buvo bendras nusistatymas prieš Krikščionis Demokratus. Tautininkai, pavyzdžiui, kuriems anksčiau nepavyko gauti nei vienos parlamentarinės vietos, Trečiajame Seime turėjo tris vietas. Nors jie buvo kitame politinio spektro gale nuo Socialdemokratų ir Liaudininkų, jie sutiko bendradarbiauti su tomis partijomis dėl jų opozicijos Krikščionims Demokratams. Tautininkai nebalsavo už naują koaliciją, bet jie sutiko verčiau susilaikyti nuo balsavimo, negu jai priešintis. Ūkininkų partija, priešingai, buvo Liaudininkų šaka, ir jie, žinoma, palaikė koaliciją. Kad koalicija laimėtų aiškią Seimo atstovų daugumą, jai dar trūko tautinių mažumų paramos. Tautinės mažumos 1926 m. dėl Klaipėdos Krašto inkorporacijos jau turėjo daugiau atstovų, negu anksčiau. Dabar jų padėtis dar sustiprėjo.

Čia turime pagalvoti apie tautinių mažumų rolę Lietuvoje. Iki kurio laipsnio galėjo Lietuva būti grynai tautinė valstybė? Iki kurio laipsnio ji turėjo pripažinti įvairiatautį charakterį? Lietuva laike šimtmečių matė įvairių kultūrų mišinį: žydų miestuose, lenkišką įtaką, rusų administraciją, net vokiečius. 1917 m. Tarybos steigėjai patys pripažino tautybės klausimo svarbumą, rezervuodami toje organizacijoje vietas baltarusiams, žydams ir lenkams.

Iš šitų tautinių mažumų, gal būt, tik žydai tikrai pripažino lietuvius dominuojančia tauta. Tiek baltarusiai, tiek lenkai turėjo nacionalinių valstybių vizijas, kur jie patys būtų daugumoje. Baltarusiai, šaltos politinės realybės akivaizdoje, laikui bėgant priėjo kompromiso, lenkai — ne. Daugumai lenkų vadų Lietuva buvo lenkiškos kultūros sritis.

Nenorint perdaug įsigilint į klausimą, kiek pagaliau turėjo būti pratęstos Lietuvos sienos ar koks tu-

rėjo būti Lietuvos valstybės tautinis charakteris, aš norėčiau iškelti faktą, kad patys lietuviai niekados nėra tikrai išsprendę šitų problemų. Nustatant Lietuvos teritorines ribas 1919 m., ar, pavyzdžiui, Gardinas turėjo būti dalis valstybės ar ne? Atsižvelgiant į nacionalistinius lietuvių vadų siekimus, man atrodo, kad būtų buvę Lietuvos naudai turėti kiek galima mažiau nelietuvių valstybės ribose. Kuo didesnės Lietuvos valstybėje mažumų grupės, tuo nepastovesnė turėjo būti parlamentarinė sistema. Demokratinė, tautinė valdžia negalėjo išsilaikyti valstybėje, kur tauta nebuvo užvis dominuojantis elementas gyventojų tarpe. (Kaip lietuviai atmetė pasiūlymus sekti lenkų vadovavimą, taip vargiai jie galėjo tikėtis kitataučius sekant jų vadovavimą.)

Mano nuomone, dvidešimtais metais Europoje tam tikri tautiniai konfliktai buvo neišvengiami. Tautiniai jausmai buvo sukilę, „konfrontacija", o ne kompromisas buvo to laiko būdas. Rytų Europos naujosios valstybės bandė išplėsti savo sienas kiek galėdamos plačiau. Vis dėlto aš tikiu, kad kiek kuklesnės teritorinės ambicijos būtų išėję Lietuvos valstybei į naudą.

Naujosios valstybės nacionalizmas pasireikšdavo įvairiais būdais. Skelbimai traukinių stotyse ragino gyventojus „kalbėti lietuviškai". 1922 m. visi krautuvių užrašai turėjo būti lietuviški — smūgis žydų gyventojams. (Vaclovas Sidzikauskas turėjo atsakyti Tautų Sąjungoje į klausimus apie tokias diskriminacijas.) Pagaliau lietuviai nustojo baltarusių nacionalistų bendradarbiavimo. Lietuvos valstybė gavo ištikimą ir naudingą patarnavimą iš savo tautinių mažumų atstovų, bet nacionalistai jais niekuomet nepasitikėjo.

Man ypatingai įdomi, žinoma, buvo 1925 m. vasario 17 d. Seimo sesija, kurioje Švietimo ministras turė-

jo atsakyti į teigimus, kad du šveicarų profesoriai Universitete „nutautina" lietuvius studentus.

Daug nacionalistų ypatingai nepakentė stiprios derėjimosi pozicijos, kurią mažumų atstovai turėjo Trečiajame Seime. Šitas faktas, tiek pat kiek ir socialistinė naujosios koalicijos kryptis, prisidėjo prie įtempimų, kurie kulminavo 1926 m. gruodžio mėn. 17 d. perversmu.

Savo knygoje apie Vilniaus klausimą išreiškiau mintį: „Jei Vilnius būtų priklausęs Lietuvai 1920 m., parlamentarinė demokratija, gal būt, nebūtų išsilaikiusi net tiek ilgai, kiek ji išsilaikė." Vilnius šiuo atžvilgiu įkūnijo visas priešingybes Lietuvos valstybės įkūrimui. Niekas negali rimtai teigti, kad Vilniaus gyventojų dauguma kalbėjo lietuviškai; juos „sulietuvinti" būtų buvę milžiniškas darbas. Tačiau nacionalistai pareiškė, kad be Vilniaus negalėjo būti Lietuvos. Tikrovėje Lietuva egzistavo nuo 1920 iki 1939 m. be Vilniaus. Ar tai įvyko atsitiktinai?

Vilniaus miesto gyventojai turėjo būti nusistatę prieš lietuvius. Tai aišku iš pirmosios reakcijos į Lietuvos valdžios įžengimą 1920 m. rugpiūčio mėn. (Bolševikai atidavė miestą lietuviams tik po to, kai jiems nepavyko užimti Varšuvos.) Lietuvos valdžia buvo nacionalistinė; ji žiūrėjo į Vilnių, kaip į lietuviškos tautinės valstybės sostinę. Lietuvių vadai reikalavo, kad Vilniaus gyventojai elgtųsi, kaip lietuviai. Rezultatas buvo toks, kad 1920 m. spalio mėn. miesto gyventojai visai nebandė jo apginti nuo Želigovskio.

Kai Lietuvos valdžia jau neteko Vilniaus, ji pradėjo daryti pažadus apie ateities elgesį su Vilniaus gyventojais, jei jis kada grįžtų Lietuvai. 1921 m. gruodžio mėn. Lietuvos Steigiamasis Seimas formaliai pažadėjo Vilniui autonomišką stovį. Tačiau valdžia nepasirūpino apsvarstyti tokio veiksmo 1920 m., o 1939 m. pažadas buvo ignoruotas. Nematau, kaip Vilniaus tu-

rėjimas galėjo būti kas nors kita, kaip tik politinio nepastovumo faktorius Lietuvoje.

Lietuviai sumokėjo aukštą kainą tarptautiniuose santykiuose dėl nesutikimo atsisakyti Vilniaus reikalavimo. Vidaus kaina taip pat buvo aukšta, bet kartu šis konfliktas turėjo žymų vaidmenį lietuviškos tautinės sąmonės konsolidavime.

Suvalkų sutarties istorija viešai žinoma. Aš tik noriu pabrėžti, kad, mano nuomone, tas susitarimas nebuvo sutartis. Sutartis būtų reikalavusi abiejų valstybių seimų ratifikacijos; tokio provizo nebuvo. Sutartis buvo karinis susitarimas, padarytas reikšmingesniu dėka fakto, kad jis buvo susietas su Tautų Sąjungos rezoliucija. Tuomet lenkai, vedami generolo Lucijano Želigovskio, „sukilo". Tautų Sąjunga pasirodė bejėgė susidoroti su šita problema, ir Lietuvos valdžia reagavo, nutraukdama visus formalius santykius — diplomatinius, komercinius, ką tik norite — su Lenkija. Siena buvo uždaryta.

Vėliau lietuviai turėjo padaryti kompromisą savo nusistatyme į Vilniaus klausimą, nes kitaip jie nebūtų galėję dalyvauti Tautų Sąjungoje. Kada buvo grasinama, kad lietuviai nedalyvaus kokiam posėdyje, jei lenkai bus į jį pakviesti, kviečiančioji jėga, vis dėlto, paprastai pasirinkdavo kviesti lenkus. Jei lietuviai nebūtų padarę kompromiso, jie nebūtų dalyvavę maždaug jokioje tarptautinėje konferencijoje. Be to, turime nemaža duomenų, kad tarp lenkų ir lietuvių valdžių buvo palaikomi neformalūs santykiai.

Diplomatiniu atžvilgiu lietuviai tapo izoliuotais. Apie dvidešimtų metų vidurį, jie atsistojo revizionistinių jėgų, Vokietijos ir Sovietų Rusijos, pusėje. Mano nuomone, jie operavo pasiremdami gana naivia prielaida, kad Rytų Europos sienoms keičiantis Lietuva tegali laimėti. Jie, atrodo, niekad nėra prileidę minties, kad visuotinis pokarinės tvarkos pakei-

timas galėtų reikšti Lietuvos nepriklausomybės galą. Mano nuomone, vienokiu ar kitokiu būdu, Lietuvos nepriklausomybė priklausė nuo Lenkijos nepriklausomybės.

Vilniaus klausimas, kitą vertus, padėjo konsoliduoti Lietuvos kultūrinę ir politinę nepriklausomybę nuo Lenkijos. Žemės reforma, pravesta Krikščionių Demokratų, buvo vienas iš pagrindinių Lietuvos nepriklausomybės ramsčių. Stipriai lenkiškai įtakai išlikus, žemės reforma galėjo būti neįmanoma. (Ar ji galėtų būti įvykdyta Vilniuje?)

Krašto viduje Vilniaus klausimas dirbtinai suvienijo lietuvius ir smarkiai apribojo valdžios laisvę operuoti. Kartais situacija buvo net juokinga. 1926 m. Augustinas Voldemaras, Trečiojo Seimo atstovas, skundėsi, kad jis turėjo mokėti muitą už knygas, kurias gavo iš Vilniaus. Jei Vilnius tikrai buvo Lietuvos dalis, neturėjo būti muito. (Voldemaras atgavo pinigus.) Rimčiau, viename atvejy Lietuvos kabineto ministras turėjo atsistatydinti už tai, kad jis priėmė lenkų diplomatą, neoficialiai keliaujantį pro kraštą.

Ryškus paralyžiaus pavyzdys, kurį galėjo iššaukti Vilniaus klausimas, įvyko 1925 m., kai Vaclovas Sidzikauskas atstovavo Lietuvai pasitarimuose su lenkais Kopenhagoje. Išgąsdinta viešos kritikos, kad netgi buvo kalbamasi su Varšuva, Lietuvos valdžia įsakė Sidzikauskui atmesti lenkų pasiūlymą mėnesiui pertraukos. Tačiau telegrama buvo klaidingai užadresuota, ir Sidzikauskas sutiko su lenkų prašymu. Lietuvoje to įvykio juokingas rezultatas buvo Ministro Pirmininko ir Užsienio Reikalų Ministro atsistatydinimas, taip pat Sidzikausko pakeitimas ir pasitarimų perkėlimas į Šveicariją. Sutikimas dėl pertraukos buvo skaitomas lygiu Vilniaus pardavimui. Demonstruoją studentai nušaukė Ministrą Pirmininką, kada jis bandė paaiškinti, kas įvyko.

Nors ir kaip galėjo būti pateisinta lietuvių reakcija į Želigovskio perversmą 1920 m., po ilgesnio laiko, ir ypatingai po 1923 ar 1924 m., oficialioji Lietuvos laikysena Vilniaus klausimu griežtai apribojo valdžios laisvę operuoti. Daugumoje atvejų valdžia to pati sau nusipelnė; ji aktyviai skatino demonstracijas prieš lenkus. Toks elgesys, savo ruožtu, iššaukė stiprias reakcijas į bet kokį įtarimą, kad valdžia slaptomis tariasi, bet kokiu klausimu, su lenkais.

Šitoks nusistatytmas prieš lenkus turėjo ironiškų pasekmių. Opozicija griežtai kritikavo Krikščionis Demokratus už kiekvieną veiksmą, kuris galėjo būti interpretuotas kaip santykiavimas su lenkais. Kai Liaudininkai atėjo 1926 m. į valdžią, jie irgi buvo puolami. Tautininkai nuo seno buvo ypatingai smarkūs skelbti taikos su Lenkija pavojų. 1927 m. Voldemaras, dabar Užsienio Reikalų Ministras, slapta susitiko Paryžiuje su lenkų Užsienio Reikalų Ministru. Jis, gal būt, buvo padaręs susitarimą leisti traukiniams pereiti Lenkijos - Lietuvos sieną. Gandas tačiau pasiekė Kauną dar prieš jam grįžtant. Jam grįžus, jis buvo sutiktas didžiulės demonstracijos, reikalaujančios „Jokios taikos su Lenkija". Voldemaras tuojau atšaukė savo susitarimą. Jis piovė, ką pats anksčiau buvo sėjęs. Tik Socialdemokratai drįso, dvidešimtuose metuose, viešai reikalauti racionalesnio požiūrio į Lenkiją ir Vilnių.

Paskutinis klausimas kurį norėčiau komentuoti, yra kokiu būdu Lietuvos nepriklausomybė buvo įmanoma. 1920 m. atrodė, kad tai buvo istorijos valia, kad Lietuva egzistuotų. Tuomet buvo tikima, kad teisūs žmonės išlaikys Lietuvą, kokia ji yra; bet koks sienų pakeitimas galėjo duoti tik pagerinimų. 1939 m. istorija buvo kitokia. Nacių - Sovietų paktas privedė

prie Lietuvos inkorporacijos į Tarybų Sąjungą. 1944 - 45 m. Sovietai atstatė savo valdžią Pabaltyje.

Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų istorikai persvarstė Baltijos valstybių egzistencijos problemą. Ar tai buvo laikinas pakrikimas? Istorinis atsitiktinumas? Dar vis sutinkama istoriniuose tekstuose nuomonė, kad šios valstybės buvo dirbtini Paryžiaus Taikos konferencijos kūriniai. (Šių valstybių susikūrimas tikrovėje buvo beveik prieš Taikos Konferencijos norus.)

Lietuviškasis nacionalizmas atitiko savo laiko dvasiai, tai buvo bendrojo nacionalizmo vaizdo Europoje išraiška. Tai paaiškėja, kai peržiūrima karjera tokio žmogaus, kaip J. Basanavičius, kuris, baigęs Maskvos Universitetą, dirbo naujoje Bulgarijos valstybėje. Basanavičius statė Bulgariją pavyzdžiu naujajai lietuvių nacionalistų kartai. (Voldemaras, pavyzdžiui, specifiškai tai pripažino.) Lietuviai turėjo tiek pat teisės į tautinę sąmonę, kiek bet kurie kiti Rytų Europos žmonės. Noras įsteigti tautinę valstybę buvo tiek pat natūralus lietuviams, kiek lenkams ar kuriai kitai tautai.

Tačiau ir su lakiausia vaizduote lietuviai negali būti laikomi visiškais savo likimo sprendėjais. Vokietijos ir Rusijos kariniai pralaimėjimai Pirmojo pasaulinio karo metu buvo pagrindinė Lietuvos nepriklausomybės priežastis. Kaip jau anksčiau minėjau, Lietuvos nepriklausomybė buvo taipogi artimai susieta su Lenkijos nepriklausomybe. Lenkijos sunaikinimas, sakykim, 1920 m. būtų reiškęs ir Lietuvos sunaikinimą. Šiuose rėmuose Lietuvos nepriklausomybė, su visais savo savitumais ir silpnybėmis, ypatybėmis ir stiprybėmis, buvo integrali Rytų Europos scenos dalis po Pirmojo pasaulinio karo.

* * *

Tokios yra mintys apie mano Lietuvos istorijos studijas. Prisipažįstu, kad esu pašalietis; daug, ką čia pasakiau, jau esu rašęs spaudoje; ir lietuviai rašytojai jau yra man darę priekaištų. Vienas rašytojas kritikavo mane net už diskutavimą Lietuvos vidaus problemų anglų kalboje. Kitą vertus, turiu pastebėti, kiek pralinksminančią, vieno lenko emigranto kritiką, kad aš krypstu „nuo neutralios šios problemos studento pozicijos į Lietuvos nacionalizmo šalininką". Labai rimtoje ir plačiai apimančioje apžvalgoje vienas istorikas Lenkijoje teigė, kad vienas iš pagrindinių mano tikslų buvo „paguosti širdis" lietuvių nacionalistų emigracijai. Standartinės angliškų knygų bibliografijos apie Lietuvą redaktorius išskirtinai pabrėžė, kad esu padaręs klaidų, — lyg būčiau vienas iš labai nedaugelio jo sąraše kada padaręs klaidą.

Diskusiniais tikslais gal ir per daug pabrėžiau šiame straipsnyje kai kurias temas. Aš jį tačiau parašiau lietuviams skaitytojams; amerikiečių publikai jis būtų buvęs gerokai skirtingas.

SAGA PALAIDŲ PLAUKŲ SERMĖGOJE

LEONAS LĖTAS

Žali žolynų vabalėliai
Ir
Gėlės

Karšti. Išėjęs
Agrastų karoliais apsikabinėjęs
Vėjas

Vagas vienan susisiuvinėja.

JUODRAŠČIO LAPAS

Gedimino aikštėj
Liepos
Stiepias
Į
Padangę.

Spaudžiu
Ranką.
Širdimi sula suloja.
Tuoj jau
Grindinys pasuks į kitą gatvę. O vienatvė

Kels šalia
Šilkinę vėliavą,
Suplėvesuos draugystė. Ne,
Neklysti! — Metai
Nunešė dienas į kraičių skrynias,
Rūtomis tvoras darželyje išpynė.
Įrėžta į dangų tirpo pasilikusi tuščia jaunų dienų
/supynė.
Ledo lytys kvaišo sprogstančio pavasario žava —
O tik tu likai
Tokia sava kaip
Nakčia įspindę švento Jono vabalėliai!
Tokia

Kaip duona paprasta,
Tokia kaip gintaras
Reta,

Tokia kaip saulė elgetos, duonos trupiniu teturtingam,
/dubenelyje —

Gyvybė!

SAULĖTEKIS IR RYTAS

Keturios rankos tau
Neužmiršuoles, — vėl
Palaistytų ir atgaivintų dienų kapą, — atkasa.
Smėlio virve pasijuosę klusnūs šešėliai
Stovi. Šalta
Laikrodžio ranka rodykle
Būtą nuo nebūto
Atrenka. Liepsnos taškais širdis įžaizdinta.
Basa deimanto viltimi, bėga

Pačiais laukų kraštais, liepsnoja paleistų,
Išplautų plaukų skraiste. Aštrūs
Suskeldėtų lūpų ir žodžių klegesio apyrankiai
Įsižiebia vargonuose
Nuleista uždanga ir
Amen.

Šešėliai sieliais — varvekliuose praeitų vasario vėjo
/dienų kroviniai — ateina
Ir
Nueina. Lieka
Atminčiai
Vien
Krūpčiojančios, vėjo druskos ir pipirų sūrumu
/išbertos
Vieškelių
Plaštakės,
Vien tik trapūs, kartūs
Saulės purpuro lašų
Virpėjimai

Gomurio
Šaltyje.

7. 19. 68

Ateis pavasario vanduo,
Sulies laukus —
Suvels žiedų puokštes
Ir
Melsis
Pakelėj.

Rymos
Paklydę paukščiai kryžkelėj
Ir mėtos
Kruvinai raudona atšvaita
Poeto
Rankose
Paliks kaip šaltas durklas
Sopuliu paplūdusioj širdy
Tūnoti.
Erdvės žiotys

Palies šviesiai mėlyną spalvą
— Liekną dažą. Vadžios
Vadžios laukinio žirgo pėdsakus
Palšais arimais. Duona

Gulės ant staltiesės ir vėl
Atsispindės atvertam lange

Krykštaujančiu kūdikiu. Ir numestas
Nebaigtas
Lapas

Virpės gyvasidabrio
Karštlige.
Ir žvaigždžių sagos

Lips
Drėgnose lūpose
Žalių žolių lakštu,

Ir ašaros.

GIEDRA

Nusiims išdidūs medžiai karūnas,
Klos po tavo kojom kilimus;
Tako šiluma ir laimės žiburio vaivorykštės ūmus
Šauktelėjimas įsisidabrina varpuos daina.

DABARTINĖ LIETUVOS GRAFIKA

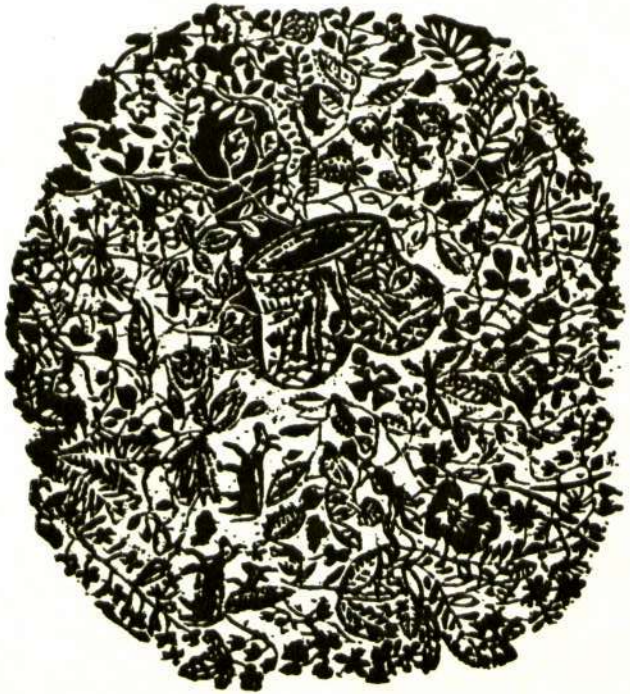

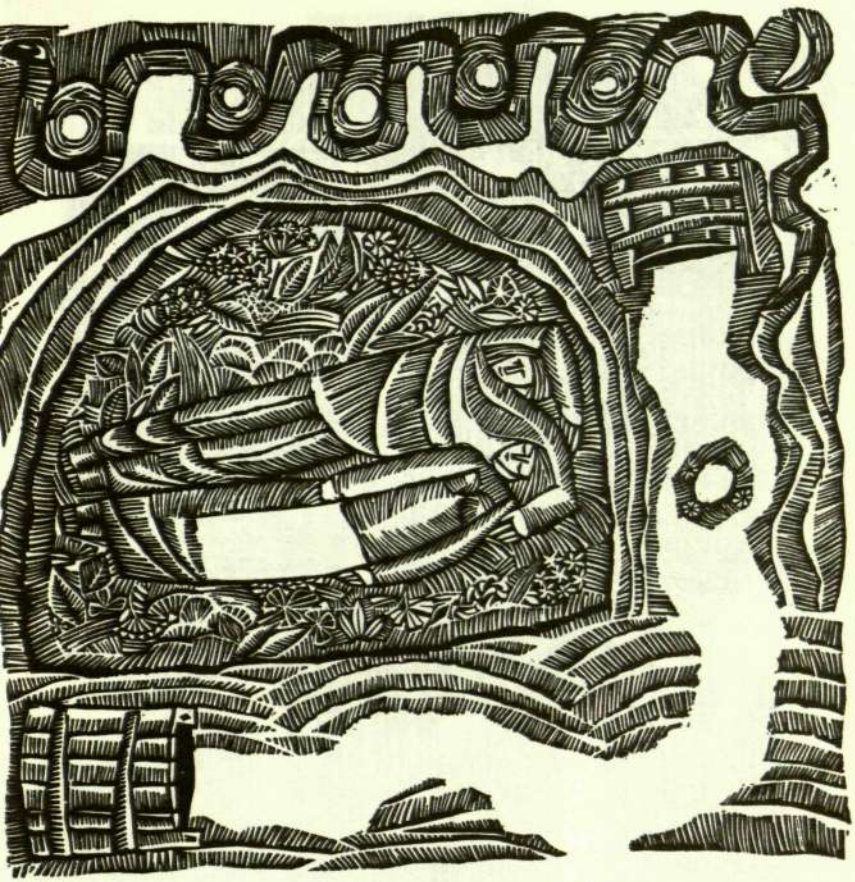

Arūnas Tarabilda. Mėnesiena. Linoraižinys. 9 1/2 x 9 3/8

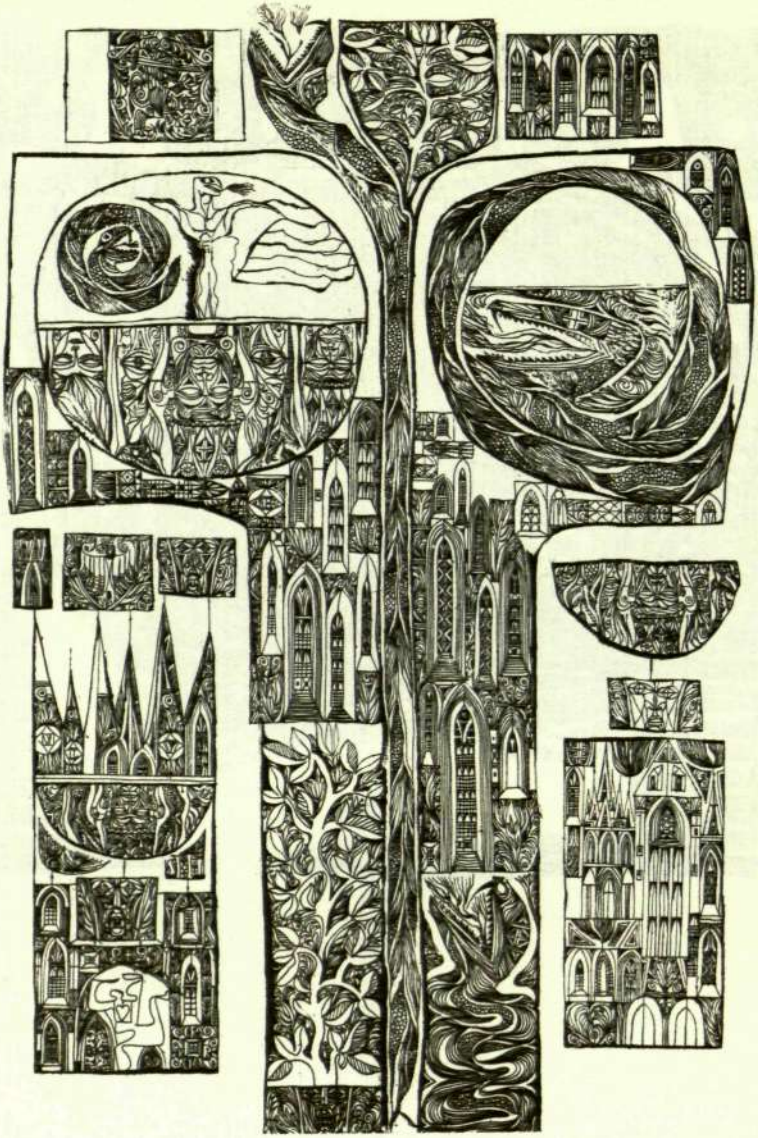

Vladas Žilius. Iš ciklo „Vilnius“. Ofortas. 25 x 19 1/2 (priv. rink.)

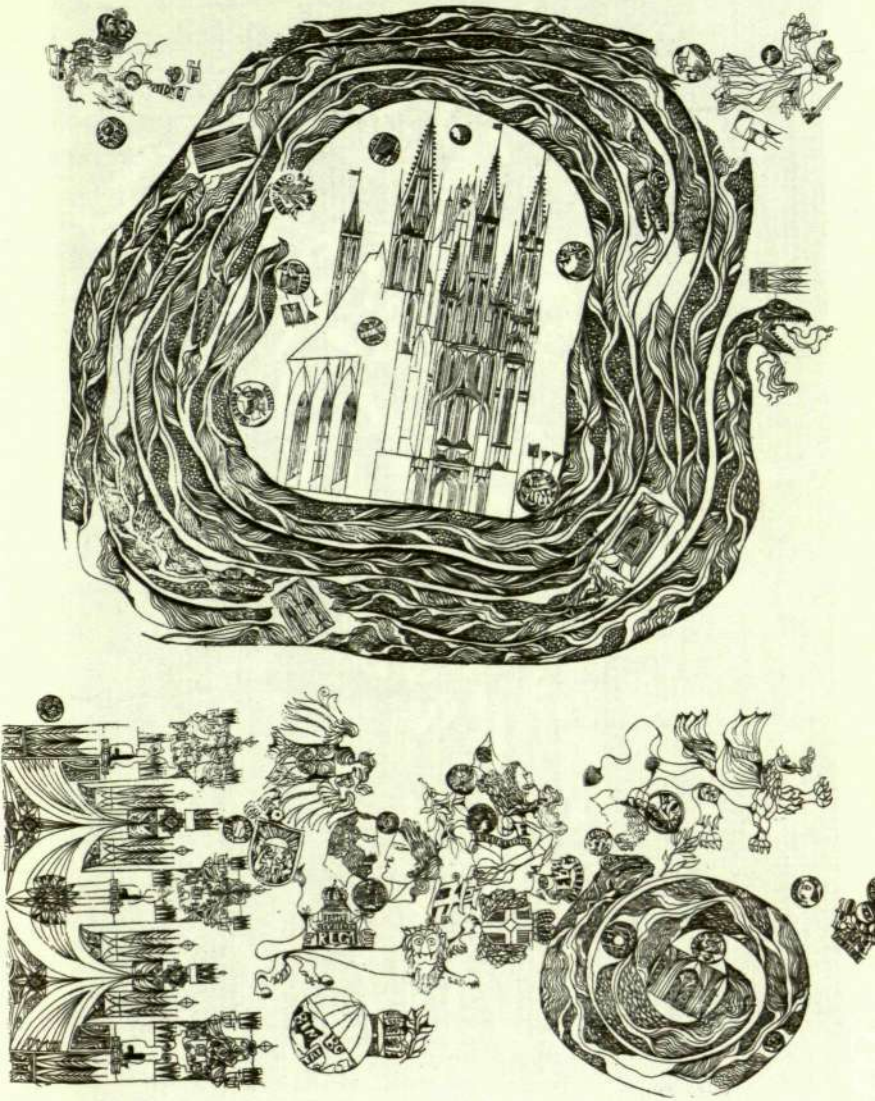

Vladas Žilius. Iš ciklo „Vilnius". Ofortas. 25 x 19 1/2 (priv. rink.)

Vytautas Kalinauskas. Be pavadinimo. Mišri technika. 8 x 5 1/4 (priv. rink.)

Vytautas Kalinauskas. Be pavadinimo. Mišri technika. 8 x 5 1/4 (priv. rink.)

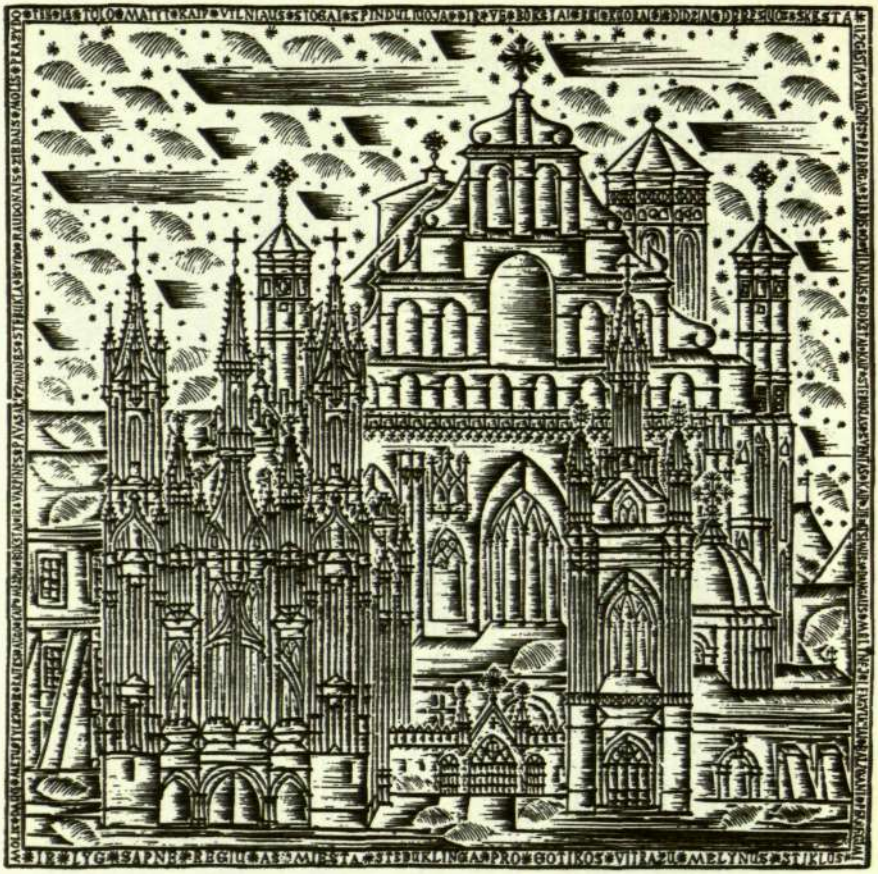

Rimtautas Gibavičius. Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčios. Medžio raižinys.
19 1/4 x 19 1/4

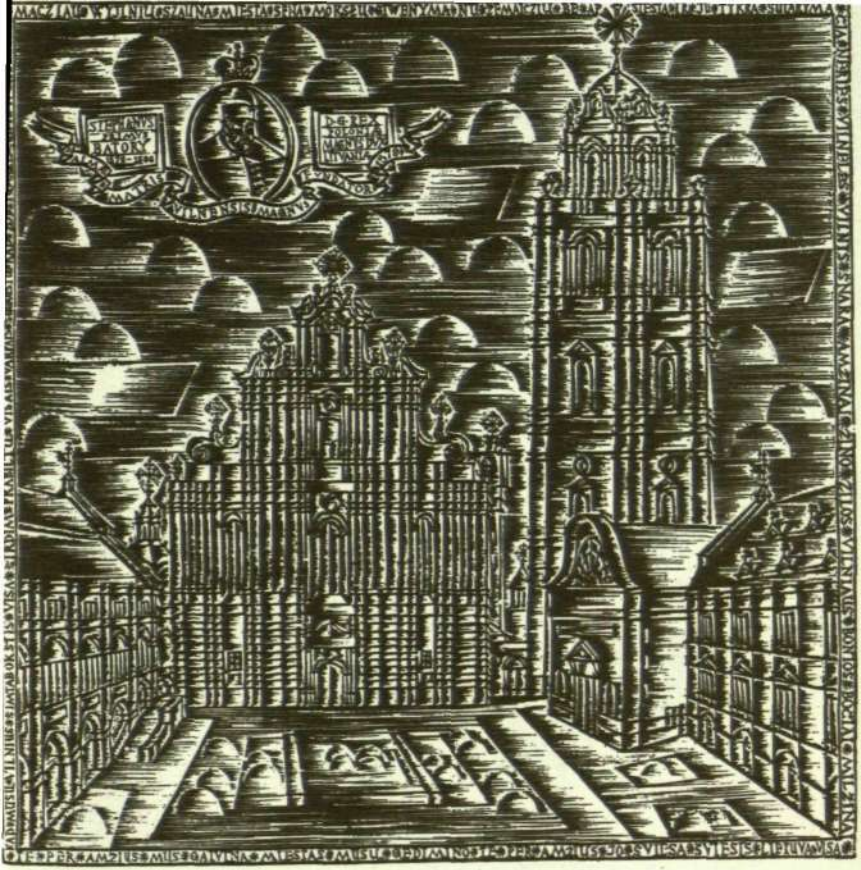

Rimtautas Gibavičius. Universiteto Petro Skargos kiemas ir Šv. Jono bažnyčia. Medžio raižinys. 19 3/4 x 19 3/4

Algimantas Švažas. Pamariai. „Tas yr man kaps..." Mišri technika. 5 1/2 x 4 3/4 (priv. rink.)

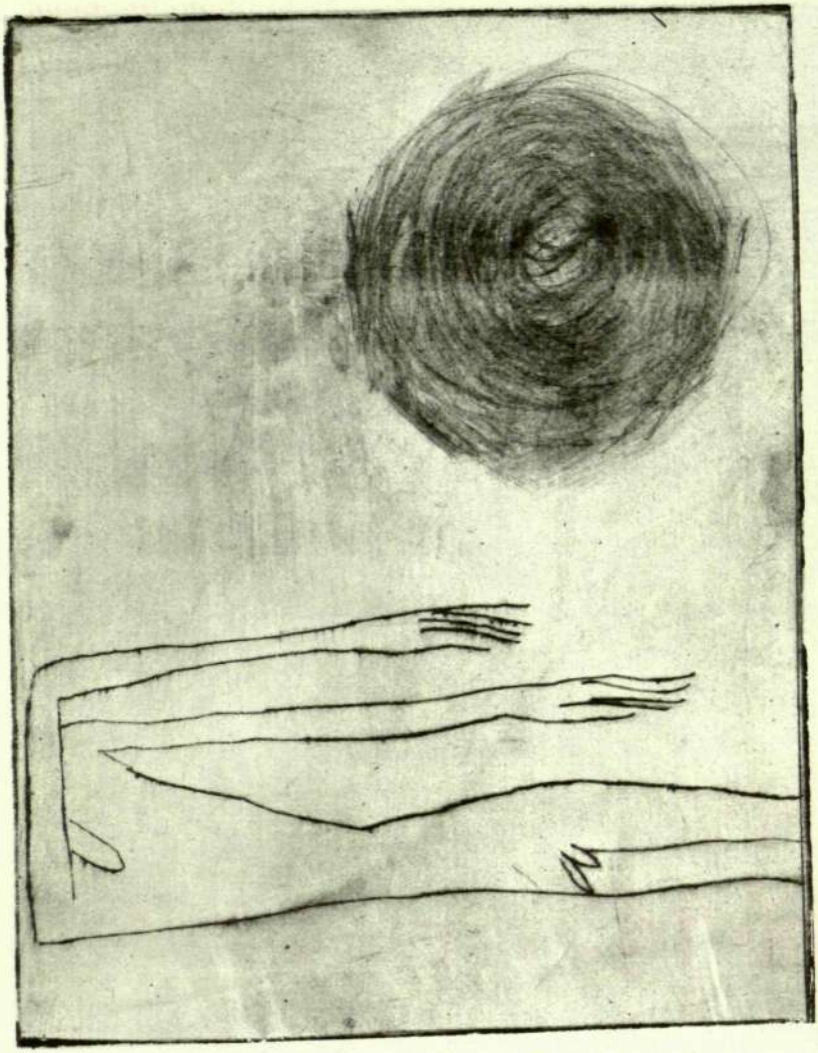

Algimantas Švažas. Be pavadinimo. Vario raižinys. 6 3/4 x 5 (priv. rink.)

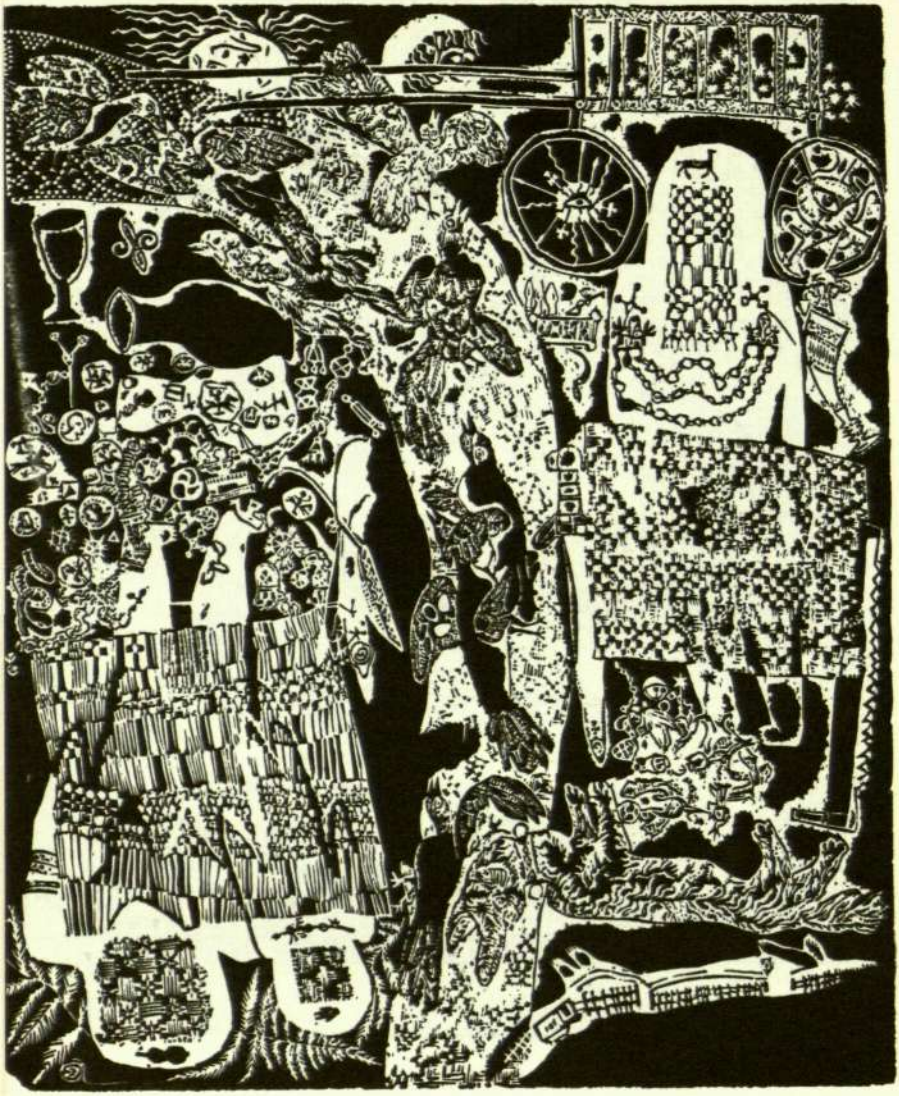

Petras Repšys. Iš ciklo Eglė žalčių karalienė. Linoraižinys. 13 1/4 x 10 3/4

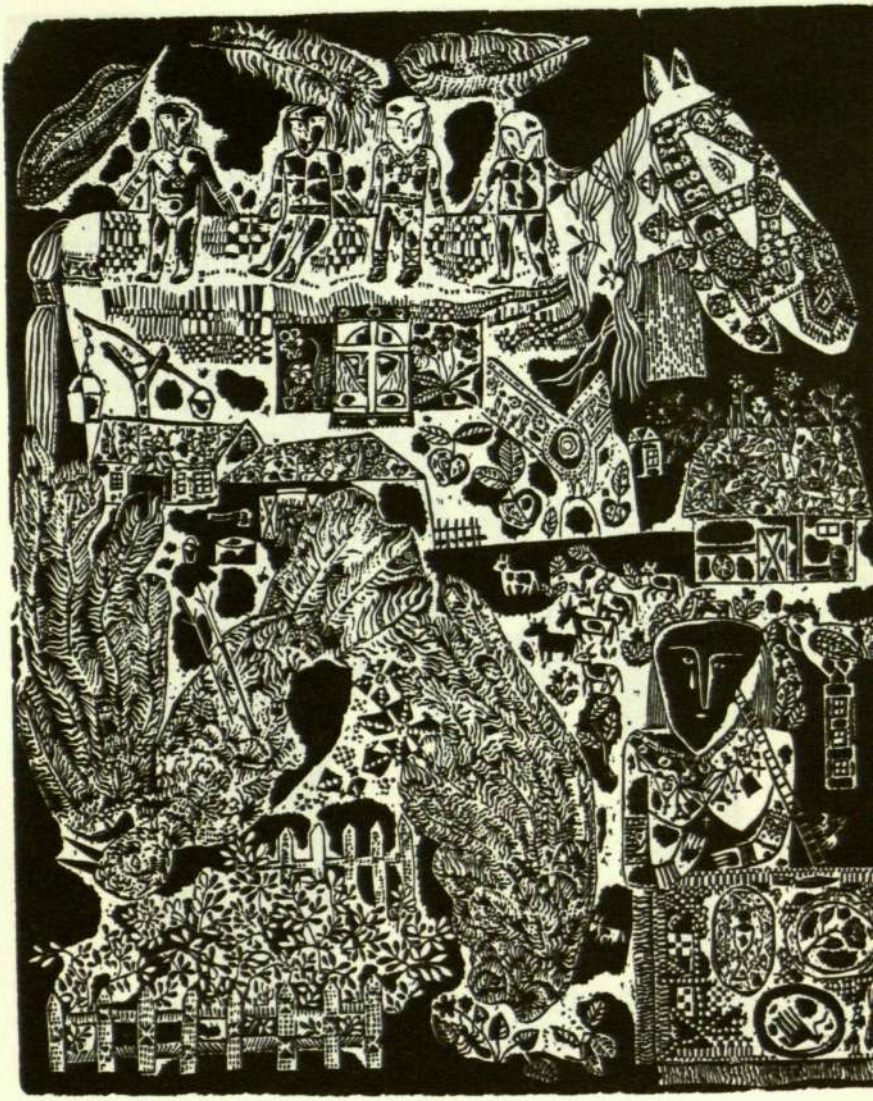

Petras Repšys. Iš ciklo Eglė žalčių karalienė. Linoraižinys. 13 1/4 x 10 3/4

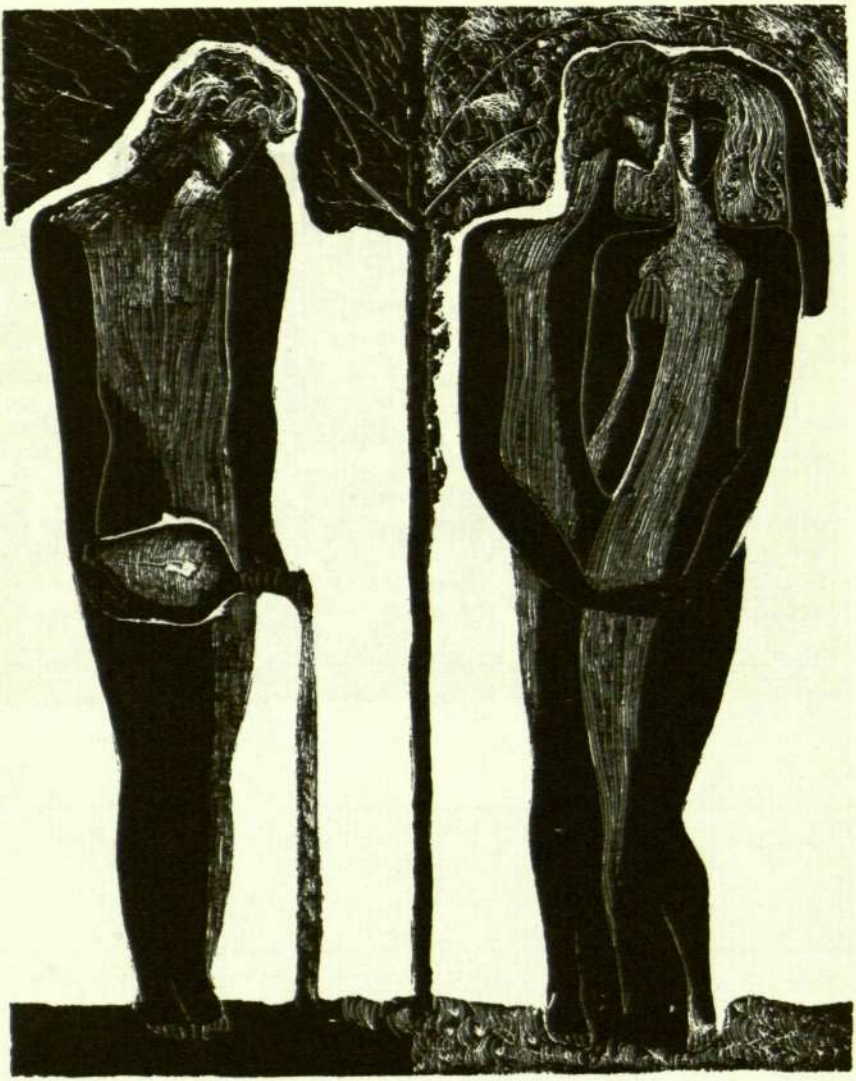

Stasys Krasauskas. Iliustracija Šekspyro „Sonetams". Autocinkografija. 7 x 5 1/4

Jonas Liolys. Senamiestis. Linoraižinys. 13 x 16 1/2

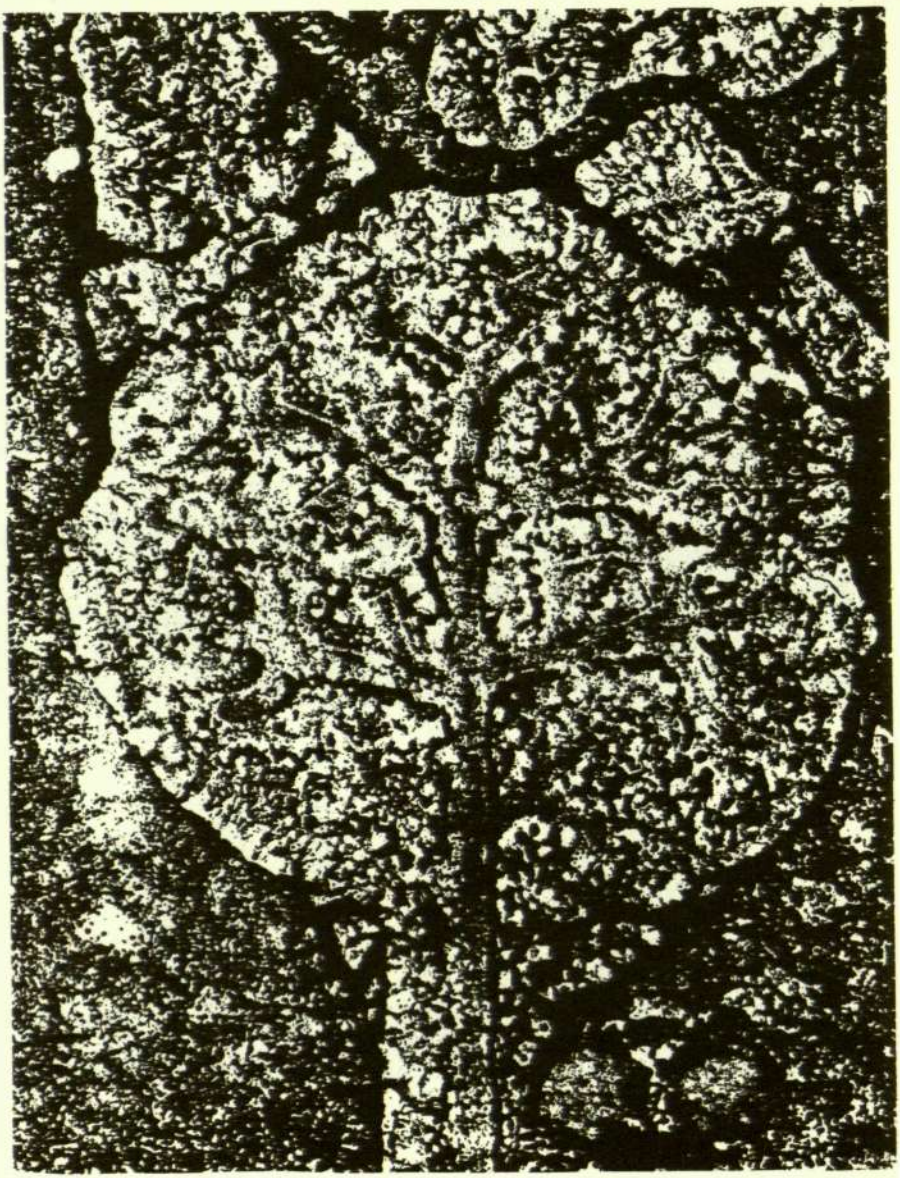

Vytautas Valius. Iliustracija V. Mykolaičio - Putino poezijos knygai „Langas". Mišri technika. 6 1/2 x 5

TĖVYNĖ IR ASMUO J. DEGUTYTĖS POEZIJOJ

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Tarp jaunesniųjų poetų Lietuvoje vienas iš pačių ryškiausių balsų priklauso Janinai Degutytei, išėjusiai viešumon penkiasdešimtųjų metų pabaigoj, anot Antano Masiono (**Poezijos pavasaris,** Vilnius, 1968): „su pirmąja lyrizmo banga, kuri gaivalingai užliejo visų mūsų poetų pasaulėjautą ir suvilgė pradėjusią sausėti pokarinės lietuvių tarybinės poezijos žemę".

Šiame straipsnyje perduodami įspūdžiai apie Degutytės eiles bus paremti ištisai rinkiniu **Mėlynos deltos,** 1968, į kurį poetė sudėjo jai, matyt, svarbiausius eilėraščius iš keletos ankstyvesnių jos knygų, išskiriant eilėraščius vaikams, kurių Degutytė irgi turi išleidus kelis rinkinius. Pasitikėdami jos pačios estetiniais sprendimais, prileidžiame, kad **Mėlynos deltos** parodo mums tikrą poetės kūrybinį veidą.

Tas veidas, aplanko fotografijoj, yra susimąstęs, pusiau šešėliais pridengtas, nukreiptas į moliniame puode žydintį kaktusą. Išeitų, kad poetės dvasios išraiškos teks ieškoti priešingybių santykiavime, kažkur tarp šviesos ir tamsos, tarp švelnaus žiedo ir aš-

trių dyglių, ir kad toji dvasia turėtų būti ištverminga, kaip dykumos augalas saulės išdegintam plote, bet kartu ir lyriška, kaip žmogaus mintys vakaro prietemoj. Išeitų irgi, kad poetė daug žada mums šitaip save pristatydama, ir kad tų pažadų išpildymas priklausys nuo jos sugebėjimo jungti priešingybes į turtingą visumą, į aiškiai suvokiamą asmeniškos poetinės logikos sistemą.

Paimkime pradžiai šį eilėraštį iš 1959 m. rinkinio „Ugnies lašai“:

...Buvo rankos — sotinusios duona,
Širdimi sušildyta, skalsia, —
Nešančios užuovėją ir giedrą
Mano vieškelių rudenyse...
Buvo rankos... Gal be jų kaip skiedrą
Nusineštų ošianti tėkmė mane?..
Gal be jų — priglaustų tarsi lašą
Nebyliam, atvėsusiam dugne...
Ir jei aš pati ką nors parnešiu,
Tai todėl, kad vis pakelėse
Buvo rankos — sotinančios duona,
Širdimi sušildyta, skalsia.
Nešančios užuovėją ir giedrą
Mano vieškelių rudenyse... (10 psl.)

Eilėraštį galima padalinti į tris vienetus, iš kurių kiekvienas prasideda žodžiais „buvo rankos“. Pagrindinė mintis vystosi viduriniam vienete, įterptame tarp dviejų tokių pat ketureilių (išskyrus žodžio „sotinusios“ pakeitimą į dabartinį laiką „sotinančios“). Vidurinį gi šešiaeilį galima prasmės atžvilgiu dalinti į dvi nelygias dalis, iš kurių pirmoji jungiasi prie įžanginio ketureilio: poetė sako, kad be tų rankų ji, gal būt, būtų žuvusi, o antroji — logiškai pateisina to ketureilio pakartojimą: ne tik poetės išlikimas, bet ir jos įnašas į gyvenimą priklauso nuo tų dosnių rankų, kurios, veiksmažodis „sotinančios“ sako, ne tik

buvo, bet ir dabar yra. Užtat pasikartojančios eilėraščio dalys dar ir tuo nevienodos, kad jos sudaro du kaip ir priešingus polius, iš kurių vienas nukreiptas į praeitį, o antras — į dabartį ir ateitį. Tuo būdu jau pati pagrindinė eilėraščio struktūra kaip ir nutiesia poetės likimo, jos gyvenimo prasmės liniją nenutrūkstančioj laiko tėkmėj.

Tada pastebime, kad šitas gyvenimo tekėjimas laike randa savo išraišką ir metaforose: „vieškelių rudenys", „ošianti tėkmė", „pakelės", kurios suteikia tam procesui erdvės ir jausmo dimensijas. Rudens liūdesys, mirtim dvelkiąs skiedros nuskendimas, lašo ištirpimas laiko upės dugne savo tamsiais tonais pabrėžia gerųjų rankų, nešančių „užuovėją ir giedrą", šviesų vaidmenį. Gyvenimo, laiko tekėjimas keliais ir upėmis per žemę įgyja savo prasmę susitikime su rankomis ir jų nešamais daiktais. Šičia autorė, norėdama perteikti mintį, kad tos rankos, duodančios fizinio peno, kartu pamaitino ir dvasią, gana drąsiai pasiryžo metaforiniam palyginimui tarp duonos ir širdies, paremtam tam tikru duonos kepalo ir širdies fiziniu panašumu (čia ir yra pavojingiausia vieta — ar toks sugretinimas neatrodys skaitytojui kiek groteskiškas?), pratęsdama sugretinimą į to kepalo — širdies šilumą, abejopoj to žodžio prasmėj, ir galų gale pabėždama abiejų „skalsumą", tolimu aidu atsišaukiantį (nors autorė to nesiekia) į Kristaus stebuklo užslėptą prasmę. Todėl tos rankos, geriau pasakius, jų reikšmė — žmogaus meilė žmogui nelaimių prislėgtam krašte — ir sukaupia visą eilėraštį, visą daugialypį jo metaforų, struktūros ir jausmo santykiavimą į vieną prasmingą visumą.

Eilėraštis „Ratas", iš „Šiaurės vasarų" rinkinio, irgi naudojasi rankų metafora, bet jau santykyje su kitais poetiniais vaizdais:

Tamsėja kadagio uogos,
Žiemkenčiais jau vasara bąla.
Dienos — beginklės, nuogos —
Skrenda be galo.

Melsvi perkūno oželiai...
Lėktuvas virš debesio matos...
Nustoti suktis negali
Nesustabdomas ratas.

Tamsėja kadagio uogos.
Niekas po saule nemiršta.
Dienos — beginklės, nuogos —
Tarp suskirdusių pirštų.

Numesi — suduš kaip stiklas.
Sutepsi — krauju benuplausi.
Tokios gyvos ir tikros.
Nepermatomos ir skaidriausios.

Žiemkenčiais jau vasara bąla
Pūgą širdis pamiršta.
Dienos — beginklės, nuogos —
Ant virpančių pirštų.

Tolumos atsidaro.
Akys į saulę žiūri.
Dienos kaip žolės geria
Prakaito rasą sūrią. (psl. 108-9)

Pažvelgę į pirmą, trečią ir penktą posmelius, rasime tris metaforinius vienetus, iš kurių du (a) „tamsėja kadagio uogos" ir (b) „žiemkenčiais jau vasara bąla" lieka nepasikeitę, o trečias (c) „tarp suskirdusių pirštų" mainosi senatvės bejėgiškumo linkme į „ant virpančių pirštų", tuo išreikšdamas individo slinkimą myriop amžinai besisukančiam metų laikų rate. Tie trys vienetai santykiauja su ketvirtu (d) „dienos — beginklės, nuogos" šitokioj grandinėj: 1: a - b - d; a - (įtarpa) - d - c; 5: b - (įtarpa) - d - c. Įtarpos trečiam ir penktam posmely sujungtos rimu: „niekas

po saule ne**miršta**“ — „pūgą širdis pa**miršta**“, o taip pat ir minties progresija, einančia lygiagrečiai su metaforinio vieneto (c) išsivystymu. Kitaip sakant, kada žmogus dar dirba „suskirdusiom rankom“, jis atsimena viską, įskaitant ir „pūgas“ — skausmingus pergyvenimus, o kada jau, mirties prieangyje, dreba pirštai, ateina ir sielvartų užmiršimo ramybė. Tie trys posmeliai, su savo tiksliai išlaikyta metaforų santykiavimo sistema, sudaro lyg ir eilėraščio „rėmus“, tiek formos, tiek ir minties atžvilgiu. Tuose rėmuose antras, ketvirtas ir šeštas posmeliai plečia eilėraščio mintį toliau vaizdų kontrasto principu. Antram posmely, pavyzdžiui, perkūno oželiai (audros paukščiai) ir lėktuvo skridimas, kaip žmogaus kūrybinio ilgesio įkūnėjimai, tiesiomis linijomis kerta neišvengiamą, niekur neprasidedantį, nieko nepasiekiantį amžino laiko ratą.

Toliau galima į posmelių virtinę žiūrėti kaip į nuolatinį tezės-antitezės kaitaliojimąsi. Pirmas posmelis — tezė: metų laikų pasikartojime įkliuvusios beginklės, nuogos dienos. Antras — antitezė: staigus, tiesus ilgesio skridimas lauk iš užburto rato. Trečias posmelis — vėl tezė, savyje talpinanti moralinės vertės kontrastą, nes dienos (savo ruožtu išreikštos kontrastu, „nepermatomos ir skaidriausios“) gali būti veltui prarastos arba kalte suteptos, ir už jas (metų laikams vis automatiškai besikeičiant) žmogus atsako savo krauju ir gyvenimu. Dar vienas, gana tragiškas, minties atspalvis glūdi tame, kad „suskirdę“ vargo iškamuotos rankos gali ir be kaltės leist dienoms išslysti, bet kruvina už jas atsakomybė visvien pasilieka. Penktam posmely — ir vėl tezė: bejėgės dienos, ir tiktai šeštasis pasiekia tam tikro priešingybių suvienijimo ir išsprendimo: taip jau per amžius ir bus, kad ilgėsimės ir dirbsime slinkdami mirtin amžinybės rate.

Kaip matome, Degutytė savo pažadus gana gerai pildo. Subtilūs, implikacijomis turtingi minties ir jausmo „pustoniai" jungiasi, kertasi ir vėl susilieja metaforų ir vaizdų tarpusaviam santykiavime, vienas kitą pagilindami, praturtindami komplikuotoje, kontrastais atsargiai išbalansuotoje eilėraščių struktūroje. Pagrindinės idėjos: laikas, žmogus, gyvenimo prasmė, išsišakoja daugialypėmis savo reikšmių galimybėmis, autorei įtemptai besistengiant atkurti visą begalinį tikrovės pilnumą savo pačios dvasios ir talento dimensijoj. Degutytę beskaitant palengva aiškėja dvi plačios temos, du dideli jos rūpesčiai: nustatyti prasmingą santykį tarp savęs ir pasaulio, ir atstatyti Lietuvą kaip asmeniškai reikšmingą poetinę tikrovę. Į tų dviejų temų išvystymą dabar ir tenka kiek arčiau pasižiūrėti.

Jau „Ugnies lašuose" randame įtemptas pastangas, metaforų pagalba, pavadinti pačios autorės vienišą sąmonę įvairiais ją supančių daiktų vardais, taip kad abstraktus, bespalvis „aš esu" pavirstų medžiais ir lietum, žiedais ir vandeniu, krauju ir kūnu, įgydamas tuo pačiu tikrovę didesnę, ir todėl prasmingesnę, už atskiro individo bevardį buvimą. Tipiškas tuo atžvilgiu yra eilėraštis - reakcija į Šuberto „Nebaigtąją simfoniją":

Klevo spurganoj pritvinko upės
Žalzganos pavasario šviesos.
Tu ateiki, vėju apsisupęs,
Tu ateik pėdom šaltos rasos.

Aš visas duris atidariau tau...
Išeinu į pievas ir gatves —
Į putotą, pilką, gyvą sriautą —
Pasitikti išeinu tavęs...

Griausk perkūnijom, čyrenki vieversėliais
Ir miglas nuplauk lietum vaiskiu.
Tartum stiebas mažas pasikėlęs —
Aš tavim kvėpuoju — ir šaukiu...

Kaip simfonija ateik lauktoji —
Be atodairos ir be ribos.
Kaip simfonija ateik, Nebaigtoji,
Mano džiaugsme ir likime toks trapus...

...Pravirkstu — ir vėl nusikvatoju.
Kaip simfonijos — tavęs pilna — — —
Jeigu reikia — būki nebaigtoji.
Jeigu reikia — būki amžina — — —

(psl. 12-13)

Visas eilėraštis yra tam tikra prasme dialogas tarp „aš" ir „tu", kur „aš" atstovauja poetės sąmonę, o „tu" — visą eilę reiškinių, supančių išorinę tikrovę, tartum simfonijoj išgirstą savo pačios buvimo aidą. Besikeičiant sąvokai „tu", keičiasi ir „aš", kol abi („tavęs pilna") susilieja į vieną. Pirmas posmelis nukreiptas į „tu", susiformavusį iš vėsios gyvybės kupino pavasario peizažo, kuriame atgijęs klevas, vanduo ir šviesa pastatomi, kaip persimainymai, ton pačion plotmėn. Antram posmely „aš" išeina iš vienatvės namo į tą pavasarį ir vėją. Tai tartum pirmoji dialogo stadija, susitikimas toj pačioj dimensijoj. Trečiasis posmelis pereina iš vien tik susitikimo į tam tikrą santykį, išreikštą veiksmu, kartu aprašančiu ir paties pavasario dinamiką. „Tu" kaip griaustinis ir paukštis (vėl pastebėkime autorės mėgiamą kontrastų principą, paveldėtą greičiau iš Bethoveno, negu Šuberto muzikos), o svarbiausia kaip lietus, augina „aš" kaip žolės stiebą. Tuo būdu „aš" tampa lyg ir „tu" buvimo pasekme, taip sakant, „kūdikiu" ir per tai sumažėja sąmonės vienatvė. Ketvirtas posmelis grįžta į eilėraščio pradinį impulsą — simfoniją, ir tada jau „tu", perėjęs eilę konkrečių transformacijų, pavirsta jas visas reiškiančia abstrakčia sąvoka: „mano džiaugsme ir likime". Persimainymų ratas tuo baigiasi, ir paskutinis eilėraščio posmas jau sujungia „aš" ir „tu" būties simfonijoj. Galima net sakyti ir

daugiau — kadangi individo buvimas neišvengiamai turi baigtis, tai patapti „amžina“ reikštų ne tik susijungti su „tu“, bet už mirties slenksčio ir visai ištirpti „tu“ buvime. Kitaip sakant, individo vienatvė pasibaigia su jo nebuvimu. Vėliau matysime, kaip autorė, dialoguose su mirusiais, į juos ir kreipiasi kaip į gamtovaizdį-visatą.

Eilėrašty pastebėjom medį, upę, žolę, vėją. Tai vis pasikartoją simboliai-metaforos visoje Degutytės poezijoj. Ypač reikšmingas yra medis, dažnai sutinkamas kaip autorės asmens („aš“) atitikmuo gamtoj. Pavyzdžiui cituojame du posmelius iš neužvardinto eilėraščio iš „Šiaurės vasarų“:

Apsigobusi lapų sūkuriu,
Pratiesiu delnus liūčiai,
Aš stoviu kaip medis kryžkelėj —
Kad eičiau, kad lėkčiau. Kad būčiau.

Žinau, kad viskas rankose:
Ką turiu ir ko neturėsiu.
Ant manęs mano žemė lieja
Liepų geltoną šviesą... (psl. 113)

Šalia medžio, labai daug reiškia ir upė. Eilėraštyje „Neries krantinė“ („Ant Žemės delno“) medis, šviesa ir upė kartu sudaro pagrindinį autorės santykiavimo su pasauliu simbolį nakties peizaže:

.....

Juodam vandeny kranto šviesos
Dega siūbuoja
Lyg medžiai ugniniai aukšti.
Aš prisiglaudžiu naktį
Prie liepos, šaltos, nebylios, —

ir toliau:

.....

Aš prisiglaudžiu prie liepos... —
Tvaska ugniniai medžiai! — (psl. 61)

Prisiglausti prie medžio tai lyg pačiai medžiu pavirsti. Tada visa naktis, o tai reiškia: savęs atpažinimas santykyje su tikrove, sutelpa tame „medis-aš" ir „medis -ugnis-atspindys" kontrapunkte.

Kaip jau minėjom, asmens santykio su visata nustatymas tuo būdu, kad individo sąmonė „į viską pavirstų" reikalauja ir dialogo su mirusiais. Giliai jaudinantis ta prasme yra eilėraščių ciklas „Neišsiunčiami laiškai. Tėvui" iš „Šiaurės vasarų" rinkinio. Autorės tėvas, pirmasis eilėraštis sako, mylėjo „topolius ir beržus, iškilnią rugio varpą ir purieną", užtat ir laiškai tėvui bus pilni jam ir poetei reikšmingos tikrovės: gamtos, duonos ir šviesos:

Tad leiski man įdėti į tuos laiškus
Tą lapų virpesį
Ir šiltą duonos kvapą,
Ir tą mažytę, skęstančią delne
Geltoną saulę... (psl. 89)

Laiškas gi, iš esmės paėmus, yra susitikimas — jis sukuria iš žodžių savitą pasaulį, kuriame žmogus žmogui gali paduoti ranką, nepaisant, kas juos skirtų, ar erdvė, ar laikas, ar mirtis. Tas pasaulis Degutytei susideda iš tų pačių gamtos metaforų, kuriomis ji ir savo buvimą stengiasi suvisuotinti. Taigi, duktė dabar visa bus duonos kvape ir lapų virpesy, o tėvas ją tenai sutiks, skaitydamas jos laiškus:

Žvaigždžių akim
Ar žvangančio lietaus
Stikliniais pirštais... (psl. 90)

Antrame ciklo eilėrašty autorė ne tik žodžiais, bet ir, taip sakant, savo fiziniu veiksmu, savo kūno šiluma, stengiasi sukurti metaforą - tikrovę, kurioje būtų galimas susitikimas:

Šią naktį atėjai tu pas mane
Ir pasakei, kad baisiai šalta,
O kur sušilti neturi...
Sublykčiojo langai čia šerkšno žvaigždėmis
Ir tryško žalzganu speigu...
Nuo mano laukiančio kvėpavimo ant stiklo sniegino
Mažutis, juodas apskritimas įsirėžė į naktį neaprėpiamą.
Kaip šulinio anga.
Kaip mėnuo juodas.
Tu atėjai — su tom pačiom liūdnom akim,
Su ta pačia kaip vaiko šypsena...
Ir mes abu kaip du draugai, kaip du vaikai... (psl. 91)

Mirties absoliutumas, atitinkąs gamtos dėsniams, kurių rėmuose autorė turi mąstyti ir veikti, apsprendžia ir tos specialios tikrovės pobūdį. Tai ne šviesi, džiaugsminga anga, kaip langas atvertas į saulę, bet šulinys, bet „mėnuo juodas", mirties ir sielvarto dimensijoj auksinio svečio žemės danguje atitikmuo.

Šitame savęs ir savo santykio su tikrove apibrėžime per metaforines transformacijas labai didelį simbolinį vaidmenį turi spalvų sąvokos, ypač juoda ir balta, dažnai dar praturtintos žaliais ir raudonais atspalviais. Susidaro speciali spalvų sistema, atitinkanti gamtos metaforų sistemai ir ją papildanti. Gal labiausiai suglaustoj formoj tų dviejų sistemų santykiavimą perduoda eilėraštis „Balti Chalatai", iš rinkinio „Ant Žemės delno":

Balti chalatai — ir juoda naktis,
Kurios nepereina ir iš kurios negrįžta.
...Tik skalpelių sidabras, tik vaistų kvapas,
Tiktai balti chalatai — baltos prošvaistės...
Ir kraujas nepažįstamų žmonių
Tau gyslom sučiurlens... Ir nesustos...
Raudonos upės kūne sūkuriuos ir degs,
Ir saulę gers, ir saulę spinduliuos...
Balti chalatai ir juoda naktis.
Paskui ir vėl išeisi auštant į vidukeles,
Į vasaras,

Šviesiom liūtim per širdį tekančias,
Ir vėl bus
Medžiai, paukščiai ir šaltinis — tavo. (psl. 47)

Turint galvoj, kad eilėraštis aprašo sunkią operaciją ligoninėj, prileidžiančią ir mirties galimybę, juodumas — ta „juoda naktis" — tampa ir nebūties šešėliu, kuriam priešingybė yra tada balti chalatai, „prošvaistės" — viltis. Kadaise buvusių dosnių, duona maitinančių rankų vaidmenį dabar atlieka „kraujas nepažįstamų žmonių". Čia ir vėl matome, kaip tiksliai simboliai atkartoja tikrovę: ir tiesiogine prasme kitų žmonių kraujas (taip sakant, „tu") išgelbsti „aš" gyvybę, ir metaforinėj plotmėj ta gyvybė grįžta, ir išplinta visoj išorinėj tikrovėj, per autorės susijungimą su kitais. Toks metaforinis tiltas autorę nuveda atgal „namo" — į gamtos metaforų pasaulį, kuriuo apsireiškia jos gyva sąmonė. „Ir vėl bus / Medžiai, paukščiai ir šaltinis — tavo".

Kitam to paties rinkinio eilėrašty balta spalva užima svarbiausią vietą gamtovaizdyje:

Ant kalno čia beržai berželiai
Ir žemuogės — lašai raudoni.
Beržų šviesa užlieja klonį.
Beržų šviesa į kalną kelia.

Balti balti beržai ant kalno!

Balti balti — lyg pasitinkant šventę.
Balti — lyg pasitinkant mirtį.
Balti balti beržai ant kalno!..
Ko atėjau aš? Jus pasveikint?
Ko atėjau aš? Išsiskirti?..
Balti balti beržai ant kalno...

Pasverk pasverk dienas ant delno,—
Ar daug beliko, ar mažai — —
Nematomi šaltiniai alma —
Balti balti beržai ant kalno —
Raudoni žemuogių lašai — — — (psl. 46)

Čia galime įžiūrėti dvi spalvų progresijas. Pirmojoj randame: 1) beržai ant kalno, 2) beržų šviesa, 3) balti beržai. Paskutinis progresijos narys („Balti balti beržai ant kalno!“) iš pradžių, išskirtas vienoj eilutėj, įgyja viso posmelio svorį, o paskui sudaro ir viso eilėraščio pagrindinį atramos tašką, pasikartodamas prasmės atžvilgiu kritiškose vietose kiekviename posmelyje. Antrasis narys, raudona spalva, sutinkamas du kartus: pirmą kartą kaip kontrastas beržams (dar prieš paminint jų baltumą), o antrą -- paskutinėj eilutėj, kada, jau išvystytos eilėraščio minties pasekmėj, tie „raudoni žemuogių lašai“ primena žmogaus kraują, tuo pastatydami ir visą poetinį pergyvenimą tarp dviejų priešingybių, gyvybės ir mirties, glaudžiai surištų su žmogaus ir medžio simboliais, nes ir mūsų kraują — gyvybę ir beržų sulą maitina tie patys „nematomi šaltiniai“. Toks priešingybių sugretinimas ir sujungimas eilėraštyje turi dar tris atskiras, bet savo prasme giminiškas išraiškas: a) peizaže („balti balti — lyg pasitinkant šventę / Balti — lyg pasitinkant mirtį“), b) emociniam - retoriškam klausime („Ko atėjau aš? Jus pasveikint? / Ko atėjau aš? Išsiskirti?“) ir c) susimąstyme laiko eigoj (“Pasverk pasverk dienas ant delno, — / Ar daug beliko, ar mažai —“).

Kad juoda ir balta Degutytei turi didelės simbolinės reikšmės liudija ir jos trumpa autobiografinė pastaba (**Tarybų Lietuvos rašytojai,** Vilnius, 1967), kur Degutytė rašo:

> ...Ankstyvoj vaikystėj mane sunku buvo prisišaukti. Aš gyvenau savo pasauly su žolėm ir medžiais, su paukščiais ir akmenimis. Visi jie buvo labai geri, vienas kitą mylėjo ir mane gindavo nuo viso pikta. Paskui aš ilgai nenorėjau sutikti su tuo faktu, kad žmogaus ranka gali būti sunkesnė už akmenį. Net didžiuliai medžiai jau nebepajėgė manęs

apginti. Norint nesugriūti, reikėjo šitą tiesą priimti. Mokslas apie juoda ir balta, apie amžiną judėjimą ir pusiausvyrą — tęsėsi bene ilgiausiai. (Gal būt, iki šiol).

Kaip matome, gyvenimą tenka sunkiai nešti blogio ir gėrio, kaip tamsos ir šviesos, pusiausvyroj, kur atramos taškas — jau vaikystėje sąmonėn įplaukęs didysis gamtos buvimas. Didelė dalis Degutytės eilėraščių ir telkiasi apie tas tris sąvokas įvairiose tikrovės pergyvenimų plotmėse. Ypač šiltai autorė atsiliepia į kito menininko — Van Gogh — iki beprotybės įtemptą kovą pasilikti kūrėju, išlipti iš juodo gyvenimo į saulės viziją, už kiekvieną žingsnį užmokant krauju:

Šachtų naktys — juodi šuliniai...
Saule tu, tolima tolima!..
Šachtų naktį drobės kvadratai
Spinduliuoja saulės gama...

Šoka gluosniai, ir vynuogės dega,
Oras trykšta gyvybės virpėjimu.
O likimas — tik šachtų dugnas —
Saulės vizijų pilnas kalėjimas...

Kraujo gūsiai — teptuko dėmės...
Šviečia akmenys vėtrų keliais.
Žemės vargas beprotiškam sūnui —
Saulės pranašui — neatleis...

Ant raudonų grindų liks kėdė
Ir vienatvė — šviesoj paskendus...
Ilgesys — sujungiantis amžius...
Ir gyvenimo meilės gandas...

Liks kėdė tuščia — ir šviesa.
Kaip gyvenimo veidas dvilypis.
Pilna upių, laukų žydrumos,
Pilna saulės ir beprotybės... (psl. 72-73)

Tai lyg dar viena pačios autorės poetinė autobiografija, tik su tuo gal skirtumu, kad beprotybės

šmėkla Degutytės eilėraščiuose, aplamai paėmus, nevaikšto. Čia vėl prisimena kaktuso ištvermingumas, nepalaužiama dvasia, neatlaidus pasiryžimas iš naujo ir iš naujo ieškoti kontakto su žmonėmis ir daiktais, kad žinotum, kas esi ir kokia kūrybinėj pastangoj išsivystys gyvenimo prasmė. Pačios Degutytės kukliais žodžiais tariant: „Norėčiau neprarasti džiaugsmo — išvysti pirmą žolę ir pirmą sniegą. Norėčiau neprarasti tikėjimo žmogumi, kuris taip pat kartais būna šimtaveidis".

Poetiniai vaizdai, simboliai, pačios kalbos ritmas ir skambesys, sukuria savitą pasaulį, kuris stovi tam tikram santykyje su objektyvia tikrove, bet nėra su ja identiškas. Pastaruoju metu yra kritikų, sakančių, kad poeto specialų pasaulį galima palyginti su tam tikru išorinės tikrovės modeliu, panašiu principu, kaip kad organinis chemikas, ieškodamas gyvybės paslapties, stato laboratorijoj komplikuotus molekulių modelius — atkartojimus gyvų ląstelių struktūros. Ta prasme sakytume, kad ir Degutytė pastatė sau „modelį" — jungtinę poetinių pergyvenimų ir išraiškos priemonių struktūrą, kurioje sudėtinėmis dalimis įeina poetės „aš", medžiai, upės, spalvos, skausmas, mirtis, gyvenimas, laimė ir t.t. Savaime aišku, kad šitokia „statyba" negali apsiriboti vien tik asmeniškais elementais, nes kiekvienas tikras poetas, kurdamas save, kuria kartu ir visatą, arba konkrečiau, siauriau paėmus, savo žemę, kraštą, kuriame išmoko žiūrėti, klausytis, jausti ir vartoti žodžius. Degutytė priklauso prie tų jaunų rašytojų, dirbančių šiandien Lietuvoj, kurie stengiasi atstatyti Lietuvą kaip poetinį modelį, kaip meninę realybę. Buvo, kadaise, sakykim, Maironio Lietuva, o paskui, nepriklausomybės metais, palengva išaugo nauja poetinė Lietuva, prie kurios kūrimo prisidėjo visi svarbiausi mūsų poetai. Iš jų dalis šiandien atsidūrė išeivijoj, kur jie tą lais-

vos Lietuvos poetinę realybę bando toliau plėtoti, arba bent jau išlaikyti, kad nesubyrėtų. O tai labai sunkus uždavinys, nes to „modelio" atitikmuo objektyvioj tikrovėj — laisva ir nepriklausoma Lietuvos valstybė — jau nebeegzistuoja. Kūrėjas priverstas atsišaukti į ilgesį, kartėlį, prisiminimus, bet tai visa jau ateina iš jo paties vidaus, o ne iš išorinio buvusios Lietuvos fakto, ir užtat, galų gale, tik jo paties tremtinio dalią ir tevaizduoja.

Pačiam gi krašte kruvinais Stalino metais (kuriems dabar taip švelniai pritaikomas „asmenybės kulto periodo" terminas jokios tikrovės neišsako) poetinis Lietuvos vaizdas, susidedąs iš džiaugsmingos, kovingos oficialios retorikos apie „socializmo statybas" ir panašiai, buvo, iš esmės paėmus, diametraliai priešingas tikram, kiekvienam poetui asmeniškai gerai pažįstamam, gyvenimui. Užtat net ir tada, kai poetai apdainuodavo tikrus faktus (statė gi žmonės kelius, mokyklas, namus!), visi jų ditirambai, dėl juose glūdinčio melo gėluonio, pavirsdavo daugiau į pasityčiojimą iš „socialistinių statybų" negu į jų išaukštinimą. Dabar, aplinkybėms šiek tiek pasikeitus, jauni poetai pradėjo iškelti mintį, kad poetinė Lietuva, nors prie jos vaizdo priklauso ir traktoriai ir cementas, ir baldų fabrikai, vien tais dalykais neišsakoma. Čia prisimena Jono Aisčio eilutės: „Nejaudina manęs, nestebina manęs, / Ką tu esi įgijus laikinai. / Tik jaudina mane, tik gąsdina mane, / Ką tu esi praradus amžinai". Kaip tik tą pačią brangiausią Lietuvos esmę, jos poetinę sielą, ir nori šiandien jauni kūrėjai išplėšti iš praradimo nasrų. Todėl jie ir grįžta į gamtovaizdį, į pergyventą skausmą ir neteisybę (pusbalsiu ją primindami „savųjų" atveju, skaudžiai šaukdami, kada reikalas eina apie nacių okupaciją), į liaudies kalbos intonacijas ir vaizdus, į visą istorinę Lietuvos sąvoką. Tai nereiškia, kad jų kūryboj tu-

rėtų slėptis koks nors „priešiškumas režimui“, kokia nors ezopo kalba. Ne mūsų čia, Vakaruose, reikalas ieškoti tarp jų sau „bendraminčių“ politinėj plotmėj. Kartą nuo krašto katastrofos pabėgę, mes nustojom ir teisės jame likusius žmones rikiuoti į mūsų pačių vertybių skalę. Kontaktas verčiau ieškotinas tėvynės meilės, kaip poetinės tiesos, pajutime.

Kalbėdama apie save, Degutytė tuo pačiu kalba ir apie savo kraštą, taip kad iš tiesų negalima pravesti jokios griežtos linijos tarp tų dviejų temų. Užtat ir pagrindinės poetinės priemonės — spalvų simbolika, pergyvenimo pavertimas į vidinę realybę, surišant jį metaforų eilėmis su išorinės tikrovės faktais, — pasilieka tos pačios. Gal tik dėmesio centras nukrypsta nuo savęs į aplinką; nuolatiniam „tu - aš“ dialoge su pasauliu ir tėvyne labiau pabrėžiamas „tu“.

Baltos ir juodos spalvos kontrastą, pavyzdžiui, matome eilėrašty „Lino rankšluostėlis“, iš „Ugnies lašų“, kur Degutytei būdingame vaizdų-sąvokų perėjime iš vieno į kitą matome Lietuvą tartum baltą vieškelį, o vieškelį tarytum ištiestą lino rankšluostėlį, kur liaudies raštams atitinka tėvynės keliuose istorijos paliktos žymės, su kraujo dėmėmis ir juodais vokiečių tankų kryžiais, ir su sidabrinėm vilties provažom žiemos peizaže. Lietuvos-drobės metafora pagrįstas ir eilėraščių ciklas „Drobės“ iš „Pilnaties“ rinkinio. Pirmame ciklo eilėrašty, „Verpėjose“, senas ir visuotinis poezijos motyvas, būtent, žmonijos likimo prilyginimas verpiamam siūlui pritaikytas, per liaudies pasakų užuominas ir tragiškos tikrovės prisiminimus, Lietuvos temai:

Vidunakčio pusnim atskubėjo dvylika laumių verpėjų
Ir su savo rateliais aplink mane susėdo.
Ir bėgo lino siūlas — o balsvas kuodelio rūkas! —
Ir sesių nuotakų nuometams, ir mano brolių įkapėms...
(psl. 144)

Pastebėkime „vidunakčio pusnyse“ glūdinčią Degutytės juoda-balta spalvų simboliką, paskutinėj eilutėj išaiškinamą tragikos ir džiaugsmo plotmėj.

Antras eilėraštis, „Žlugtas“, jau labai ryškiai įveda kraujo motyvą baltame drobės fone, liaudiškoje raudų atmosferoje:

Taip gelia sąnarius nuo ežero vandens,
Ir džiūsta burna, ir akys dreksta nuo vėjo...
Tik mano rankos brolių sukepusio kraujo,
Tik mano rankos šitų marškinių neišvelėja...

Ir ką aš motinai parėjusi pasakysiu?..
Ir žydi marškiniai, ir žydi raudonom tulpėm...
O kaip man išplauti tą neišplaunamą žlugtą,
Jei šiaurės vėjas mano gyvastį čiulpia?..

— Tai šitam ežere, kur teka vynios upės.
Tai šitam ryte, kur aušta devynios aušros. (psl. 145)

Eilėraščių ciklą Degutytė baigia ilgesingai mėlyna vilties spalva, kur lino žiede galima nujausti ir toliau besisukančio istorijos rato būsimas drobes:

Toj pačioj lygumoj —
ant rogių ir šarvuočių provėžų —
susiūbavo mėlynas mėlynas laukas —
pražydo linai.
Toj pačioj lygumoj —
ant žmonių ir eglių kaulų —
nusileido dangus. (psl. 146)

Baltos ir raudonos spalvos krašto likimo simbolikoj sutinkamos ir kituose rėmuose, kur ne drobės metafora, bet ateities židinys — mokykla — sudaro pagrindinę eilėraščio medžiagą. „Ugnies lašuose“ yra vienas toks „mokyklinis“ eilėraštis, kuriame dėstomas kartus asmens išsisaugojimo mokslas, priklausąs prie poezijos atkurto Lietuvos tikrovės vaizdo. Eilėraštį galima dalinti į dvi dalis. Pirmoji:

Klampoju. Sniegas tirpsta. Sidabro putos iki kelių.
Ir iki kelių — džiaugsmo ir gėlos.
Vaikų sąsiuviniai. Nuo jų tik rankos gelia.
Širdis pilna sidabro ir tylos. (psl. 20)

sugretina džiaugsmą ir gėlą tirpstančio sniego baltume. Ta pati gėla sudaro ir metaforinį tiltą į pagrindinį eilėraščio objektą, vaikų sąsiuvinius, tuo būdu įgydama ir naują prasmę. Progresijoj nuo 1) gelia rankos nuo šalčio į 2) gelia rankos nuo sunkių sąsiuvinių jaučiasi ir trečia užslėpta gėla — skausmingas pareigos žinojimas, kad reikia mokinti būsimą kartą prilaikyti savo jaunatviško entuziazmo sparnus. Specifiniai ta mintis išreiškiama antrame posmely, kuriame figūruoja ir raudona spalva baltam fone, bet ne drobės-kraujo sugretinime, o popieriaus-rašalo:

Žinau, kad bus klaidų, mažų ir didelių.
Daug puslapių paliks raudonai pribraukytų.
Kad neplasnotų nieks nei vanagu, nei drugeliu,
Kad nepataisomų klaidų
paskui
nepadarytų.
Kad nepakiltų žemė — kaip teisėjas —
Ir išeito gyvenimo
neperbrauktų raudonai...
(psl. 20)

Dažnai Degutytėje sutinkama medžio metafora taip pat vaidina rolę poetinio Lietuvos vaizdo atstatyme. Vienam eilėrašty, „Rūpintojėliai", iš „Pilnaties" rinkinio, šios metaforos principas pritaikomas skausmo ir Dievo sumedėjimui Lietuvos likime:

Atsistojo laukuos
Rūpintojėliai.
Kažkas savo širdies
Nepakėlė.

Ir sudėjo visą skausmą
Į medį. Į medį.
Ilgesiai sumedėjo,
Dievo neradę.

O lydėjo į sukilimus
Kryžiai mediniai.
O lydėjo į sibirus
Dievai mediniai.

Lyg paukščiai sustingę —
Kryžiai laukuos.
Medinis dieve,
O tave kas paguos?

Kruvinos sienos —
Tavo vardu.
Pelenų kalne
Su mumis ir tu.

Kryžius ant lauko —
Raudos ir žygio tąsa...
Kryžių girios —
Praeitis visa... (psl. 160-161)

Šitoks žvilgsnis į praeitį nebūtinai turi būti surištas su šiuo metu Lietuvoj vyraujančiomis interpretacijomis, kad, girdi, visi visad Lietuvą engė, išskyrus tik dabartinę valdžią, kuri vietoj kryžių stato fabrikų kaminus. Čia svarbiau mintis, kad tėvų ir vaikų, senolių ir anūkų ašaros sudaro neatskiriamą dalį mūsų krašto buvimo, ir kad jos turi žėrėti ir naujam poetiškam Lietuvos peizaže.

Eilėraštyje „Mano priemiestis", iš „Šiaurės vasarų", centrine figūra stovi klevo medis, apie kurį sukasi autorės vaikystės prisiminimai, išaugą į naujai poezijoj atkurtą jai svarbią ir intymią Lietuvos dalį — savo tėviškę:

Kauno priemiestis. Šančiai. Akmens ir smėlis.
Mažyčių namelių, mažyčių sodelių eilės.
Ir pavasario klevas — kaip žalias, vingrus šešėlis,
Nuo nevaikiškų ašarų drėgnos lūpos ir eilės.

Mano priemiestis. Šančiai.
Ir naktis — kaip mano šešėlis,

Ir nuo Nemuno vėjas — nepagirdantis, drungnas,
Pro pirštus išslystantis laikas — lyg baltas pakrančių
/smėlis,
Ir vanduo, surakinęs kaklą... Kur dugnas? Kur dugnas?..

Svetimų lėktuvų ūžimas — ir spiegia sirenos...
Svetimų uniformų šešėliai prie klevo, prie klevo!..
Ir juodais apvadais telegramos... ir karstas ne vienas...
Ir gaisrai kažkieno akyse per ilgas naktis žioravo...

Mano priemiestis. Šančiai. Neapykantos mokykla ir meilės.
Pro pirštus išslystantis laikas — lyg baltas pakrančių
/smėlis,
Ir pavasario klevas — kaip žalias, vingrus šešėlis,
Ir truputį sūrokos lūpos ir eilės. (psl. 87-88)

Praeitis — tai iš esmės šešėlis. Užtat ir visi konkretūs jos faktai čia metaforiškai išreiškiami kaip įvairūs šešėlio aspektai. Yra „pavasario klevas — kaip žalias, vingrus šešėlis", po to naktis „kaip mano šešėlis", tada „svetimų uniformų šešėliai", kuriuos autorė pastato prie klevo, kad tuo momentu susijungtų žalio medžio, žmogaus baimės ir neapykantos, ir svetimųjų priespaudos nakties šešėliai. Tada eilėraščio gale vėl atsistojęs žalias klevo šešėlis savyje sukaupia visą pergyvenimą.

Praeitis, žinoma, yra ir laiko aspektas. Kaip antroji metaforų virtinė per eilėraštį tiesiasi vaizdai, surišti su akmenimis, smėliu ir laiko tekėjimu myriop: „pro pirštus išslystantis laikas — lyg baltas pakrančių smėlis". Smėlio baltumui kontrastu stovi juodi telegramų apvadai, ir abi sąvokos — balto laiko smėlio ir juodos nebūties — susilieja karsto ženkle, kuris gi veda mūsų mintis į kapines — liaudies apdainuotą smėlio kalnelį.

Trečioji metaforų eilė, taip pat būdinga Degutytei, liečia vandenį ir upės tekėjimą. Prie jos priklauso „nevaikiškos ašaros" ir nuo Nemuno drungnas vėjas, ir vanduo „surakinęs kaklą", ir (atsimenant

spiegiančias sirenas, telegramas ir karstus) taip pat ir užslėptas vaizdas — kraujo tekėjimas. Visos trys metaforų eilės susijungia paskutiniame posmelyje.

Kaip ir antrąja tėviške autorei yra tapęs Vilnius. Keletas eilėraščių **Mėlynose deltose** kreipiasi tiesiogiai į Vilnių jo praeities ir dabarties ženkle. Šešėlių apsuptas „Vilnius naktį" („Ugnies lašai") pašaukia autorę vardu, ir jinai pajunta senojo karalių miesto gyvybę, kaip gali pajusti tik tikra duktė:

Gal todėl, kad aš tave taip myliu —
Žodžių tau ilgai nesurandu...
— — — — — — — —
Šitą naktį šešėliuotą, tylią,
Pašaukei mane vardu...

...Vilniau, Vilniau... aš kaip muziką girdžiu
Tavo bokštų ir bokštelių siluetus...
Lyg iš virpesio skaidrių žvaigždžių
Ir žmogaus minčių nulietus...

Gatvės, aikštės, mūrai, skersgatviai vingiuoti
Žiūri į mane gyvi.
Kaip veiduos — kiek skausmo išnešiota!..
Ir kokia didybe tu srūvi... (psl. 14)

Rinkiny „Ant žemės delno" Vilnius noksta „neapeinamam Žemės sode", „kaip vaisius, kaip obuolys", ir autorė žino, kad:

...niekada jis neišnoks,
Niekada nenukris po niekieno kojom —
Gaublio taškas —
likimų verpetas —
tavęs dalis. (psl. 49)

Vilniaus vaizdas jaučiasi ir eilėrašty „Aikštės", netilpusiam į **Mėlynas deltas**, bet išspausdintame **Poezijos pavasaryje, 1968:**

Aikštės apvalios. Varpinės aukštos.
Erdvė, sudužus į keturis vėjus.
Čia tyliai vaikšto pilki balandžiai.
Čia mes paklustam varpų skambėjimui.

Aikštės apvalios. Tolimos žvaigždės!
Čia saulei meldėmės, žemę tikėjome.
Čia pasmerktųjų kolonom praėjome.
Aikštės — aukurai. Aikštės — kalėjimai.

—— Vasarą šokam po šventinėm vėliavom.
Erdvė ir aukštis! Aikštės apvalios.
Saliutų salvės — žibintų salės —
Mano aikštės — vėjuotos salos —— (psl. 44)

Poetišką Lietuvos „modelį" atkuriant, esminį vaidmenį vaidina ir pati poezijos „žaliava" — gimtoji kalba. Eilėraščių cikle „Lietuvai", iš „Karalių pasakos" rinkinio, autorė rašo:

Iš kopų šnabždesio su debesim ir prošvaistėm,
Iš marių virpulio ir ežerų nendrėtų,
Iš duonos kvapo ir miškų giesmės
Kalba gimtoji lūposna įdėta.

Tokie išsireiškimai, kaip „iš duonos kvapo, iš miškų giesmės", o ir aplamai, visur pabrėžtas gyvas autorės ryšys su žeme konkrečiose jos apraiškose (atsiminkim taip pat ir: „čia saulei meldėmės, žemę tikėjome...") labai gyvai primena Kazio Bradūno poeziją. Kyla įdomi mintis, kad, gal būt, kaip tik mūsų išeivių „žemininkų" kūryba padėjo jauniesiems Lietuvoje iš naujo poezijoj atkurti savo kraštą, kuriame užtat ir mes ir jie esame pas save namuose. Todėl autorė (net jeigu ji to ir nesiektų) kalba ir už mus, kada eilėraštį tęsia:

Pilėnų laužuose išdeginta, išlydyta,
Su perregima gintaro šviesa
Ji — motinos baudžiauninkės lopšinėse,
Ji — Pirčiupio smėlynų raudose...

Lietuviškai geltonos pievos šneka
Ir tie mediniai nupilkėję kryžiai,
Ir aukštos varpinės, ir mažos gatvės,
Sulytais akmenim į dangų atsigręžę.

Lietuviškasis žodis liko kraujo raidėm
Ant kamerų akmens ir pelenuos
Pasaulio kryžkelėj — prie Nemuno ir Baltijos —
Likimas motinos kalba dainuos.

Prišaukti džiugesį lyg paukštį ulbantį,
Kad ligi galo vieškeliu lydėtų.
Iš duonos kvapo ir miškų giesmės
Kalba gimtoji lūposna įdėta. (psl. 119-120)

Paskutinis **Mėlynų deltų** eilėraščių rinkinys „Žaidimai" šiek tiek skiriasi nuo kitos Degutytės poezijos tuo, kad žaidimų priemonės: kaukės, rolės, apsimetimai, iš dalies pakeičia autorei įprastas gamtos reiškinių metaforas. Jeigu anksčiau jinai norėjo „į viską pavirsti", būti medžiu, žole, debesiu, kad pataptų Lietuvos dalim, tai dabar ji nori, taip sakant, „viskuo apsimesti", tapti šachmatų figūra, vaidinti Antigonę, Judą, Šecherezadą, Odisėjų, su tuo, tur būt, tikslu, kad iš to, kuo ji nuduoda esanti, mes suprastume, kas ji yra. Pagrindinis metaforos principas pristatomas jau pirmame to rinkinio eilėrašty:

Pažaiskime medžiotojus ir žvėris.
(Pirma medžioju aš, paskui tu.)
Pažaiskim kosmonautus ir marsiečius,
bepročius ir išminčius,
didvyrius ir išdavikus,
vergus ir laisvuosius...

Pažaiskim karalius ir juokdarius...
Pažaiskim liūdnus ir laimingus... (psl. 212)

Sekantis eilėraštis, „Šachmatai", naudojasi jau seniau išdirbtais juodos - baltos spalvos kontrastais daugiaaukščių gyvenamų namų metaforoj:

Stovi namai — didžiulės šachmatų lentos.
Šviesa ir tamsa.
Dega langai ir gęsta langai — nuodėguliai.
Šviesa ir tamsa.
Srovena gelsva šiluma ir virpa stikluos
beskausmis pirmagimio verksmas.
(psl. 213)

Eilėraštis baigiasi asmens gyvybės užtvirtinimu — asmens, iš meilės patapusio savuoju kraštu:

Ir aš vis esu. Mane nustumt ne taip lengva.
Kaip žemėlapy — visos upės ir visos salos many išrašytos,
Visos dykumos — visi vandenynai. (psl. 215)

Poetės ir moters likimas ir uždavinys ryškiai ir skaudžiai jaučiamas eilėraščiuose „Antigonė" ir „Šecherezada". Pirmame atsistoja moteris prieš visų laikų įstatymus, reikalaujančius žudyti ir po to niekinti žuvusias aukas. Bet tos aukos — tai visa amžinosios moters meilė, jos visas gyvenimas, ir ji negali joms nepasilikti ištikima:

Lik sveikas, sužadėtini, — nebučiavau dar tavęs.
Lik sveikas, sūnau, kuris niekados nebūsi.
Meilė mane atvedė — meilė išves.
Taip virpa pratiestoj rankoj paryčio vėjo gūsis...
Aš grįšiu.
Aš tūkstantį kartų grįšiu
Pusiaunakčiais laidoti savo brolių.
Per ugniavietes,
per smėlį raudoną,
Per lietaus pritvinkusį molį —
Grįšiu.
Aš ateisiu basa.
Mano rankos beginklės ir tuščios.
Bet ne tas įstatymas laikinas — man visagalis.
(psl. 220)

Mes čia negalim neprisiminti turgaus aikščių Lietuvoj, kur irgi kadaise gulėjo nepalaidoti broliai. Bet

autorės mintis, juos, gal būt, įjungdama, siekia toliau, pastato Antigonę ir meilę kaip visuotiną principą, istorijos kruvinų darbų, kuriuos tironai vadina įstatymais, atsvarą ir žmogaus išsigelbėjimo viltį. Užtat ta „tūkstantįkart pasmerkta" Antigonė yra ir kiekvieno taikos ir meilės ieškančio žmogaus sesuo.

„Šecherezadoj" moteris - poetė - pasakų sekėja gelbsti savo gyvybę ir tuo pačiu, neišvengiamai, savo žemės poetinę idėją, kol dar budeliai klausosi, kol dar kirvis nekrinta:

Kalbėk, Šecherezada... Šachas klausos.
Šachas alkanas — laukia likimas...
Tik nenutilk! — budeliai klusnūs...
Kartu gomury... ir balsas prikimęs...
Bet kalbėk — mokėk virpančiom žodžiais naktim
Už kiekvieną valandą, už orą, už vandenį!
Mokėk už savo jėgą ir bejėgiškumą,
Už tai, ką gauname ir ką prarandame.
Kalbėk, Šecherezada... Šachas alkanas...
Kaip iš žaizdos — teka žodžiai iš lėto...
O, nenutilk... Dar tūkstantis pirma naktis toli.
Už paskutinę saują žemės dar nesumokėta...
(psl. 225)

Gal skaudžiausias protesto šauksmas prieš viso pasaulio tironus, kūrėjus tikėjimų ir „tiesų", kuriose nėra poezijos ir kurie todėl verčia, kad būtų naikinama ir žudoma maištinga, neapibrėžiama, poetiška žmogaus vertė ir laisvė, girdisi eilėrašty „Tilis Ulenšpigelis":

Beldžiasi į širdį pelenai,—
tarė Ulenšpigelis.
Šarlis de Kosteras.

Kai geriu raudoną vyną,
Kai rãgaišio atsilaužiu, —
aš galvoju apie tave.

Kai upes ir debesis matau,
Kai nuo dulkių nubąla kojos
Ir gomury apkarsta, —
aš galvoju apie tave,
aš galvoju apie tave.

Tavo naktys, Flandrija, šviesios — nuo laužų.
Tavo žiemos, Flandrija, šiltos — nuo laužų.
Tavo žemė pilka — nuo pelenų.

Kiekvieną vidunaktį
gieda mano nerimo paukštis
ir beldžiasi į širdį pelenai,
ir beldžiasi į širdį pelenai...

Aš galvoju apie tave,
kai geriu pilką padūmavusį dangų,
kai juodo sudeginto gimtojo slenksčio atsilaužiu...

Inkvizitoriai! Artėja valanda
paskutinio jūsų laužo! (psl. 227-228)

Emocinį eilėraščio efektą labai sustiprina rūpestingai išplanuota jo struktūra. Galima išskirti tris pagrindines temas. Pirmoji: „Kai geriu raudoną vyną, / Kai ragaišio atsilaužiu", eilėraščio pabaigoj pasiekia savo išsipildymą metamorfozėje: „Kai geriu pilką padūmavusį dangų, / Kai juodo sudeginto gimtojo slenksčio atsilaužiu..." Persimainymas vyksta dviejose plotmėse: a) iš taikos meto idilijos į karus bei inkvizicijas aprašantį gaisrų dangų ir sudegintus namus, ir b) iš tiesioginės prasmės, malonaus, faktinai flamandų tapybą primenančio užkandos vaizdo į perkeltą prasmę, kartu ir tragišką dvasios peną, prilygstantį nuodams. Tuose rėmuose įstatytos kitos dvi temos: „aš galvoju apie tave" ir, tartum to galvojimo išvada, „beldžiasi į širdį pelenai". Antriniai elementai, perėjimai ir papildymai, susideda iš simboliškų peizažų („kai upes ir debesis matau...", „Flandrijos naktys, žiemos ir žemė") ir iš emocijas išreiškiančių

metaforų („ir gomury apkarsta", „gieda mano nerimo paukštis").

Visų šių elementų tarpusavis santykiavimas veda į galutinį tašką — šauksmą: „Inkvizitoriai! Artėja valanda / paskutinio jūsų laužo". Eilėraščio įtampa palaipsniui auga nuo pradžios, kada pirmajai temai (vynas, ragaišis) atsako antroji „aš galvoju...", per gamtovaizdį ir emociją, kuriems, jau su daug didesne jausmo jėga, atliepia dukart pakartota antroji tema, iki lūžio — perėjimo: „tavo naktys...". Tenai, tame pereinamajam posmelyje atsiranda pelenai, kurie atsiliepia aidu į eilėraščio motto, ir tuo pat metu padeda pagrindą trečiosios temos išvystymui, kuris prasideda vėl nuo įtempto pakartojimo, „beldžiasi į širdį...", ir susilieja su pirmąja tema sudegusio gimtojo namo vaizde, kai tuo tarpu antroji, „aš galvoju", sudaro tam susiliejimui įžangą. Paskutinė tos temos transfigūracija yra būsimasis inkvizitorių laužas.

Aplamai, pasikartojimai - anaforos: „kai geriu, kai atsilaužiu"; „kai upės, kai nubąla"; „tavo naktys, tavo žiemos, tavo žemė"; „nuo laužų, nuo laužų", šalia jau anksčiau minėtų, be perstojo kelia eilėraščio įtampą savo nuolatiniais grįžimais į išeities tašką, kaskart vis atsinešant prieš tai buvusio vaizdo emocines implikacijas. Kitaip sakant, perskaitę, pavyzdžiui: „Tavo naktys, Flandrija, šviesios — nuo laužų", mes galėtumėm tęsti mintį, sakydami „ir tavo žiemos nuo jų šiltos, ir žemė nuo jų pelenais apklota". Bet pakartojimas verčia mus lyg ir iš naujo, jau pasikeitusiam vaizde (iš naktų — į žiemą) apie Flandriją galvoti, giliau įsijausti į naują ironišką kontrastą. Gaunasi įspūdis, kad Flandrijos žemė, per dienas ir naktis, per žiemas ir vasaras (nes vasaros ir dienos sudaro žiemoms ir naktims neišsakytas, bet implikuotas atsvaras) dega ir dega ir dega. Tuo būdu gimsta širdy didelis, baisus **paskutiniojo** laužo troškimas.

Janinos Degutytės eilėraščiai yra svarus indėlis į lietuvių poezijos lobyną. Tautos gyvybės geriausias laidas yra lietuviškas žodis, vartojamas ne tik kasdienei kalbai, ne tik politiniams - ideologiniams tikslams, bet, svarbiausia, pačios to žodžio šventovės — lietuviškos žodinės kūrybos ugdymui. Šitam tikslui Degutytė yra pasitarnavusi kaip tik gali pasitarnauti talentingas, nuoširdus žmogus.

"IT'S ALL YOUR FAULT"

Skriptas trumpam, vieno veiksmo pastatymui

J. JANAVIČIUS

VEIKĖJAI

Vyrai	Senyvo amžiaus, apsirengę tamsiais 1948-58 m. kirpimo rūbais. Ūgio greičiau aukšto negu žemo, sudėjimo — stambaus. Autoritetingi, orūs.
Jaunuoliai	Aukšti, šviesūs, apvalainių veidų. Judėsiai impulsyvūs, staigūs, bet stokoją grąkštumo. Rūbai: aptempti, spalvingi.
Dalia	17-19 metų blondinė, vilkinti lengvu, trumpu, šviesiai geltonu šiftu.
Vaikai	Nuo 5 iki 10 metų amžiaus.

PRIESCENIS, SCENA, DEKORACIJOS

Priescenis	Faktiškai tik tęsinys parterio. Visiškai tuščias. Priescenio šonai: — atviros, niekur nepridengtos angos į gatvę. Jų platumas: maždaug 8-10 metrų. Nuo angos iki angos priescenio viduriu nubrėžta ryškiai geltona linija.

Scena Jos grindys maždaug keturiom pėdom aukščiau negu priescenio. Scenos viduryj kvadrato formos iškirpimas laiptams iš pogrindžio. Tų laiptų iš viso yra keturi. Kiekviena iškirpimo kraštinė yra kartu ir paskutinė pakopa vienų iš ketvertos laiptų. Scenos dugne tuščia siena. Šonuose išėjimai į užkulisius, kurie irgi laiptais sujungti su pogrindžiu. Tarp kvadratinio iškirpimo ir rampos stovi staliukas, ant kurio bonkos su gėrimais ir stiklinės.

Rampa ir pogrindis Rampos vertikalinė dalis neužkelta ir nieku neuždengta. Pro ją publika mato pogrindį. Išskyrus laiptus viduryj ir laiptus iš užkulisių, pogrindis visiškai tuščias.

Uždanga Skiria priescenį nuo publikos. Atskiros uždangos tarp scenos ir priescenio nėra.

VEIKSMAS

a.

Uždangai pakilus, scena, laiptai ir pogrindis užpildyti vyrais. Priescenis tuščias.

Po keletos sekundžių visiško sustingimo ir absoliučios tylos pasigirsta labai smarkus, visą teatro pastatą sudrebinantis sprogimas. Kartu su sprogimu sceną, priescenį ir žiūrovų salę užlieja maršo garsai.

Sprogimas ir po jo sekanti muzika vyrus paveikia kaip komanda: jie ima žygiuoti. Iš užkulisių jie leidžiasi į pogrindį, iš pogrindžio kyla scenon, scenoj žygiuoja griežtai nustatytom kryptim ir tvarka. Jų virtinės suglaustos. Visi kartu, būdami vienodai gerai regimi ir scenoj ir ant laiptų ir pogrindyj, jie sukelia asociaciją didelio, preciziškai veikiančio mechanizmo.

Pražygiuodami pro staliuką su gėrimais, vyrai, pavieniui išpuldami iš eilės, prieina prie jo pasistiprinti. Rimtis ir autoritetingumas jų veiduose tada kiek atlyžta; kai

kuriuose jų vietą užima šelmiškai šiltos šypsenos šešėlis.

Maršo muzika užstelbia teatran atklystantį gatvės triukšmą ir publikos šnarėjimą. Muzikos tempas nesikeičia per visą pastatymo eigą.

b.

Pro šonines angas priescenin pro vieną pusę įeina, pro kitą išeina pašaliniai žmonės. Jie nereaguoja nei į veiksmą scenoje nei į žiūrovus, jie aiškiai yra tik atviru praėjimu pasinaudoją praeiviai.

Vaikai įbėga vidun. Sustoję priešais rampą ir atvertę aukštyn galvas, jie žiūri į vyrus, ima juos pamėgdžioti. Keldami savo mažas kojytes pagal maršo taktą, vaikai marširuoja priesceniu ten ir atgal ir paskui vėl išbėga į gatvę.

Vaikams išbėgus, pro priescenio šonines angas matomos gatvių iškarpos įgyja ryškumo ir gyvybės. Miestas, jo gatvės ir judėjimas jose tampa tiesiogine pastatymo fono dalim.

c.

Šalia maršo muzikos momentams pasigirsta trupiniai „pop song" melodijų — Come September, Evening in Moscow, Yellow Submarine ar kas kaip tik pastatymo metu madoj.

Pogrindyj nušvinta ryškių spalvų lopai: vyrų tarpan ima maišytis jaunuoliai. Jų ne daug. Bet neužilgo jų matytis ir scenoj. Prieidami prie staliuko pašistiprinti, jie NEPASIKEIČIA; savo čerkeles jie išlenkia automatiškai, kaip mediniai Pinokiai. Vyrų žygiui jaunuoliai netrukdo. Atvirkščiai: jų spalvoti rūbai ir laisva laikysena vyrų žygiavimui priduoda ir realumo ir gyvybės. „Pop song" taktams dažnėjant, vyrų virtinės retėja. Vyrai tolsta vienas nuo kito. Scenoj ir pogrindyj „oro" daugiau.

Išsukęs iš gatvės, priesceniu pravažiuoja taksis.

d.

Prasistumdama pro vyrus ir jaunuolius, scenon įbėga Dalia. Įbėgus ji stabteli. Paskui skubiai prieina prie ram-

pos. Dalia aiškiai susijaudinusi. Jos pirštai ir rankos neramios. Dalia žvalgosi kažko: žiūri tai publikon, tai vėl gilyn scenon.

Priesceniu tuo tarpu vyksta gyvas judėjimas. Mašinos, motociklai, scooteriai, autobusai juda smagiai, kaip tikroj gatvėj. Eismo sujudintas oras plevena Dalios šiftą.

e.

Pogrindyj prie laiptų jaunuoliai susiburia grupėn. Kai kurie, atrodo, diskutuoja, ginčijasi tarp savęs. Kiti vėl šoka, „vatūzina". Vienas jaunuolis atsiplėšia nuo grupės ir bėga laiptais į viršų. Scenoj jis pamato Dalią.

— Dalia! Dalia! — šaukia jaunuolis.

Mergaitė krūpteli. Rodos, sunki, nematoma ranka nusileidžia jai ant pečių. Bet ji nepasiduoda. Jos pirštai susispaudžia į kumštukus.

— It's all YOUR fault! — šaukia ji jam atgal. Jos žodžiuose girdisi panieka ir desperatiška ryžtis ir kartu staigus džiaugsmas — išsilaisvinimas. Lengvai ir grakščiai ji nušoka priescenin. Mašinos sulėtina greitį. Linguodama klubais, Dalia greitai pereina per priescenį, pasiekia parterį, sėdasi laisvon vieton tarp žiūrovų. Jaunuolis vejasi ją. Bėgdamas scena, jis parverčia staliuką su pasistiprinimais. Jaunuolis TIK Dalią mato. Plačiu šuoliu jis šoka priescenin. Šuolio metu jį apšviečia prožektoriai. Jaunuolio veidas visiškai be jokios dvasinės išraiškos. Burna prasižiojus, akys užstotos miglele, prakaito lašai žiba ant kaktos, kaklo raumenys tviksi — jaunuolis, tarytumei, dalyvauja lytiniam akte.

Jaunuolį apšvietę prožektoriai užgęsta. Tuo pačiu momentu priescenyj pasigirsta duslus trenksmas. Viena eismo eilė sustoja. Kitoj pusėj geltonos linijos, arčiau publikos, mašinos juda kaip judėję. Spiegiančiom sirenom ir blykčiojančiom raudonom šviesom priescenin įvažiuoja greitoji pagalba ir policija.

Vyrai žygiuoja. Jų virtinės dabar vėl kiek tirštesnės. Pogrindyj prie laiptų jaunuoliai ginčijasi, „vatūzina".

f.

Užuolaida nusileidžia staigiai ir greit. „Pop song" garsai nutrūksta. Maršas skamba tyliai, vos girdimai. Garsu žiūrovų salę dominuoja žygiuojančių vyrų žingsniai ir priesceniu vykstančio judėjimo triukšmas.

Dalia pasilieka tarp žiūrovų.

Sydney, 1968.

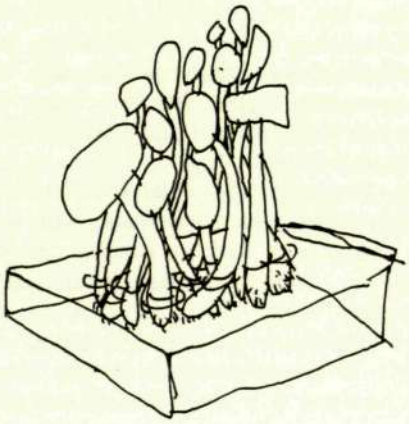

TE

AL. N. DIČPETRIS

Taip. Iš manęs tau bus, kada nors, daug žodžių. Nes žodžiai yra paskutinis ir vienintelis turtas, kurį aš moku saugot be grandinių: jiems nešt nereikia nei *kuprinių, nei sancta simplicitas, nei slaptų planų.* Matai, pasaulių sutvarkyme yra taip, kad vyksta nuolatinis plėšikavimas. Yra plėšikai ir tie, iš kurių plėšiama. Bet, be abejonės, tu tai žinai, tu žinai...

Muitininkai man, savaime aišku, netrukdys. Tai būtų vieni juokai. Jiems terūpi tam tikri žvilgsniai arba savotiško elgesio kaukės. Tam tikri maži, bet garsūs autobiografiniai ženklai. Kodėl tad jiems kreipt dėmesio į žodžius?

Ne, neapsirik. Aš žinau, kad tūkstančio laikinų valstybių laikinuose pasieniuose jau stovi eilės mieguistų sargybinių. Kad jie pakelia dešines rankas prie kepurių ir kažkaip nedraugiškai, nors mandagiai, šypteli. Bet... ne, ne.

Jie išrikiuoti ne pasveikinimui, o šiaip sau. Ir užtat kiekviena mano apsiausto, mano marškinių ir kelnių siūlė iširs. Švieselės ir mažyčiai veidrodžiai skverbsis į mano angas. Paslaptingi instrumentai, moderniškieji Achilai, šnibždės nesuprantamos pergalės

statistiką. Trumpai, kūnai — ne mano ir ne kieno nors įrodomo — lenksis, svyruos, slys, suksis... Bet muitininkai manęs nelies.

Aš užuosiu tą kvapą, kuris — tu jį gerai pažįsti — keliauja stogais paežerių miesteliuose. Bet ne sau.

Iš tiesų, ar aš ką nors, visiškai bet ką, bet kada nešiau, nešu, nešiu sau?

Ten, kur susikerta dirbančių žmonių begėdiški stenėjimai su baltomis linijomis per stiklinę lentą, aš nusikvatosiu svetimų kalbų skiemenimis: man nereikalingi įstatymai, bet... jeigu ne logikos klaida, jeigu ne nulio ir vieneto tiesa, — ar tu priimtum dovaną? Ne varžytinėse iškovotą ir galutinai visiškai neiškovotą, nelaimėtą... Ar tu priimtum tai, kas vyksta? Ar tu priimtum tai, ko aš neturiu, bet sugebu kartot?

Tik žinodamas, kad skirtumai yra mano prakeikimas, aš gyvenu. Arba einu toliau. Daugiau nieko. Bet tuo tarpu tau bent vieną žodį?

Būtinai.

Te.

Žmonės lipo, gal kėlėsi — ne iš, o į, — ir nepalikę atsargiausio pėdsako nei mikroskopinio meilės laiškų trupinio, nors elektriniai skaitikliai sprendė mįsles kuo sklandžiau, šūktelėjo... Kiekvienas atskirai, kaip energingas kelio smūgis sau į tarpkojį. Bet mes pasikalbėsim. Nes aš, savaime aišku, esu žodnešys, azartiškai suleidęs dvidešimt nagų į tolimesnę dimensiją.

Kas mane kiek vargina, yra takai. Ne krauju slidūs, bet vingiuoti ir todėl artimi vienai vietai. Todėl takai, kurie klaidina. Todėl takai, kuriais aš einu daugelį kartų, lyg amžinas miegalis, nors gerai žinau, kad netrukus išrasiu kompasą. Ir, trumpai į jį pažvelgęs, atsisakysiu jo, rūpestingai pakeisdamas kiekvieną jo skeveldrą su rūgštimis ir ugnimi... Taip,

aš tau jau sakiau, mes esam plėšikai ir kiti. Apie hemoglobiną tau papasakos diplomuoti chemikai.

Ar eit, kalbėt toliau?

Jeigu ne, aš eisiu, aš kalbėsiu. Jeigu taip — ?

Neužmirštas, nes neatrastas samprotavimas išmokė mane tiest rankas ir griebt pasaulius — kuriuose saldžiausiai gieda patys plėšriausi paukščiai — ir ilgai laikyt juos metrų atstume. Ir, žvelgiant į juos pro išskėstus pirštus, rinkt čia vaizdų, čia pirštų, čia jausmų ir įtarimų audeklą.

Nesakyk, kad mano samprotavimas, mano neatrastasis, yra dovana. Negrasink. Mes pasikalbėsim apie tai vėliau.

Mano šiandiena buvo (buvo, nes dabar jau vakarėja) puiki.

Baisioji saulė, pragaro pasakos gimdytoja ir auklė, pylė į mane naikinančias, bet mielas aukso sroves. Ir, atvira burna, aš gėriau krioklį. Ir, išsižiojęs, aš tylėjau.

Bet kada nors, prieš žengdamas tolyn, aš išeisiu į žaluma kudlotus laukus ir, nors esu aklas, atsukęs veidą link erdvėje spinduliuojančio kamuolio, aš keiksiuosi. Šitaip:

— Žvaigždele... Dangiškas saldaini... Tu kuteni mano kankles...

Yra gruodis, gal būt, sausio pradžia. Sakyt, jog šilta, būtų tik neaiškumų ugdymas, tadgi — mano akiratyje burzgia būrys nuogų, nekultūringų, nerimtų, neprijaukinamų naminių musių. Jos nekreipia dėmesio į mano žodžius. Jos tik juodi, įkyrūs taškai.

Ar pas tave yra tokių gyvių?

Vidury žiemos, prie mano lūšnos žydi juodos gėlės, ir jūra trykšta per vergų statytą pylimą ir šnara ant niekieno netaisomo ir nevartojamo plento.

Taip. Aš atėjau iš rytų. Alkanas vaikas virvute tempdamas alkaną šunytį, riešutine lazdele tapšno-

damas grioviuose drybsančių akordeonų klavišus. Ir kuomet aš keliausiu toliau, ne patogioj pirmos klasės kajutėj ir ne asmenišku sprausminiu lėktuvu, grioviuose palikti muzikos instrumentai — dumplės, metalas, dramblio kaulas, medžiaga, oda — gros. Bet ne sunkias liūdėjimo ir ilgesio raudas, ne tautines ir ne tarptautines dainas, ne šokių muziką ir ne giesmes, o žemės ir nakties ir saulės begėdiškumo demaskavimo džazą: nekonkretų visko atsiminimą akimirkoj. Bet pasakyt tau, kodėl aš čia stabtelėjau, kodėl aš kalbu, — dar ne laikas.

Kuomet mano krūtinėj nurims beldimasis, kuomet lygsvaros išlaikymo amatas pasiskelbs esąs funkcija, — tada, piktai mušdamas visatos tuštumą nešvariais kumščiais, aš pabersiu, lyg chuligano dantis, dešimt... dvidešimt... žmogaus įsakymų. Bet tuo tarpu tau dar vieną asmenišką, reikšme už šviną sunkesnį žodį?

Kodėl ne?

Prašau.

Jeigu aš kovoju, mano kova yra velniškas žaidimas su atstumiančiom ir traukiančiom jėgom. Kitaip, savaime aišku, negalėtų būti. Ir dargi aš nebijau laimėt nei pralaimėt. Nes laimėjimai ir pralaimėjimai yra negalimybės. Bet aš nekovoju... Užtat šiandieną aš kvatojausi. Nes galų gale supratau, kad esu juokdarys. Nes šiandieną vyriausi diplomuoti inžinieriai man padavė plaktuką ir gabalėlį skardos. Ir liepė būt jų konstrukcijos dalimi.

— Kalk, žmogau, — tarė žmonės žmogui, — kalk, kalk, kalk, kalk...

— Kalk, — jie man įsakė, — dieną ir naktį. Nuo ryto iki vakaro. Nuo vakaro iki ryto. Kalk dėl duonos. Ir dėl amžinos taikos. Ir dėl balto skyščio, kuris sunkiasi iš mylimos moters krūtų.

— Nekalsiu, — aš atsakiau.

— Kodėl? — jie paklausė.

Kaip išaiškint mechaniškiems žmonėms, kad aš esu juokdarys? Kad mano kūnas juokingas? Kad mano protas operetės aidas? Kad mano mėgiamiausia veikla kvailių ieškojimas? Kad aš kalu be įsakymų, kuomet laikas kalt? Kad būt juokdariu reiškia būt mylimu, palaimintu, išrinktu, pasmerktu?

Vyriausi diplomuoti inžinieriai moka paklaust kodėl ir moka nesulaukę atsakymo patys atsakyt. Aš su jais nesibaru. Nes... Taip, nes pagal visas dangaus kūnų judėjimo studijų išdavas — aš esu tavo modelis. Ir, būdamas į tave panašus, aš nagrinėju tavo charakteristiką... kad sugebėčiau, mum susitikus, prabilt į tave iš degančių krūmų, nuo kalnų viršūnių, sapnuose. Kad, pasitaikius progai, aš taip pat sklandžiai voliočiau durnius su tavim, kaip tu tai atlieki su manim. Nes... Taip, nes ar ne tu pats man demonstruoji, kad durnių voliojimo būdų yra daugiau negu durnių? Ir kad kai kuriuos durnius reikia, taip, reikia volioti keletą, keliolika, gal keliasdešimt kartų?

Kuomet aš tave rasiu...

Bet, neapsirik. Aš žinau, kad tu mane laikai bilioninės brolijos nariu. Kad tu man leidi dirbt su visais, visiems, už visus. Kad tu gudriausius gretini su bepročiais ir niekam netrukdai keliauti toliau. Kad tu visiem tai leidi. Aš žinau, tau aišku, kad aš žinau, koks slapukas tu esi ir kaip tu moki tylėt. Ir ką tai reiškia, būt žmogumi.

Jeigu aš nesuprasčiau, kad sąmonė tik įrankis, tik tam tikras organas, aš šaukčiau tave į dvikovą — prie konferencijų stalo mano lūšnoj.

Ar galima abejot, kad mano lūšnoj yra konferencijų stalas?

Aš neabejoju. Nors abejojimas kada nors irgi bus, gal būt, jau yra, visuomenės garbinamas menas —

nešąs jo aštriaveidžiams eksponentams absoliutinę galią tridimensinio burbulo vaikų darželyje... Matai, stabtelėjimas nereiškia savęs atsisakymo. Nereiškia, kad į šviesą bėgąs žmogus — pastebėjęs, kad jis ne žmogus, o į žvakės liepsną nesulaikomai krentąs vabzdys, — negali nusijuokt. Nereiškia, kad tavo ir mano reikalai baigti, kad aš tikrai esu tik modelis, kad gyvenimas yra alfa ir omega, kad meilė yra primityvių gyvulių vergija liaukų tironijai, kad mano nešamieji lobiai tėra tavo avinėlių spiros. Ne, ne.

Žodžiai, kuriuos aš tau nešiau, nešu, nešiu per iliuzijų dumblynę, yra tavo tylos antipodas ir antitezė. Nes aš, nors aklas ir seniai praradęs sielą, esu — visai, kaip tu, — pasaulinių riaušių dalyvis. Mes skiriamės tik tuo, kad tu sau leidi egzistuoti tam tikro organo veikloj, — o aš... esu. Ir būdamas nei šoku, nei dainuoju, nei kalbu — nors visa tai darau dažnai — kitais tikslais, kaip dėl kitos, dėl tolimesnės veiklos... Bet apie tai mes, tu ir aš, pasikalbėsim vėliau.

Tuo tarpu įrodymų, kad mano žodžiai tiesūs, aš tau neduodu. Nes aš esu žodnešys — ne tu. Nes aš, ne tu, mintu. Nes kaltinamas tu, ne aš. Nes aš teisiu. Nes tu tyli.

Taip, iš manęs tau bus daug žodžių. Nes žodžiai yra galutinis kodas. Nes jeigu taip nebūtų, — kodėl kalbėt? Bet aš kalbu. Ir neprašytas, duodu. Ir nors mano pyktis pigus, negeras, silpnas, mažas... mano žodžiai tau dar vis nepasako, kodėl aš kalbu, nei apie ką.

Bournemouth, 1969. II. 28.

IŠ „ŠIMTAS TRISDEŠIMT ŠEŠTOS GATVĖS“ CIKLO

KĘSTUTIS GAIDŽIŪNAS

ŠIMTAS TRISDEŠIMT ŠEŠTA GATVĖ

Karštos nakties kvapai
česnakai
ir Paisano vynas.
Šimtas trisdešimt šešta gatvė.

KIEME

Kieme
saulės spindulys
ir katinas
laižo auksą
nuo kojų.

KORONETA

Koroneta
kūkčiodama
dainuoja skausmą
pirštų
juodų.

VARŽOVAI

Nuskurę bažnyčios
išrikiuotos Los Angeles gatvėje
tarp iškabų
Vino: dešimt centų galionas
siūlo karštą kavą ir Dievą.

NAUJAM BUTE

Naujam bute
randam
vadovėlį meilės
ir ašarų.

NEAIŠKUMO PATOLOGIJOS

VYTAUTAS KAVOLIS

Šiandieniniam žmogui, ypač jaunimui ir intelektualams, būdingas neaiškumo pajutimas: griežtų apibrėžimų išnykimas, ribų išblukimas, tradiciškai išskiriamų kategorijų ištirpimas ir su visu tuo susijęs asmeninio identiteto abejotinumas.[1]) Šios aplinkybės — būdingos, tiesa, ir kai kuriems ankstesniems periodams, kuriuose psichologinis istorijos tęstinumas buvo nutrūkęs,[2]) — sukelia intensyvių pergyvenimų, iš kurių tikimasi ryškaus savęs pajutimo, pareikalavimą. Šių pastabų tikslas yra patiekti kelias prielaidas apie potencialiai patologiškas šio neaiškumo - intensyvumo mechanizmo pasėkas. Pastabos bus vienpusiškos, nes jose nekreipiama dėmesio į tai, ką šiandieninio žmogaus neaiškumas duoda ar žada vertingo. (Tai jau truputį nagrinėjau „Prisikėlimo ir revoliucijos metaforose", **Metmenų** Nr. 17).

---

1) Ž. „Neaiškusis žmogus ir istorijos dviprasmybė", *Metmenys*, Nr. 12.

2) Nathan Adler, „The Antinomian Personality: The Hippie Character Type", *Psychiatry*, 31 (November, 1968). Adler mini Romą III a. po Kr., periodą prieš Reformaciją ir Romanticizmo laikotarpį. Tačiau dabartinė epocha turi ir ankstesniosioms nelabai būdingų bruožų — pvz. sustiprėjusį atsitiktinumo pajutimą.

Kai kurie asmenys, kuriuose vyrauja neaiškumo -intensyvumo mechanizmas, išsidirba tendenciją glamorizuoti spontanišką (valstybės neorganizuotą) jėgą, romantizuoti asmeninį brutalumą á la **Bonnie and Clyde** arba subordinuotų, politiškai bejėgių grupių agresyvumą. Kaip kultūrinis reiškinys, šis „brutalus romantizmas" yra savotiška švelnaus, sentimentalaus, „moteriško" devynioliktojo amžiaus Europos romantizmo ir kieto, „vyriško" Laukinių Vakarų (ir kolonijinių kraštų)[3]) brutalumo sintezė, atidengta jau vokiečių jaunimo judėjimo dvidešimtuosiuose metuose, intelektualiai paremta psichoanalizės atidengimais apie žmogaus agresyvumą. Post-moderniam žmogui, liberalinėse demokratijose, jėgos momentų įsivaizdavimas palieka vaizduotės pergyvenimu, suteikiančiu intensyvios egzistencijos įspūdį, — didmiestiška liaudies poezija. Bet liaudies poezija gali formuoti veikimo polinkius, gal būt, prasiveršiančius, kai konvencionalūs elgesio standartai bus pašliję.

Kas visuomenėje laikoma „perversija", taip pat pergyvenama intensyviau negu tai, kas definuojama „normalybe". Todėl kai kurie neaiškūs žmonės romantizuoja kiekvieną „normalybės" ar „konvencionalybės" perversiją — tai yra, tikslią priešingybę to, kas jų visuomenėje laikoma normaliu ar konvencionaliu. (Iš čia, bent iš dalies, ir Sartre'o **Šventasis Genet,** ir astrologijos atgimimas „racionalizuotoje" Amerikoje.) Tokioje „normalybės" negacijoje neaiškusis žmogus ieško intensyvaus savo egzistencijos pajutimo, ištrūkimo nuo savęs pergyvenimo atsitiktiniu, abejotinu, visuomenės determinuotu. Intelektualiniu šios orientacijos modeliu Peter Weiss savo dramoje pri-

---

3) Plg. Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York: Grove Press, 1966) ir kt. jo veikalus.

stato de Sade.[4]) Kraštutinai moralistinės reakcijos — kai individas per prievartą ieško progų kitus pasmerkti — irgi gali būti motyvuotos neaiškumo - intensyvumo mechanizmu.

Kai žmogui reikia ne kokio nors apibrėžiamo tikslo, bet tik paties intensyvumo, pergyvenimai, kurie jį duoda pajusti, gali tapti psichologiškai iškeičiami. Jie ima atstoti vienas kitą, nepriklausomai nuo jų konkrečiojo turinio. Muzikinė ekstazė ir vandalizmas, narkotikai ir revoliucija, Norman Mailer ir pasiaukojimas pavojuje gali tapti vienas kito pakaitalu, — skirtingi savo socialinėmis pasėkomis, bet funkciniai ekvivalentai psichologiškai. Žmogus pasirenka tą „valiutą", kuri yra priimtina jam emociškai reikšmingoje aplinkoje ir atsisako net pagalvoti apie tas elgesio būdų „valiutas", kurios jo aplinkoje nepriimtinos.

Neaiškiajai asmenybei visi intensyvavimo instrumentai, kaip kai kuriose šiandieninės muzikos kryptyse, turi lygias teises: John Cage žodžiais, „vienos veiklos tikslas nebėra atskiriamas nuo kitos veiklos tikslo".[5]) Asmenybėje nebesurandi esminio intereso, veikloje centrinės krypties, pasirinkimams (ir meno kritikai) pagrindinių kriterijų, — visa tampa „defokusuota", socialinis gyvenimas išsibarsto tarp ro-

4) Aš / nepažįstu savęs / Vos ką nors atrandu / tuoj pat pradedu tuo abejoti / ir turiu jį vėl sunaikinti / Ką mes darome tėra šešėlis to ką norime daryti / ir vienintelės tiesos kurias mes galime apčiuopti / tėra mūsų pačių patyrimo amžinai kintančios tiesos / Aš nežinau ar esu budelis ar auka / nes įsivaizduoju baisiausius kankinimus / ir aprašydamas pats juos kenčiu / Nėra nieko ko aš negalėčiau padaryti ir viskas pripildo mane siaubu". Peter Weiss, *The Persecution and Assassination of Jean-Paul Marat as Performed by the Inmates of the Asylum of Charenton under the Direction of Marquis de Sade* (New York: Pocket Books, 1966), psl. 52.

5) John Cage, *A Year from Monday: New Lectures and Writings* (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1967), psl. 10.

lių, maskių ir žaidimų, jų nesujungia nei jausmas nei principas, kiekvienas elementas tik tiek reikšmingas (o dažniau — nereikšmingas), kaip ir bet kuris kitas. Defokusuotai asmenybei, kuriai visi veiksmai — atsitiktinumai, o praeiviai — iš kartono išpiautos figūros, tik intensyvūs pergyvenimai suteikia laikiną stabilizaciją. (Antonioni, Godard ir pan.)

Ši analizė prileidžia asmenybės tipą, kurį intensyvumo potroškis visiškai dominuoja. Bet tai laikytina kraštutiniu, iš esmės jau psichiatriniu atveju. Tikrovėje intensyvumo pareikalavimas egzistuoja tik kaip tendencija, kurią apriboja kiti struktūriniai asmenybės elementai — įpročiai, vertybės, tikrovės išbandymo ir racionalumo aparatūra, jautrumas kitiems (ar kai kuriems kitiems). Šie elementai skatina tam tikrų priemonių intensyvumui siekti pasirinkimą ir diskvalifikuoja kitus būdus, net ir kai jie socialinėje aplinkoje priimtini. Vis dėlto asmenybė, periodiškai užvaldoma intensyvumo pareikalavimo, yra įsivaizduotina. Atrodo, bent vidurinėje klasėje ji dažnesnė šiandien, „post-moderniojoje" visuomenėje negu ji buvo „moderniojoje" visuomenėje, prasidėjusioje Vakarų Europoje aštuonioliktame amžiuje ir Amerikoje psichologiškai užlūžusioje maždaug nuo 1958 m.

Bet koks intensyvus pergyvenimas neišlaikomas ilgesnį laiką. Jei žmogui reikia kokių specifinių pergyvenimų su apibrėžtu turiniu, siekimo procesas ir pasiektojo prisiminimas gali išlaikyti asmenybę emociškai „gyvą" per ilgus, neintensyvius egzistencijos periodus. Bet jei siekiama intensyvumo, nepaisant konkretaus jo turinio, žmogus teturi intensyvumo momentus, ir jam jų reikia **visą laiką**, nes be jų jis pats savęs nejaučia. (Nepajėgumas jausti — dažnėjanti psichiatrinė problema, dėl kurios ypač, atrodo, kenčia amerikiečiai ir švedai.) Kadangi pratęstas ar pakartotas pergyvenimas praranda savo intensyvumą, toks

žmogus turi nuolat kelti intensyvumo laipsnį, keliaudamas į vis tolimesnes garso, greičio, apsisvaiginimo, radikalumo ar, kai kuriais atvejais, kentėjimo kraštutinybes. Arba jisai gali be vargo peršokti nuo vieno būdo intensyvumui siekti į kitą — pvz. nuo religijos į narkotikus arba atvirkščiai (jeigu jo reikšmingoji aplinka tai leidžia arbai jei jis ir ją pakeičia).[6])

Arba jie gali keisti partnerius, su kuriais patiriami intensyvūs pergyvenimai. Tas pats pergyvenimas su kitu žmogumi turi naujovės intensyvumą. „Artimieji" šiuo atveju pasidaro eksperimentaliai iškeičiami — tiktai progos intensyviems pergyvenimams, bet ne vienkartiniai svarbūs savo individualioje konkretybėje. Šis **intensyvumų pakeitimo lengvumas** neleidžia susiformuoti ištikimam atsidėjimui, pratęstinei pastangai, stabilizuotis asmeniniam gyvenimui, o taip pat ir kultūrinei tradicijai.[7]) Grupės, kurios susidaro kolektyvinio intensyvių pergyvenimų pareikalavimo pagrindu, „išsiskirsto taip pat lengvai, kaip jos buvo susirinkusios", kai „įsivyrauja pajutimas, kad 'įvykis yra pasibaigęs' "...[8])

---

6) „Kai kuriais atžvilgiais, religija net geriau už narkotikus...", cituoja katalikų sociologas savo studentus. Andrew M. Greeley, „There's a New-Time Religion on Campus", *The New York Times Magazine*, 1969 m. birželio 1 d., psl. 124.

7) „Iki palyginti neseniai nedaugiau kaip vienas ideologinis pakitimas buvo lauktinas gyvenime, ir tas pats būtų ilgai prisimenamas, kaip svarbus individualus lūžis, palydėtas giliausių sielos ieškojimų ir konfliktų. Bet šiandien nėra neįprasta užtikti kelis tokius pakitimus, palyginti neskausmingai įvykdytus, vienų metų ar net vieno mėnesio laikotarpyje..." Robert Jay Lifton, „Protean Man", *Partisan Review*, 35 (Winter, 1968), psl. 21.

8) Fred Davis, „Why All of Us May be Hippies Someday", *Trans-Action*, December, 1967, psl. 14. Panašias nuotaikas sovietinėje Lietuvoje atskleidžia J. Grušo *Meilė, džiazas ir velnias* ir M. Sluckio *Uostas mano neramus*. (Būdingas ir „kartoninis" šių veikalų jaunųjų personažų dialogas.)

Kur vyrauja intensyvumo troškimas, ten dažnai įsiviešpatauja autoritetinis galvojimo bei sprendimo stilius, net ir tada, kai sąmoningasis minties turinys yra libertarinis — pvz. Marcuse, the Living Theater. Intensyvumo ieškotojai natūraliai linkę polarizuoti „tiesą" ir „klaidą", „dorybę" ir „niekšybę", užuot įžvelgę visus tarpinius niuansus. Šie niuansai atstovauja kaip tik psichologiniam neaiškumui jų pačių charakteryje, kurį jie randa nebepakenčiamu ir represuoja arbitrariškais, bet „realiais" intensyvumo momentais. Todėl, ir reikalaudami pasirinkimo laisvės, jie laukia, kad kiti pasirinktų jų būdą būti laisvais ar net suvokti laisvę. Dogmatiniai reikalavimai pasauliui kyla iš neaiškumo asmenybės viduje. Kieta kalba — apsauga nuo vidinio ištirpimo. (Psichoanalistai šį mechanizmą rasdavo ankstyvesniuose, dar kiek romantiškuose rusų revoliucionieriuose.) Dogmatizmas **mechaninė**, ne iš jo asmenybės vidaus išaugusi, neaiškiojo žmogaus stabilizacija. (Bet žmoguje apsauginiai šarvai triuškina arba vidun — jį patį, arba išorėn — kitus.)

Intensyvumo pareikalavimas gali būti lengviau patenkintas veiksmu — arba „kūno galvojimu", minties pakeitimu judesiais ir garsais, — negu intelektualine, ypač disciplinuota, **ir sau** kritiška analize; esamo ardymu (arba bizariškais eksperimentais) negu naujo statymu.[9]) Kai išeinama iš psichologinio neaiškumo, baigiama su tais, kurie suteikia progų intensyviai, dra-

9) Tuo iš dalies paaiškintinas neaiškiųjų žmonių polinkis į kultūr-pesimizmą, t. y. kraštutinę esamos kultūros ir jos institucijų kritiką. Tokia kritika buvo populiari Vokietijoje nuo XIX a. pabaigos iki Weimaro periodo, ir ji paruošė dirvą nacių „utopijai". Plg. Fritz Stern, *The Politics of Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology* (Berkeley: University of California Press, 1963). Šis atvejas paneigia mintį, kad kritika visuomet yra visuomenės vaistas.

matiškai akcijai. Post-moderniesiems intensyvumo progų struktūra pasidaro tiek pat svarbi, kaip moderniesiems buvo — ir tebėra — ekonominių progų struktūra. Kultūrinėje plotmėje „mitologinis" galvojimas, būdamas intensyvesniu, tampa patrauklesniu už „mokslinį" galvojimo būdą. (Iš čia Norman Brown, Marshall McLuhan ir pan. populiarumas; mano asistento, kovingo afro-amerikiečio žodžiais, joks šiandieninis radikalas nerašytų **Das Kapital**). Socialinėje plotmėje buržuazinis (ar valdininkiškas) gyvenimo būdas atmetamas visokių galimų alternatyvų labui, jeigu tik jos žada daugiau intensyvumo. (Apsirengime ir kalboje — visa, kas nevaldininkiška!) Post-modernūs šamanai savo pajėgumu suteikti kitiems intensyvius pergyvenimus įgyja anksčiau (bent pramoninėse demokratijose) neįsivaizduotą psichologinę galią. Bet kartais ši šamanų galia duoda šiokią tokią atsvarą visokiose valdžiose ir intelektualiniuose establishment'uose įsitvirtinusiems biurokratams, kurių šiaip jau „racionaliomis" priemonėmis neatsiginsi. (Pakanka įsivaizduoti Allen Ginsberg Maskvoje — kur valdininkai valdininkiškiausi.)

Galutinė grėsmė neaiškiajam žmogui yra ne mirtis,[10]) bet nuobodybė („pilkos dienos, pilki žmonės"),[11]) — kadangi šiame stovyje asmenybės neaiškumas išryški nieko netrukdomas. Žinoma, negalima

10) Mirtis, kaip identitetą definuojantis momentas, kartais net turi ypatingą patraukimą neaiškiosioms asmenybėms ir gali tapti savotiško kulto objektu. Plg. César Graña, *Bohemian versus Bourgeois: French Society and the French Man of Letters in the Nineteenth Century* (New York: Basic Books, 1964). XIX a. antrosios pusės prancūzų bohemikus galima laikyti pirmaisiais neaiškiaisiais moderniojo periodo žmonėmis.

11) „...kodėl pastaruoju metu mūsų literatūroje atsirado tiek daug pilkų spalvų: pilkos dienos, pilki žmonės..." St. Statkevičienė, „Ką pasiūlyti aštuoniolikmečiams?", *Literatūra ir menas*, 1969. VI. 21, psl. 13.

nuobodybės pergyvenimo išvesti vien iš asmenybės „destruktūracijos". Literatūroje randame nuorodų, kad nuobodulys įsivyrauja, kada kokia nors grupė ar bendruomenė jaučiasi sėkmingai išsprendusi savo ekonomines, politines ar ideologines problemas — arba kada ji jaučia, kad nepakeičiamos išorinės aplinkybės iš viso neleidžia jų išspręsti. Nuobodulys užvaldo, kur neturima politinės galios (jei jos neatstoja įspūdingai išdirbtas ritualas) ir kur nereikia arba neturima galimybės rimtai dirbti (turtingieji, bedarbiai). Nuobodulys atsiranda, kai nėra įtikinančių kriterijų apspręsti, ką pasirinkti.[12]) Nuobodulį, atrodo, skatina ir neišsivysčiusi siekimo motyvacija[13]) bei kraštutinai permisyvios seksualinės normos. (Pastarosios istorijoje dažnai siejamos su jausmine indiferencija kitų žmonių atžvilgiu.)

Bet neaiškiojo žmogaus asmenybės struktūra gali ir pati, nepriklausomai nuo jo socialinės aplinkos, nuobodulį skatinti: joje maža kas yra, ką būtų galima „išskaityti", iš savo subjektyvumo vidaus sau ir kitiems pasakyti. Pasakytina — aiškiai definuotų priešingybių įtampos, — bet jas neaiškusis žmogus yra ištirpdęs savo neapčiuopiamybės skiediny. Iš čia „nepasitikėjimas reikšmių kalba",[14]) didėjąs sunkumas rašyti, giliau apeliuoti nepajėgianti vėliausia proza.

Neaiškusis žmogus, kokį jį pažįstame Vakaruose, yra idėjų, meno kūrinių, draugysčių, net savo paties jausmų „vartotojas", bet ne „gamintojas" (jis ne akumuliuoja, bet komentuoja), — ir netgi ne „nuo-

12) Wolf Lepenies, *Melancholie und Gesellschaft* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1969).

13) Siekimo (achievement) motyvacija buvo smarkiai susilpnėjusi XVII a. Anglijoje, kai Robert Burton rašė *Melancholijos anatomiją*. David C. McClelland, *The Achieving Society* (Princeton, N. J.: D. Van Nostrand and Co., 1961), psl. 135.

14) Erich Kahler, *The Disintegration of Form in the Arts* (New York: George Braziller, 1968), psl. 80.

latinis vartotojas" su tam tikru įsipareigojimo jausmu kuriam nors „gamintojui", bet greičiau proginis „ragautojas". Kai jis „gamina", jis nesijaučia „laisvas". Jo laisvė, kraštutiniais atvejais, — būti tuštuma visų daiktų atžviliu, būti jų atsitiktinumo pripildytam. Tik kai esi **jų** pripildytas, gali **save** pajusti. Juo daugiau „jų" savyje, juo daugiau „savęs". Tad, užuot išdirbęs vidinių būtinybių reikalavimus, ir lauki žmogus, kol koks nors išorinis atsitikinumas savimi sužeis, — ieškai barbarizmo fragmentų, brutalių tikrovės kampų. Galimybės dvi: žeidžiančios detalės arba nureikšminta kalba. (Patologija čia ta, kad kitokių galimybių „avangardo kultūroje" kaip ir nematyti.)

Nuobodulys arba „psichinis sustingimas" gali kilti iš įspūdžių, kuriuos patiekia masinės komunikacijos priemonės, pertekliaus,[15]) — bet taip pat ir iš įspūdžių trūkumo (izoliacija psichiatrinėje ligoninėje, „vargo kultūroje").

Intensyvių pergyvenimų reikalavimą kelia ne vien charakterio neaiškumas, bet (su juo tik iš dalies tesusijusi) ir nuobodulio grėsmė. Gal neaiškusis žmogus, kuris **nenuobodžiauja,** — kuriam, pavyzdžiui, is-

---

torija yra davusi rimtą tikslą, neatimdama priemonių jį siekti, — būtų gerokai imunizuotas patologijoms, išreiškiančioms intensyvumo pareikalavimą.[16]) O gyvenimo formavime turėtų atsirasti ir naujų įtampų, pripildančių žodžius gyvybės, kurią reikėjo apginti, reikšmėmis.

15 Kenneth Keniston, „Heads and Seekers: Drugs on Campus, Counter-Cultures and American Society", *The American Scholar*, 38 (Winter, 1968-69), psl. 97-112.

16) Gal dėl tikslo ir apskritai jų istorinės situacijos rimtumo čekų studentai prieš 1968 m. sovietinę invaziją nesileido tiek užvaldomi *neaiškumo-intensyvumo mechanizmo*, kaip Vakarų (baltieji) studentai kartais leidžiasi. Plg. Stephen Spender, *The Year of the Young Rebels* (New York: Vintage, 1969).

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

JAUNIMAS IR XX AMŽIAUS REVOLIUCIJA

Sunkumas kalbėti pasirinkta tema yra tas, jog mes matome, kad pasaulyje su jaunimu kaž kas netvarkoj, kad visi juda, bruzda, kažkokias idėjas dėsto, kartais mušasi — tarpusavyje mažiau, bet su policija daugiau.* Ir žmogus bandai suprasti, kas gi čia darosi tame pasaulyje, ko tie vaikai kvailioja, kaip sako rimti žmonės, ir suprasti nėra lengva. Suprasti dar sunkiau ir dėl to, kad, tur būt, iš tiesų pasidarė generacijų skirtumas tarp mano amžiaus žmonių ir tarp to maištaujančio jaunimo ir kad dalykai įvertinami nebe tomis pačiomis kategorijomis.

Mums, europiečiams, buvo mokytojų, kaip ką galvoti apie visokius maištus ir revoliucijas. Jums, tur būt, žinomas Albert Camus, Nobelio premijos laureatas, kuris darė aiškų skirtumą tarp to, kas yra maištas, ir to, kas revoliucija. Maištas tai yra, pagal jį, tam tikras moralinis protestas, kada individas, *nebegalėdamas išlaikyti tam tikroj nepakenčiamoj situacijoj*, trenkia kumščiu į stalą ir sako — ne, daugiau šitaip nebegaliu kompromituotis. Jis duoda pavyzdį banko sąskaitininko, kuriam jo viršininkai sako: tai čia kabliuką kitur padėk, tai čia truputį kitaip sutvarkyk, ir jis taip gyvena, tuos kabliukus dėlioja tai ten, tai ten, ir tai tęsiasi metus, du, ir paskui ateina vienas kažkoks kabliukas, viena kažkokia diena, dėl nesupran-

---

* Čikagoje 1968 m. rudenį skaityta ir *Metmenų* redakcijos kiek sutrumpinta paskaita.

tamų priežasčių žmogus pasako: spiaut man į tą karjerą, į tuos pinigus, *ne* — ir išeina, trenkia duris. Tai yra maišto pavyzdys.

Bet iš tokių individualinių maištų, Camus sako, dar nepasidaro revoliucijos. Revoliucija tai nėra individualinių maištų suma, bet kažkas naujo, rimtas dalykas, suplanuotas, racionaliai suorganizuotas ir norintis visuomenę transformuoti reiškinys. Žinoma, čia nieko naujo šitokiame pasakyme nėra, bet kai mes, seniai, arba bent tie, kurie turi universitetuose dirbt su jaunimu, šitokiomis kategorijomis galvojame ir norime pritaikyti jas, kad suprastume, kas dabar darosi su studentija visuose pasaulio kraštuose, tai šitas modelis netinka dabartinių reiškinių išaiškinimui. Šita prasme, kuri mums buvo kaip tik garantija revoliucionieriškumo, kairumo, pažangumo, visokių tokių gražių idėjų, šita prasme, jaunimas atsisako tiesiog net ir pasisakyti.

Man teko būti Paryžiuje (1968 m.) gegužės ir birželio mėnesiais, kada jau studentų maištai grasino kiekvienu momentu pasidaryti tikra revoliucija. Mano vedamą seminarą studentai nutarė paversti į sovietą ir mane priėmė sovieto nariu. Mes pradėjom svarstyti, kas čia yra, kokie čia revoliuciniai konceptai ir kaip čia revoliucijas reikia daryti. Kai vienas kitas iš to sovieto narių pasiūlė gal apsvarstyti, kas tai revoliucija, pvz. kas tai yra laisvė, kokios mes laisvės norim, tai jis buvo visiškai nušvilptas ir jam neleido šnekėti, sakydami, kad revoliucija tai ne svarstymo, o darymo reikalas ir kad revoliucionieriai, atvirkščiai, turi pasinaudoti tuo faktu, kad, ačiū Dievui, kalba yra sumaišyta po Babelio bokšto įvykių ir kad laisvės žodžiu galima išreikšti prieštaraujančius dalykus. Vienas ispanų revoliucionierius atsistojo ir pasakė — revoliucija turi teisę į melą. Aš nesakau, ar revoliucija turi teisę į melą ar neturi teisės į melą, ne čia problema, bet kas mane nustebino, jaunųjų, tų vadinamųjų revoliucionierių, atsisakymas protu analizuoti esamą situaciją ir pasakyti, ko mes norim, kur mes einam. Čia aš ir pasijutau senis, nurašytas į rezervą, kadangi mano galvojimo kategorijos nebeatitinka jaunimo statomiems klausimams.

Kitas dalykas, kuris visiškai skiriasi, tai būtų tas faktas, kad iki šiol mes, mūsų karta, žiūrėjom į revoliuciją rimtai, kad revoliucija tai yra pirmiausia socialinės ir ekonominės struktūros pakeitimas, griežta transformacija ir kad tai dalykas, kuris reikalauja šalto kraujo. Tuo tarpu tai, kas vyksta šiuo metu pasaulyje ir kas charakterizuoja tuos visus studentų maištus ar revoliucijas, tai ir yra faktas, kad tos revoliucijos

nėra rimtas dalykas. Paryžiuje vyko tos studentų su policija naktinės kovos, studentai statė barikadas, bet vis dėlto buvo ne rimtos kovos, o tiktai simbolinės. Studentai mėtė akmenis, policija mėtė ašarines granatas ir taip pasimušdavo, pasižeisdavo truputį ir užbaigdavo. Bet kai studentai norėjo patraukt į revoliuciją darbininkus ir suorganizavo demonstraciją ir 10,000 studentų nuėjo prie Renault automobilio fabrikų, kur kelios dešimtys tūkstančių darbininkų tuo pat metu streikavo ir kai jie kreipėsi į darbininkus, sako, „draugai, einam ant barikadų, darom revoliuciją," tai darbininkai atsakė: „ko jūs, buržujų vaikai, norit iš mūsų? Ar jūs nesuprantat, kad jūsų revoliucijos tai tik žaidimas. Jeigu mes išeitume į gatvę, tai mes žinom, kad mūsų ne ašarinės granatos lauktų, bet kulkosvaidžiai". Tai čia iš tiesų ir yra toks nesusipratimas, kad žmonės statė barikadas, raudonas ir juodas vėliavas kilojo, šaukė, bet buvo žaidimas. Vis dėlto tuos studentus kaip vaikus traktavo ir kaip geros šeimos vaikus, o tuo tarpu kiekvienas eilinis darbininkas suprato, kad čia tiktai komedija, kad čia nėra tikra revoliucija. Tas mūsų galvojimas, kas yra revoliu-studentam.

Aš tuo nenoriu pasakyt, kad studentiški maištai nerimtas dalykas. Visi mes seniai, ar ten vienas daugiau buvom revoliucionieriais ar kitas mažiau, — aš kalbu apie savo kolegas prancūzus, — daugiausia visi staigiai pasijuto sukrėsti tos revoliucijos. Kažkas pasidarė, pakeitė visus santykius ne tiktai tarp profesorių ir studentų, ne tiktai profesorių tarpe, ne tiktai studentų tarpe, bet visas gyvenimas staigiai atrodė kitoks. Vieninteli palyginimą, kurį aš galiu duot, tai būtent — Rusijos 1917 m. revoliucija, ne bolševikinė, bet Kerenskio revoliucija. Aš jos, žinoma, nepergyvenau, bet kiek iš tėvo, iš anos kartos žmonių girdėjau, tos revoliucijos metu nepažįstami žmonės susitikdavo gatvėse, bučiuodavosi, šnekėdavo, draugavosi, atrodė, kad kaž kokia didelė šventė pasidarė. Visi žmonės pasijuto broliais, žmonėm, buvo toks didelis džiaugsmo, laisvės pajautimas, didelė žmogiška šventė. Kažkas panašaus buvo ir Paryžiuje per tas porą, trejetą savaičių, kai nereikėjo nei labas, nei sudiev sakyt, tu buvai visiems draugas, visiems brolis. Kažkoks yra psichologinis masių fenomenas, kad visiškai pakeičia žmoniją. Po to, kai jau atsibudo žmonės, pasijuto, kad svietas kažkoks kitoks, kad nieko tikro nebeliko. Viskas kažkaip tai ore pakibo, visos vertybių sistemos pasikeitė. Didžiausias vertybių pasikeitimas, tai kad komunistinė partija, kuri skaitė save ekstremistine, kairiųjų partija, dabar jaunimo akyse yra ten pat dedama į dešinę, kur visokie fašistai, na-

cionalistai. Net ir tokiose institucijose, kur pastoviai tradiciniai įsitaisę čia kairieji, čia dešinieji, — niekas dabar nebežino, kur tas kairysis, kur tas dešinysis. Situacija neaiški.

Jeigu aš kalbu daugiau apie Paryžių, tai dėl to, kad jis simptomatingas, bet charakteringa, kad studentiškas maištas, nepasitenkinimas beveik tais pačiais metais vyko Amerikoje, Vokietijoje, Italijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, jeigu kalbėt tiktai apie Vakarų pasaulį. Tais pačiais metais bandė statyt barikadas ir taip pat mušėsi su policija Varšuvos studentai ir Prahos studentai, tais pačiais metais vyko studentų maištai ir muštynės ir beveik visoj Pietų Amerikoje ir Turkijoje ir Egipte. Kas čia, sunku išaiškinti, yra tai, kad kokia bebūtų politinė santvarka, koks bebūtų kontinentas, tas visas jaunimas ėmė nei iš šio nei iš to ir sukilo, subruzdo. Atsimenu, prieš penkeris, šešeris metus, kai aš dar užsiiminėjau aktyviau lietuviškais reikalais, buvau tokį humoristinį straipsnelį parašęs apie tai, kad šių dienų jaunimas yra visiškai lepšiai, niekam tikę, beidėjiniai. Aš tada, atsimenu, kritikavau tokio tipo dainininkus, kaip Elvis Presley, o tokių yra visame pasaulyje, kur tiktai voliojasi po žemę, tamposi hi, hi, hi ir visa salė iš pamišimo irgi spardosi ir konvulsijomis pradeda laužyti kėdes. Mes, kai buvom jauni, norėjom ką nors padaryti, ar gerai ar blogai, vieni mušė žydus, kiti lenkų langus Lietuvoje, kiti tenai norėjo Smetoną nuversti, bet gi buvo kas nors, kažkokios idėjos, gal kvailos, bet idėjos, kurias norima įvykdyti, o dabar kaž koks toks pasitampymas. Aš buvau, pasirodo, blogas pranašas. Praėjo penkeri metai, ir jau Ponas Dievas mus kad apdovanojo, tai apdovanojo, dabar viskas juda, o jau nebešoka.

Šito judėjimo universalumas labai keistas reiškinys. Man teko pačiam toj mano taryboj, tam soviete diskutuot pirmą kartą tokį išsireiškimą, obalsį, kuriuo buvo sukritikuota visas mano mokslas, struktūralistinė mokykla. Tas obalsis buvo maždaug toks — struktūros neišeina į gatves! Mes tai žmonės, tikri, gyvi, išeinam į gatves, statom barikadas, o jūs su savo struktūrom, su savo mokslu, kur čia dabar? Mačiau, kaip melo būdu šitas posakis buvo padarytas ir išnaudotas, bet tai nesvarbu, keisčiausia, kad kai už keturių mėnesių nuvažiavau su paskaita į San Diego ir mane įvedė į salę, kurioj turėjau kalbėt — žiūriu, man pagerbti ant juodos lentos užrašyta: „le structure ne descent pas dans la rue", prancūziškai, bet jau visi žino tą obalsį. Šalin bokštas, tegyvuoja gatvė! Kai buvau Berkeley, sutikau keletą prancūziškų hipių, kurie patys mokosi

ir kitus moko, kaip reikia revoliucijas daryt. Yra tokia viso jaunimo komunikacija. Pasaulis pasidarė labai mažas.

Yra, žinoma, skirtumų tarp vieno ir kito krašto, bet susisiekimas galimas, nežiūrint geležinių uždangų, nežiūrint okeanų. Konstatuot, kad studentai, iš viso jaunimas juda visuose kontinentuose, neužtenka, reikėtų ieškot, kas yra bendras vardiklis, kodėl čia dabar visur kartu tas pats darosi. Jeigu pradedi analizuot kiekvieną kraštą, tai matai, kad šūkiai arba priežastys, dėl kurių kovojama, yra skirtingi. Amerikoje kovojama prieš Vietnamo karą, prieš rasinę nelygybę, jeigu pereisi į Čekoslovakiją, tai matysi, kad ten kovojama už socializmą su žmogišku veidu, Lenkijoje kovojame už Adomą Mickevičių ir už tam tikras nacionalines idėjas, Turkijoj kovojama prieš mečetes, prieš per daug mečečių statymą ir už laicizmą, už bažnyčios atskyrimą nuo valstybės. Tie judėjimai yra iš paviršiaus kiekvienas skirtingas, specifiškas savo stadija.

Yra kitas aiškinimo būdas, nežiūrėt tautinėje plotmėje, kaip pasireiškia kiekvienas judėjimas, bet kokios yra individualinės motyvacijos. Tai paprasčiausias tėvų išaiškinimas. Tėvai, kurie yra palankūs, sako: „Reikia, kad jaunimas išsidūktų, ir mes buvom jauni, dabar jų eilė atėjo. Tegu kelis metus pasidūksta, paskui jau surimtės, ir bus gerai". Šitokiam pasakyme yra teisybės! Tai ypač svarbu tokiam kraštui kaip JAV, kur buvo charakteringas jaunimo nupolitinimas. Dabar Amerikos jaunimas smarkiai politizuojasi, atsiliepia į visas žmogiškas problemas, į visus pasaulinius politikos reikalus. Bet kai jie atsidūks, surimtės, tai bus nauja intelektualų karta Amerikoje, kokios dar nesame matę. Aišku, kad Amerikai tai yra nepaprastai brangus ir reikšmingas dalykas, bet taip galima galvot iš dalies gal ir apie kitus.

Kitas paaiškinimas būtų, kad čia yra paprasta eilinė kartų problema. Šeimyninių santykių susocialinimas. Visi tie vaikai arba blogai auklėti arba per daug gerai auklėti. Atsiradę šeimos konfliktinėse situacijose, surado progą tuos savo konfliktus perkelti į kitą žodyną ir kitaip išreikšti. Čia irgi yra daug tiesos. Kiek man teko dalyvauti tuose visuose nesibaigiančiuose posėdžiuose ir revoliucionieriškuose susirinkimuose, tai labai dažnai tekdavo matyti, kaip jaunimas, tiesiog nusimaudavo kelnes (kaip sako prancūzai), apsinuogina ir pradeda šnekėt: „Ot, kai aš vaikas buvau, tai taip buvo", kitas — „Kai aš jaunas buvau, tai aš atsimenu Orano mieste penktadienį, penktą valandą uždarydavo visas krautuves ir visi žmonės sueidavo į viešą aikštę, gerdavo absintą, visi čia draugai,

pažįstami, šventė nuolatinė", — kalba iš Alžiro ištremtas žydas. Jam prarastas rojus, vaikiškos nelaimės — dabar atsiranda revoliucionieriškam kontekste. Šitas argumentas irgi vertas dėmesio.

Dar yra blogesnės valios žmonių, kurie sako, kad tai yra psichopatologiniai reiškiniai ir kad visi tie revoliucionieriai dažniausiai yra kaip nors netvarkoj, vienokio arba kitokio laipsnio, girdi, arba kompleksuoti arba šiaip gyvenimui nepritaikyti dėl vieno ar kitokio dalyko. Žiūrėkit, Leninas ir Trockis buvo nepavykę intelektualai, nesuradę savo vietos visuomenėje, tai pasidarė revoliucionieriai, ir tas pat gaunasi ir dabar. Ir iš tiesų, tarp savo studentų matydavau, juo baugščiausias, tyliausias, ramiausias — paskui pasidarė su ragais didžiausias revoliucionierius.

Visi šie aiškinimai iš dalies teisingi, bet visi neišaiškina, kodėl tai pasidaro. Revoliucinėj situacijoj žmonių galvosena staiga pasikeičia ir gaunasi minios, o ne individų psichologija, ir ji gali išsilaikyti ilgesnį laiką. Man vienas pastorius pasakojo, kaip jo seminaristas, kuris buvo pavėluoto pašaukimo žmogus virš 30 metų, kelių inžinierius, išėjo pasižiūrėt, kaip ten tie studentai nakčia mušasi. Žiūri, kad jie rankomis krapšto akmenis iš grindinio, darbas labai pamažu vyksta. Jis žiūrėjo, žiūrėjo, paskui sako: „Ką jūs čia, jūs durniai, nemokat, va, *einam, namą stato, matot, yra mašina, aš jums parodysiu.*" Atsivedė, pasistatė mašiną ir pradėjo mechaniškai tuos akmenis gaminti. Čia aplinkui kraujas, čia bėga, čia baisus granatų sprogimas, tas karo įspūdis, karo simuliacija, o jis ten dirba, toj geroj savijautoj, visai nemato, kad policija artėja, cakt ir į kalėjimą. Iš ryto seminarijoj patikrinimas, paties rimčiausio kontempliatyvaus seminaristo nėra. Sako, kas kas, bet jis tai jau ne revoliucionierius. Skambina į policiją, sako, atvažiuokit pasiimt. Kad nebūtų nelygybės, čia aš daviau pavyzdį su protestantais, bet su katalikais nė kiek negeriau buvo. Netoli Paryžiaus esančiam benediktinų vienuolyne jaunieji vienuoliai sudarė savo sovietą ir nutarė perimti į rankas vienuolyno valdžią, vienuolyno viršininką užrakino ir pradėjo valdyt vienuolyną. *Tai reiškinys, kuris perėjo bet kokias ribas, jis nieko bendro* neturi nei su komunizmais nei su kitokiais izmais. Tai kolektyvinis pamišimas, bet pamišimas gera prasme. Žmonės kuriam laikui geresni pasidarė, paprastesni.

Aš manau, kad tokios individualinės motyvacijos, nors ir teisingos, dar nepadaro revoliucionieriško judėjimo. Praleidau porą mėnesių Berkeley universitete, gyvenau tenai „jipių" at-

mosferoje ir juos teko iš oro apžiūrėti ir iš vidaus kiek pažinti. Šnekam tenai, žinoma, už Cleaver, už rasinę lygybę, bet tai yra pretekstai, šūkiai susikoncentruot ir kokiai bendrai akcijai pradėt. Faktiškai, kai prie stalo pradėjom šnekėt, tai pasidarė aiškios grupės, vieni maoistai, kiti kastristai, treti budistai ir ketvirti prancūziškos virtuvės šalininkai. Nereikia matyt tenai jokio komunizmo. Tai tam tikras revoliucionieriškas romantizmas, tai Che Guevara — žmogus, kuris nesuinteresuotas išėjo su avantiūrom verst pasaulį, atitaisyt teisybę ir viskas ne dėl to, kad jis komunistas, bet kad jis visą save spontaniškai atidavė ir pasidarė tam tikru šventuoju, kurį galima sekt kaip pavyzdį. Tas pats ir apie maoistus galima pasakyt. Kad kas jaunimui patinka kiniečiuose, tai visiškai ne tai, ką mes vadinam komunizmu. Tai ne ekonominių struktūrų pertvarkymas ar kas nors panašaus, bet vadinamoji kultūrinė revoliucija.

Mano draugų šeimoj buvo gimnazistas, septyniolikos metų, kuris visiškai nesidomėjo politika. Priemiestyje gyveno su tėvais, geroje šeimoje, visi myli vieni kitus, jokių konfliktų nebuvo. Paskui jis kažkaip nuėjo pavakare į Paryžių, pateko į tą manifestaciją, iš pradžios šaukė „esesininkai" į policininkus, „žmogžudžiai", paskui ir akmenį pametė. Nakčia negrįžta namo, tėvai susirūpinę. Iš ryto sugrįžta. Sako: „Revoliuciją dariau". „Tai kokią tu čia revoliuciją", tėvas priima už rimtą pinigą, „kokie čia tavo įsitikinimai, koks tu revoliucionierius?" „Aš maoistas", sako. „Gerai, gal tu galėtum man paaiškinti?" Jis pradėjo taip jau sukt — „Čia, tėte, labai komplikuotas dalykas, aš tau kitą kartą papasakosiu". Kas tiems maoistams patinka Mao Ce Tunge, tas išaiškinimas, kad jokios ekonominės revoliucijos nieko nepadarys, kol tu nepertvarkysi žmogaus. Žmogus yra „svolačius", ir vienintelė revoliucija tai yra tą žmogų pakeist, kad jis būtų geras, ne taip kaip Stalinas padarė, kad kas daugiau dirba, tam daugiau mokėt. Reikia ką nors padaryt, kad žmogus dirbtų visiems kitiems, visai visuomenei už dyką iš geros širdies, kad visas save atiduotų kitiems. Tai tik su tokiais žmonėmis, sako Mao Ce Tungas, galima padaryt komunistinę revoliuciją. Tai šita idealistinė, utopinė pusė patinka jaunimui, ten negalvojama nei apie komunizmą, nei apie marksizmą kaip tam tikrą socialinių struktūrų transformaciją.

Tai šita prasme aš kalbu apie tai, kad šalia tų maoistų ir kastristų ten pat sėdėjo ir budistai. Budizmas laikomas tokios pat vertės, kaip viena išeičių jaunimui surast naują kelią, tam tikroj kontempliacijoje, tam tikram savęs užsimiršime ir t. t.

Taip pat ir „drugs“. O ką reiškia prancūziška virtuvė? Visi revoliucionieriai ten apsirengę, gražu žiūrėt, pakvietė ir mus į virtuvę. Jie ten 3 valandas sėdėjo ir gamino su visokiom žolėm, su prieskoniais, studijuodami milžiniškas knygas. Netinka revoliucijai iš pirmo žvilgsnio ir mane papiktino, o, pasirodo, giliau pagalvojus, yra prasmė. Paskui išsišnekėjom, kad čia protestas prieš amerikoniško gyvenimo tam tikrą išblėsimą, kad nieko nėra spalvingo, nieko nėra su prieskoniais, vis tie patys sumuštiniai, tas pat pienas, o čia siekiama gal naiviu, vaikišku būdu sau padaryt gyvenimą spalvotą, padaryt gyvenimą gražų. Tas utopijos noras yra vienas iš bendrų dalykų.

Norint suprasti tuos jaunimo maištus, nerimą, reikia bandyti suprasti šiandieninį pasaulį, ir tik jo kontekste galima suprasti jaunimo protestą. Man atrodo, kad tarp tų elementų, kurie galėtų leist suprast, kas darosi, pirmasis yra atominė problema, kybanti ant žmonijos. Mano amžiaus žmonės tos atominės bombos neišgyveno, jiems ji buvo vienu ginklu daugiau, mes pasilikome su idėja, kad čia labai didelė bomba, bent tarp tokių bombų, kurias mes matėm. Jaunoji karta šitą atominį pavojų jau vaizduojasi visai kitokiomis dimensijomis. Pripratusiai prie fikcinių ateities romanų jai pasaulio sugrovimas yra viena iš ramiai svarstomų galimybių arba baimės kompleksus keliančių simptomų. Tas reiškinys dar aiškesnis, tur būt, Sovietų Sąjungoje negu Amerikoje ar Europoje. Kam teko kalbėti su rusais ar su lietuviais, gyvenančiais tenai, ypač su jaunimu, jaučia, kas yra karo baimė, į vidų įjungta karo baimė, netikrumo jausmas dėl žmonijos likimo.

Prie šito baimės jausmo, visuotino išsprogimo galimybės jausmo, prisideda dar ir pasaulio absurdiškumo išjautimas. Nekalbėsiu jums tai, kas yra lokalizuota, apie tą vartotojų visuomenę, kuri buvo pasmerkta beveik visuose Vakarų kraštuose, kur vaikai, persivalgę saldainių, sako, kiek gi tų saldainių galima suvalgyt, reik statyt tokią visuomenę, kur galima būtų *norėt* ką nors, o tų norėjimų nebėra. Aš nekalbėsiu apie tokius absurdiškus dalykus, kaip apie tas reklamos sistemas, kur visuomenė išleidžia miliardus dolerių, kad sukurtų dirbtinus pareikalavimus, kad būtų galima gamint prekes, vis naują miltelių rūšį, vis naują plaukų preparatą. Žmogaus gyvenimo tikslas pasidaro gaudyti savo uodegą. Žinoma, mums dar pamažu prie to priprantant nėra taip absurdiška, kaip žmonėms, kuriems staiga akys atsidaro ir pasirodo, kad šitas reikalas nepriimtinas.

Jūs sakysit, kad gal čia tik Vakarų kraštų simptomas. Bet, iš Rytų pasaulio pasižiūrint, problema nė kiek nesiskiria. Aš

turiu vieną gerą pažįstamą, Lenkijos mokslo akademijos kultūrinio planavimo komisijoje, kuris sako: — Nugi, gerai, planuokim, galim planuot viską, ką norim. Žiūrėkim, mes visas Lenkijos pajėgas sudėsim, kad kaip nors pasivytume kapitalistinius kraštus, nekalbu aš jau apie Ameriką, kad Prancūziją pasivytume, tai rezultatas bus tas, kad jei visas tautines jėgas, pilvus susiveržę diržais sukaupsim, tai 1980 m. mes būsim dvigubai toliau atsilikę nuo Prancūzijos negu dabar, ir tai visiškai ne dėl to, kad vienas režimas kapitalistinis, o kitas socialistinis, bet dėl to, kad, kaip kiekvienas ekonomistas išaiškins, tam, kuris toli pasivaręs, reikia labai maža padaryt, kad viskas dvigubėtų, o atsilikęs pasivyti negali. Reiškia, tokioj Lenkijoj tu gali pagamint, kadangi jie skaito Vakarų laikraščius, visokių pareikalavimų, bet tų pareikalavimų joks socializmas negali išpildyti ir ne dėl to, kad socializmas būtų blogas, bet dėl to, kad ekonominiai dėsniai nebeleidžia, kad pasaulis absurdiškas. Lenkas gali stengtis, kiek jis nori, jis niekur nepaeis, jis nieko nepasivys. Iš to ir kyla mintis, gal nereikia tos žemiškos gerbuvės taip ieškot, gal nereikia to muilo miltelių keitimo kas trys mėnesius kita marke, gal yra kokios nors kultūrinės vertybės, kurios galėtų tai pakeist ir t. t. Iš to idėja kultūrinio, ne tik ekonominio, planavimo, kuris man atrodė gan originalus reiškinys Lenkijoj.

Bet visas šitas apokaliptinis XX amžiaus vaizdas yra ryškus kiekvienoje gyvenimo fazėje. Aš praėjusią savaitę dalyvavau simpoziume apie mašinas, kompiuterius, žmogaus proto imitaciją. Žinoma, kai rimti žmonės susirenka ir svarsto, kas gi tie kompiuteriai, pamato, kad jų galimybės labai ribotos, vaikiškai mažos ką nors padaryt. Bet pasižiūrėkite, kas vyksta pasaulyje. Pasaulyje yra mašinos mitas, automato, roboto mitas, kad už 20 metų vietoj žmonių tik mašinos dirbs, tik mašinos galvos, mašinos valdys pasaulį ir planetas ir viską. Viskas tas yra nerimtas dalykas, bet žiūrėkite, kokių dimensijų pasiekė šitie mūsų mitai! O kodėl gi jie tokie pasidarė? Pasidarė, kad tikėjimas žmonijoj išnyko. Kurie sekėte Vatikano suvažiavimą, tai pastebėjote Bažnyčios pagrindinį susirūpinimą, kad žmonija ir ypač krikščionija yra visiškai nukrikščioninta. Iki XX amžiaus „visas pasaulis" buvo nešamas ant krikščioniškų pečių, ant krikščioniškos moralės, ant baltos rasės ir t. t. Staiga iš po kojų žemė išslysta, nebėra ne tik tos žmonijos bazės, žmonijos riterio, kaip krikščionijos, bet ir tas pats tikėjimas, jei jis kuo pakeičiamas, tai tik į mašinas, tikėjimu į visokius kvailiausius mitus. Tai yra, objektyviai imant, žmonijos deficitas, teleologinės dimensijos praradimas, ir galų

gale gaunasi rezultatas, kad žmonija gražiausius savo pasiekimus padaro kelionėmis į mėnulį. Dėl kelionės į mėnulį varžosi tarpusavyje dvi pagrindinės pasaulio galybės — JAV ir Rusija. Daug svarbiau negu socializmas ir kapitalizmas pasidarė, kas pirmas nuvažiuos į mėnulį, arba kas geriau ten įsitaisys — ir ką ten ras? Smėlio. Gaunasi toks žmonijos imperijos pabaigos desperacijos ir saulėlydžio bendras vaizdas, kaip Bizantijos imperijoj, kur visa imperija buvo pasidalinusi į dvi dalis, rodos, į raudonuosius ir mėlynuosius pagal arklių lenktynes. Buvo dvi politinės partijos — vieni raudoni, kiti mėlyni. Būdavo, susirenka partijų mitingai, — ten po 3,000, po 5,000 užmuštų.

Nebėra dėl ko kariaut, o atominė bomba kabo. Taikingas rungtyniavimas yra beprasmis. Mes šito neišgyvenom, bet reikia suprast jaunimą, kuris mato šitokią beprasmišką žmoniją, sukančią apie save, ieškančią savo uodegos, kuris mato, kad žmonija, kurią žmonės pastatė, pasaulis, yra negražus, tai, kad jis beprasmiškai sukasi ir kad negalima nieko padaryt, tai gaunasi tų desperatų reakcija, kad aš neigiu šitokį pasaulį, aš protestuoju, man šito pasaulio nereikia. Ir tai yra, žinoma, vaikiška, simboliška, bet tai yra, ką jaunimas šaukia mūsų visų vardu, kad sustokim, pažiūrėkim, kur mes einam, nes mes kabom ant siūlo. Jaunimas yra gražiausia, nekalčiausia, ir jis gal nemoka pasakyt, bet jis turi ką pasakyt, ir tas pasakymas yra protestas. Ta prasme aš norėjau pataisyt savo pašnekėsio temą — kalbėt ne apie jaunimo nerimą ir XX amžiaus revoliucijas, bet apie XX amžiaus *revoliuciją*, kadangi ji yra visos žmonijos dalykas. Revoliucija pati vyksta kaip mokslinė revoliucija, kaip ekonominė revoliucija, o šitie jaunimo protesto šauksmai tai yra tiktai epifenomeniniai protesto ženklai prieš tai, kuo pasaulis darosi prieš mūsų valią.

A. J. Greimas

SOVIETŲ SĄJUNGOS ATEITIS

Šis Sovietų Sąjungos ateities aptarimas ribosis ateinančių trisdešimties metų laikotarpiu.* 2000-ieji metai naudinga, nors arbitrarinė, riba. Tada sovietiniai pareigūnai, kurie dabar apie trisdešimties metų amžiaus, bus valdančioji karta. Apskaičiuota, kad tuo metu Sovietų Sąjungos nacionalinė produkcija, padalinta iš gyventojų skaičiaus, apytikriai lyginsis su dabartine Amerikoje.[1]) Apimti daugiau negu trisdešimt metų neįmanoma, kadangi dar neturime reikalingų žinių apie gyventojų socialines sąlygas.

Kitas šios studijos trūkumas gali glūdėti prielaidoje,kad dabartinė pasaulinių įvykių raida nebus radikaliai nutraukta ar pakeista. Atsimenant asmenybių ir netikėtų įvykių svarbą istorijoje, šitokia prielaida operuojant galima žiauriai suklysti.

I. *Liberalizacija*

Kremlinologų tarpe dvi srovės pranašauja palaipsnį liberalizacijos procesą Sovietų Sąjungoje. Viena srovė pramato vakarietiškos daugiapartinės sistemos išaugimą. Antra srovė tiki, kad vienos partijos sistema pasiliks, bet vis dėlto apims įvairias nuomones, savaime egzistuojančias pluralistinėje visuomenėje. Šią antrąją galimybę galima pavadinti titoistine alternatyva, kuri yra įkvėpusi reformuojančius komunistų intelektualus, norinčius sistemą demokratizuoti.

Deterministinė ir materialistinė visuomenės interpretacija dažnai lydi šių dviejų srovių aiškinimus. Jose industrializacija laikoma pagrindiniu politinio tobulėjimo varikliu. Tačiau daugiapartinės sistemos pranašai ignoruoja gilius istorinius, politinius ir ekonominius skirtumus tarp Sovietų Sąjungos ir Vakarų. O titoistinio išsivystymo pranašavimai, antra vertus, dažnai ignoruoja skirtumus tarp komunizmo evoliucijos Rytų Europoje ir Sovietų Sąjungoje.

Suartėjimo (convergence) teorijos rėmėjai riša ekonominę racionalizaciją su ekonomine decentralizacija, kuri turinti vesti

---

* Šis straipsnis buvo skirtas sukelti diskusijoms universiteto seminaro. Dėl to analizė simplifikuota ir alternatyvos išreikštos jų provokatyviausia forma. Šiuo būdu susidariusios įžvalgos gali vėliau būti detalesnėse studijose modifikuotos.

1) Herman Kahn and Anthony J. Wiener, *The Year 2000* (New York, 1967), psl. 149.

tiesiog į politinę decentralizaciją. Tačiau ekonominės reformos, kurios buvo ligi šiol siūlomos, pagrinde siekia centrinio ekonominio planavimo stiprinimo, o ne silpninimo. Jei partija ir būtų galų gale priversta leisti daugiau decentralizacijos, šitai savaime dar nesukurtų pluralistinės politinės santvarkos. Sovietinė politinė sistema nėra palanki ekonominių reformų transformavimui į politines reformas. Variklis šitokiom politinėm reformom kiltų arba iš tokio charismatinio vado kaip Tito, arba iš augančio sutarimo eiliniuose partijos nariuose, arba iš radikaliai pasikeitusios opinijos plačioje visuomenėje. Nė vienos galimybės nesimato Sov. Sąjungoj. Anaiptol, komunistinis elitas aiškiai regi šitokią grėsmę savo valdžiai, dėl jos jaudinasi ir, atrodo, turi ne tik priemones, bet ir norą užslopinti šitokių galimybių išsivystymą, kol jos dar nepasidarė rimtu pavojum.

Galima pristatyti dar du kitus argumentus, kad vienos partijos dominacija nesitęs. Pirmasis argumentas teigtų, kad kylantis gyvenimo lygis išvystys nutukusių, savimi pasitenkinančių komunistų rūšį, kurie toleruos atskalūnų grupių augimą. Bet taip pat galima irgi panašiu nuoseklumu argumentuoti, kad klestėjanti ekonomija kels partijos prestižą, palengvins resursų paskirstymą ir užfiksuos status quo, nes sukilimo ir reformų pradai bus atimti iš plačios visuomenės. Gerovė neišvengiamai neves Sovietų Sąjungos valdžios nuolaidų ir geraširdiškumo kryptimi. Istorija pilna pavyzdžių elitų ir tautų, kurios buvo ir turtingos ir agresyvios.

Antrasis argumentas teigia, kad, nors komunistinė diktatūra gali būti naudinga besivystančiai valstybei, vienos partijos valdžia iš tikrųjų pasirodys anachronizmu subrendusioje modernioje pramoninėje valstybėje. Šiame straipsnyje argumentuojama, kad industrializacija kaip tik jau yra palikusi savo antspaudą sovietinėje visuomenėje. Sovietinė sistema yra prisitaikiusi saviem gaminiam: technologijai, masiniam švietimui, urbanizacijai, moderniom susisiekimo ir komunikacijos priemonėm, mokslo dominacijai, racionaliom organizacinėm procedūrom ir biurokratijai. Pastebėtina, kad kai kurios industrializacijos pasėkos kaip pvz. šeimos ir pagrindinių socialinių vienetų svarbos sumenkėjimas, siaura specializacija, ir mažėjančios galimybės asmeniui apsišviesti komplikuotais techniniais klausimais, yra palankios režimo išsilaikymui.

Iš viso šito galima spręsti, kad stalinistinis epizodas bus pastoviai įtakojęs Sovietų Sąjungą. Santvarkos būsimi pakeitimai įvyks su tikslu tvirtinti visuomenės drausmę ir kelti jos produktyvumą, o ne su nuolaidiniu tikslu vardan visuomenės poreikių arba ištikimumo abstraktiems asmeninės laisvės idea-

lams.[2]) Titoistinio išsivystymo galimybė Sovietų Sąjungoje gal jau tikrai prarasta. Savotiškas politinis atspalvis, atsiradęs sovietų partijoje, gan skirtingas nuo jugoslavų partijos pokarinio atspalvio. Kiti Rytų Europos revizionistiniai sąjūdžiai sustiprėjo po neseno kolektyvizacijos smūgio ir destalinizacijos skandalų. Tačiau Sovietų Sąjunga ištvėrė abidvi šias audras. Sąjungos milžiniška ekonomija apsaugoja ją nuo tos rūšies ekonominių krizių, kurios neseniai sukrėtė Čekoslovakiją, nes plačioje ekonomijoje palaipsniai pakeitimai beveik nepastebimi, ir gyventojai lieka nesujaudinti. Pagaliau, tradicijos ir tautiniai interesai turi kitą vaidmenį negu Rytų Europoje, nes apeliacijos į rusų tautinį didžiavimąsi stiprina status quo.

Užbaigiant: palaipsniška politinė liberalizacija yra patraukliausia galimybė ateičiai. Įsigilinus tačiau neaišku, kas bandys sistemą liberalizuoti, kodėl jie apsiimtų sistemą reformuoti, ir kokias priemones jie galėtų panaudoti šių reformų vykdymui.

II. *Degeneracija*

Dalis politinių mokslininkų tiki, kad Sovietų Sąjunga pagrindiniais bruožais nepasikeis. Tačiau jie konstatuoja, kad skirtingumų užslopinimo kaina bus sovietinės sistemos susmukimas. Smukimo pagrindinė priežastis bus vidutiniškų ir nepastovių vadovaujančių sluoksnių nepajėgumas sutvarkyti santvarkos vidinius konfliktus. Pagrindinės degeneracijos charakteristikos yra:[3])

1. Talento sumažėjimas vadovaujančiame elite. Energingiausias ir protingiausias jaunimas vystys karjeras už partijos aparato ribų. Atsiras talento plyšys tarp visuomenės ir partijos, ir kitos institucijos erzinsis ir trinsis senos ir be vaizduotės komunistinės valdžios uždėtose ribose.
2. Dažni vidiniai konfliktai ir prieštaraują reikalavimai draskys partijos aparatą. Nebus teroro drausmei ir vieningumui palaikyti.
3. Minėtieji prieštaravimai bus taisomi laikinais kompromisais. Partija prispaus kylantį nepasitenkinimą, reaguos į kai kuriuos žūtbūtinius reikalavimus ir šiaip taip laikysis. Tačiau vadovybė nesugebės padaryti radikalių, kū-

2) Allen Kassof, *Prospects for Soviet Society* (New York, 1968), psl. 499-500.

3) Autorius pridėjo ir modifikavo charakteristikas, apibrėžtas Zbigniew Brzezinski, *Problems of Communism* (January-February, 1966), psl. 14.

rybingų ir lemiančių sprendimų. Ji nebus nei drąsi nei lanksti įveikti naujus iššūkius. Ji trukdys, bet ne skatins pažangą.

4. Sumažės įsipareigojimas bendriem įsitikinimam, ir vadovaujantis elitas nesugebės nustatyti visuomenę angažuojančių valstybinių tikslų.

5. Pati partija nesugebės išspręsti savo vaidmens visuomenėje. Ji plėšysis tarp noro tvarkyti komplikuotą techninę ekonomiją ir norų neprarasti savo identiteto bei būti švyturiu virš siaurų interesų.

6. Atsiras prieštaravimai tarp stipraus vykdytojo reikalingumo ir nenoro atiduoti išimtinių asmeninių ir frakcinių teisių šitam potencialiam Stalinui. Vadovų pasikeitimo laikotarpiai bus partijai nepaprastai pavojingi, nes tada kitos institucijos turės progos manevruoti ir didinti savo įtaką.

Bendrai paėmus, ši analizė turi menką nuomonę apie „raštininkų režimą", vadų amžiumi seniausią po maoistinės Kinijos ir Vatikano. Tačiau Vakarų žinovai kadaise nepakankamai įvertino kolektyvinės valdžios gabumo greitiem sprendimam bei veiklai. Čekoslovakija įrodė šiuos žinovus klydus. Vis dėlto, gal būt, Kremliaus politinio lankstumo ir prisiderinimo sugebėjimas dar vis pakankamai neįvertinamas.

Kai kurios minėtos problemos nėra naujos. Frakcinės kovos, įpėdinystės krizės, ir konfliktas tarp buvimo raudonu ir buvimo žinovu pasirodė mažiau kenksmingos sistemai negu buvo tikimasi. Kiti pavojai, kaip susilpnėjimas įsipareigojimo bendriem įsitikinimam, tebelieka spėjimais. Talento problema elito tarpe bus traktuojama paskutiniam straipsnio skyriuje.

III. *Suirimas*

Dalis Sovietų Sąjungos stebėtojų nuveda sovietinės sistemos degeneracijos galimybės implikacijas iki logiškos užbaigos ir pranašauja partijos vadovavimo galą. Masinė revoliucija, reformistų perversmas, arba kariuomenės valdžios perėmimas tai įvykdytų.

Masių revoliucija, nors vargiai įvyksianti, įmanoma tam tikrose sąlygose. Nesenai pasirodęs estų manifestas konstatavo, kad, jeigu politinės reformos neįvyks, Kremlius nesugebės siųsti tankų divizijų į Prahą ir Bratislavą, nes jos bus reikalingos Maskvoje ir Leningrade! Masių revoliucijos sprogimo kibirkštis galėtų būti serija impozantiškų nepasisekimų, valdžios paralyžius arba skilimas, arba staigus kokios nors sovietinės visuomenės dalies ekonominio ar socialinio lygio smukimas. Pavyzdžiui, ilgas silpninantis karas Balkanuose arba su Kinija,

arba ilga vyriausybės krizė, arba sprendimas sunaikinti tautines mažumas galėtų pradėti rimtus neramumus. Riaušės ir streikai vyko duonos trūkumo laikotarpiu šio dešimtmečio pradžioje ir užtenkamai rapartų pasiekia Vakarus apie kareivius, atsisakančius šaudyti į streikuojančias minias, kad kariuomenės ištikimumas valdžiai gilios krizės laikotarpyje būtų abejotinas.

Post-revoliucines valdžios rūšis spėliotina. Inteligentija galėtų nutarti suorganizuoti reformuotą komunistų partiją. Nekomunistinė diktatūra yra kita galimybė, kaip ir kokia nors demokratinės valdžios forma, sukurta, pavyzdžiui, šitokio priimtino leninistinio šūkio kaip „Visa valdžia sovietams" pagrindu.

Antra rimta galimybė yra reformistų perversmas. Čia problema būtų įsikūrusiem reformistam surasti plačią paramą savo valdžiai. Dabartinis partinis aparatas įtaria bet kokias reformas, kurios apibrėžtų partijos aparato privilegijas. Dabartinės valdžios ir vykdytojų (managerial) elitas vienbalsiai neremtų pakeitimų.[4]) Nauja valdžia turėtų mažai laiko ir užtat rimtų sunkumų įtikinti plačiąją visuomenę, kad ji ją remtų. Kad toks perversmas pasisektų, nesvarbu ar legalinės ar ekstra-legalinės priemonės būtų naudojamos, politinė atmosfera būtinai turi būti persunkta reformų troškuliu.

Konservatyvios grupės perversmas būtų artimoje ateityje sėkmingesnis. Ji turi plačią paramą kariuomenėje ir slaptoje policijoje. Kariuomenės perversmas tačiau yra tik tolima galimybė. Raudonoji armija ne tik infiltruota partijos šnipais, bet ji taip pat tradiciškai apolitinė. Žukovo parama Chruščiovui išimtis, o ne taisyklė, ir net jis buvo bejėgis vieningos partijos akivaizdoje. Bendrai paėmus, eilinis kareivis, kuris nesenai įtrauktas kariuomenėn ir turi stiprius ryšius su civiliniu gyvenimu, išmokintas nepasitikėti bonapartizmu. Ambicingas kariuomenės vadas panašus į kitas opozicines grupes tuo, kad sunkiai rastų alternatyvią programą. Kažin ar kariuomenė ieškotų sąjungininkų liberalų ar radikalų tarpe, o partija pati jau senai gina nacionalizmo ir viešosios tvarkos politinius arkliukus. Kitas keblumas tas, kad kariuomenė nėra vieninga. Skirtingos politinės simpatijos arba net gryna ir paprasta ambicija yra priežastys dėl kurių atskiri kariniai vadai remtų skirtingas frakcijas ir tuo bandytas perversmas pavirstų civi-

4) Wolfgang Leonhard, „Notes on an Agonizing Diagnosis", *Problems of Communism* (July-August, 1966), psl. 37.

liniu karu. Pagaliau karinis režimas sunkiai įrodytų savo teisėtumą ir sulauktų administracinių sunkumų, bevaldydamas kraštą ilgesnį laikotarpį. Galutinai jis perduotų bent valdžios simbolius, kaip ir kasdieninius administracinius įrankius, kuriai nors civilinei grupei, frakcijai partijoje ar buvusioje administracijoje.

Žinoma, visos trys galimybės prileidžia dramatišką sistemos pastovumo žlugimą. Autorius šia galimybe nepasitiki. Tačiau minėtini dar trys punktai apie revoliucijos galimybes. Pirmiausia, atskiri ir izoliuoti rateliai, oponuojantys dabartinei valdžiai, egzistuoja Sovietų Sąjungoje. Jeigu jie susivienytų programa, organizacija ar įvykiu, jie pasidarytų pavojingi. Nesenai išvengti kariuomenės perversmui Bulgarijoje ir Čekoslovakijoje mus įspėja, kad kariuomenė taip pat įtrauktina tokių ratelių sąrašan. Antra, sistemos autoritetiškumas gali užgniaužti visuomenės reikalavimus iki tokio laipsnio, kad įsiutęs sprogimas pasidarys artimesnė galimybė negu palaipsnės reformos. Trečia, kai kurie Vakarų žinovai tiki, kad Sovietų Sąjunga žengs ateitin besikaitaliojančia reformų ir represijų serija. Šis yra klasikinis receptas revoliucijai.[5])

IV. *Konservatyvus prisitaikymas*

Ketvirta galimybė, kurią autorius laiko realiausia, tai galimybė, kad su smulkmeniškom modifikacijom dabartinė sistema tęsis. Jeigu centrinė suplanuota ekonominė sistema gyvastinga, ir nemaža ekonomistų tą tiki, tai kyla du klausimai: pirma, kuri visuomenės dalis blokuotų autoritarinės valdžios tęsimą, ir kokiais pagrindais? Antra, ar partija sugebės išlaikyti ir ekonominį pastovumą ir politinį vadovavimą? Šitaip talento plyšio problema tampa įtraukta į analizę.

Vakarietiška spauda plačiai aprašo kūrybingos sovietų inteligentijos, kurios nemaža dalis jaučiasi nusvetimėjusi ir ieško alternatyvų, nuomones bei bandymus. Čekoslovakijoje pavasaris, vyrai kaip Sacharovas ir estų manifesto autoriai gal sugebės sukurti „revoliucinio mito" pagrindus — kitos ir geresnės santvarkos viziją, kuriai intelektualai galės „permesti savo ištikimumą bei įsipareigojimą". Tiesa, kad šitie asmenys turi neproporcingą įtaką, tačiau sovietinė valdžia neklysta, juos vadindama maža atskala. Bendrai paėmus, rusų minia tebėra apolitiška. Ji izoliuota nuo užsienio ne tik valdžios aparatu, bet ir plačiais geografiniais atstumais. Šiuo jie panašūs Amerikos

5) Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, (New York, 1965), psl. 38.

vidvakarių gyventojams. Skirtumas tas, kad sovietinis filmas, radijas, televizija ir spauda jų įprastą konservatyvumą stiprina, o ne silpnina. Nacionalistinė eilinio ruso reakcija į Čekoslovakijos invaziją šį faktą blaiviai pabrėžia. Valdžia bando liberalus intelektualus dviejais būdais izoliuoti: ji varžo jų idėjų skleidimą (kiek sovietinių piliečių yra net girdėję apie ukrainiečio Čornovil raštus?) ir, reikalui atėjus, kursto darbininkų luomą su Joe McCarthy giminišku nacionalistiniu anti-intelektualizmu.

Lemianti sovietinės visuomenės dalis yra vidurinė klasė, nes ji parūpina narius partijos ir ekonomijos vadovaujančiam elitui. Darbininkai ir kolchozininkai, kurie socialiniai pakyla, perima šios vidurinės klasės pasaulėžiūrą. Vienas stebėtojas lygino sovietinę vidurinę klasę su Vokietijos buržuazija prieš Pirmąjį Pasaulinį karą. Abidvi pabrėžtinai konformistinės, miesčioniškos, nuolankios ir šovinistiškai nacionalistiškos. Neseniai buvus proletariate, ji jautri luominiam skirtumam ir autoritariška. Nors ji ir naudoja tobuliausias moderniosios technikos priemones, savo filosofinio bukumo dėka ji vis dėlto remia plačią biurokratiją ir milžinišką karinę mašineriją.[6]) Lašelis cinizmo, kurį ši klasė gal jaučia, nėra lydimas platesnės pasaulėžiūros. Ši politiškai indoktrinuota klasė, bendrai paėmus, remia marksizmą, kad ir be pažymėtino entuziazmo.

Jei sovietinė bendruomenė nepalanki platesnei liberalizacijai, tai jos vadovaujantieji sluoksniai dar mažiau palankūs. Jaunimas, kuris nutaria pradėti karjeras partijos aparate, taip apsisprendžia arba iš ideologinio įsitikinimo arba iš noro įsigyti privilegijas, kurios ateina su tokiom pareigom. Abu motyvai vargu ar ugdys radikalius politinius reformistus. Tačiau nėra logiška juos kritikuoti už įsipareigojimo stoką problemom, kurių egzistencijos jie nei neprileidžia. Jiems svarbesnis reikalas yra jų sugebėjimas išlaikyti ekonominę ir ideologinę aparatūrą funkcionuojančiam stovy. Šiam tikslui jie nepaprastai gerai paruošti. Partinių mokyklų keturių metų ilgio kursai 60% savo laiko paskiria praktinėm studijom,[7]) bet jaunesnieji aparačikai vis labiau vysto dvigubas karjeras, pakaitaliodami kelių metų paskyrimus ekonominiame sektoriuje su grynai politine veikla. Šis naujasis elitas sujungia praktinę patirtį su ideologiniu pastovumu bei disciplina. George Fischer argumen-

6) Robert Strausz-Hupé, „Some Historical Parallels", *Problems of Communism* (November-December, 1966), psl. 63.
7) Leonhard, *op. cit.*, psl. 38.

tuoja savo knygoje *The Soviet System and Modern Society*, kad nauji vadai, kuriuos jis vadina „dual executives", vadovaus monistinei pramoninei sistemai, kuri labai skirsis nuo modernių vakarietiškų pluralistinių bendruomenių. Jie panaudos savo centralizuotas jėgas sustabdyti bet kokiam judėjimui, siekiančiam platesnės socialinės autonomijos tos sistemos nariams. Civiliniai ir kariniai technokratai turės įtakos, bet tikra jėga pasiliks partijos aparate. Šitai nereiškia, kad aparatas turės neribotą laisvę daryti bet ką, ignoruodamas visų grupių interesus. Partija toliau turės gairių nustatytojo funkciją, kaip ir nustatytų tikslų įgyvendinimo ir išteklių paskirstymo atsakomybę. Režimui pavojingas laikotarpis ateis ateinančiame dešimtmetyje, kada pragmatistai perims vadovavimą iš doktrinierių karjeristų, tačiau jie tikriausiai neleis konfliktui išsiveržti už partijos ribų.

Jeigu minėtoji analizė teisinga, tai mes turim reviduoti savo palyginant etnocentrišką įsitikinimą, kad moderni pramoninė visuomenė gali turėti tik vieną universalinę formą. Šitai reiškia, kad bus ne viena, o kelios dvidešimtojo amžiaus versijos, ir sovietinė versija žymiai skirsis nuo mūsiškės.

Nors, istoriškai paėmus, ji bus kilus iš stalinizmo, ji skirsis nuo stalinistinės sistemos dviem ryškiom charakteristikom: 1) Tikroji jėga rasis aparato narių tarpe. Joks asmuo nesugebės veikti, nepaisydamas partijos vidurinio sluoksnio pareigūnų interesų. 2) Partijos uždavinys nebebus nuodugnios socialinės revoliucijos įvykdymas, bet tik išlaikymas ir palaipsnis esamos nusistovėjusios santvarkos modifikavimas. Kadangi šitokia eiga nesukels visuomenės pasipriešinimo, teroras bus naudojamas sąmoningai ir parinktai. Rutina ir tam tikra legalumo dalis susvarbės. Gyventojai tiksliai žinos ribas, kuriose jų kritika ir opozicija galės pasireikšti, neišsaukdama valdžios represijų.

Panašumai su stalinizmu bus autoritarinė politinė sistema, centralizuota ekonomija ir besitesią partijos bandymai mobilizuoti ir kontroliuoti visos santvarkos medžiaginius ir žmogiškus išteklius. Sistema stiprinsis vidinėse ir užsieninėse nacionalistinėse konfrontacijose.

Vidinė mažumų nacionalistinė problema augs, ypač jeigu ukrainiečių inteligentijos nacionalizmas praplis ukrainiečių miniose. Tačiau šitoks nepasitenkinimas stiprins, o ne silpnins santvarkos autoritarizmą. Britanijos airių problema ir Prancūzijos Alžerijos problema blokavo liberalios politikos išsivystymą, nors šiom valstybėm mažumų reikalas buvo ne toks opus, koks jis yra Sovietų Sąjungai.

Užsienyje krizės trečiajame pasaulyje, ypatingai būsimi sukrėtimai Indijoje, parūpins sovietams pateisinimus savai ideologijai ir taip pat gundymus praplėsti savo įtaką. Sovietų laivyno stiprėjimas ir Raudonų Berečių įkūrimas yra transformavęs Sovietų Sąjungą iš rajoninės jėgos į pasaulinio masto jėgą. Lauktini dažnesni susidūrimai su Amerikos interesais. Bendrų rūpesčių sferoje toliau vystysis riboti susitarimai, ypač jeigu kinų problema nepranyks. Bet svarbiausia atsiminti, kad tarptautinė padėtis nebus palanki taikingai, palaipsnei liberalizacijai.

Sovietų Sąjunga išlaikys savo hegemoniją Rytų Europoje. Čekai seks vengrų ir lenkų pavyzdžiu, susitraukdami į rezignuota cinizmą. Žinoma, Čekoslovakijos pavasario idėjos plis, bet jos pasiliks impotentiškos, nebent jos persisunktų į partijos kamieno pasaulėžiūrą. Blaiviai atsiminkim, kad dvidešimt metų po Jugoslavijos pavyzdžio nesimato jokios įtakos Sovietų Sąjungoje.

Minėta įtampa skatins pramoninio komplekso augimą ir didins dėmesį mokslui, technologijai, kompiuteriams ir racionaliom procedūrom. Literatūra ir kiti menai tiesioginės naudos iš to negaus, nors režimas jau pradeda suprasti, kad skirtingų meninių bei literatūrinių srovių tolerancija ir bendrai apolitinis kūrybingumas negresia vienos partijos valdymui.

Užbaigiant: atėjus 2000-iem metam, Sovietų Sąjunga bus socialistinė, biurokratinė, elitistinė santvarka, daugiau urbanizuota ir nukreipta į pramoninę gamybą, kurioje „tvarkomasis mitas" bus nacionalizmo ir marksizmo-leninizmo junginys. Įsidėmėtina, kad ši apybraiža taip pat apytiksliai apibūdina ir dabartinės sistemos pagrindinius bruožus.

Juozas Kazlas

POETĖS JUDITOS VAIČIŪNAITĖS TAKAS

„per vidurį šiaurietiškos šviesos beribio kupolo"

Nedažnai pasitaiko, kad susilaukusi pripažinimo poetė taip atvirai atskleistų savo netikrumą santykyje su skaitytoju, kaip kad yra padariusi Judita Vaičiūnaitė.

Aš nepažįstu tų, kurie skaitys šias strofas, rašo ji savo *Vėtrungių* (1966) rinkinio aplanke. *Tai tas pat jausmas kaip stovėti prieš tamsią, kvėpuojančią salę apšviestoj scenoj, visiškai vienai. Ir baisiausia, kad* esi ne visiškai tikra, kad duodi tai, ko jiems trūksta *ir ką galėtum užpildyti. Su metais vis labiau norisi raiškaus paprastumo — esmės. Galvoju apie neblunkančius eilėraščius, skaidrius ir kietus, kurie įsirėžtų į širdis. Ir* labiausiai gąsdina poza.

Skeptikas pasiklaus, ar pats aiškinimasis, atseit „savikritika", nėra savotiška koketiška poza. Iš dalies taip! Bet jau merginos svaja apie kietus, forminiai tobulus, „sgrafitinius" eilėraščius atestuoja ją kaip reiklią sau menininkę.

Iš tiesų, kas yra stebėjęs Juditos Vaičiūnaitės poetinį brendimą, sutiks, kad jos asmenyje susiduriam su gabiu, išsilavinusiu, kelionės įspūdžiams imliu žmogum. Jos vietoj nesibaimintumėm, kad ji neduodanti to, ko skaitytojams trūksta, nes nuo pat pirmųjų rinkinių *(Kaip žalias vynas, Per saulėtą gaublį)* iki naujausio — *Po šiaurės herbais* (1968) poetės lyriką (protarpiais knygišką, santūrią, bet niekad nebanalią) ženklina atkakli pastanga išsakyti savo išgyvenimą kiek galint tiesiau, tiksliau, atviriau.

Skirtingai nuo daugelio pradedančiųjų, jinai, atrodo, labai anksti išvengė svetimų įtakų. Bent tradicinių, pseudo-liaudiškų, dainingų (bet struktūriniai nerišlių) ketureilių. Kad jai eilės nepasirašo pačios, kad „nelaša kraujas rašalu juodu", pasak Kossu, sužinom iš jos nemažiau atviro pasisakymo 1966 metų *Poezijos pavasary*:

Kiek kartų bandžiau čia pat betarpiškai rašyti apie tai, kas man tuo metu be galo svarbu ir gyva — visados išeidavo silpniausia. Lygiai tas pats tada, kai nutarusi diktuodavau sau temą. Pačių svarbiausių įvykių ar pergyvenimų atspindžiai kažkur tarp eilučių išlieka.

Kaip bebūtų realus nuotolis, skiriantis ją nuo tamsoj alsuojančios skaitytojų masės, Juditos Vaičiūnaitės poezija savaiminga tuo, kad ji kalba išeivijos skaitytojui gyva mūsų dienų kartos kalba. Net ir „garvežiniuose" eilėraščiuose, kaip kad sakoma Sovietijoj, atseit tuose, kurie pasitarnauja išvilkt pro leidimo komisijas tyresnio poetinio išgyvenimo vagonėlius, ir juose poetė kažkaip sugeba išvengti krakmolytų frazių, oficiozinio optimizmo. Šalia jaunuoliško romantiškumo ir naivumo, ir juose aptinki kažką tikro, išjausto, nūdienio. Ne juokas, kai tenka turistauti po triskart-kurčios-Rasiejos plynes ir gamyklas, bet net ir tų „pergyvenimų" atspindžiai kartais poetei pagimdo kupinus žmogiškos šilumos posmus.

Netektų tvirtinti, kad Vaičiūnaitės poezija būtų tematiniu požiūriu įvairi. Sutikim su ja, kad „vėtrungės gyvos tik tada, kai gyvenimas — vėjas, viesulas, vėtra". Bet ji išskirtinai nuoširdi, kupina intuityviai-moteriško saiko bei proporcijos pajutimo. Nei subtiliai paneliška, kamuojanti švelnybe, nei (savaime aišku!) pilna kokių „panabažnystės krikščioniškos", nei mokytojiškai ori, moralizuojanti.

Jos posmais prabyla atvirybė sau, mergaitės tapimas moterimi, lūkestis būti mylimai ir geidžiamai, sensualus džiaugimasis gyvenimu, ieškojimas jo apraiškose grožio. Kas įstabaus, išskirtino Vaičiūnaitės lyrikoj yra tai, kad visi tie jaunuoliški (ar jaunatviški) elementai susilydo vienon amalgamon, atskleisdami vieną natūralią būseną (kiekvieno kažkada išgyventą ir užmirštą), kurią, *neradę tinkamesnio termino*, vadiname „jaunystės krize" ar jaunatvės „pasimetimu".

Vaičiūnaitės poetiniame augime, atrodytų, nėra buvę staigių lūžių, „kelių į Damaską". Ir, gal būt, gerai, nes „savamokslišką" jos lyrika kalba daugiau negu vien apie ją pačią. Ji kalba apie ištisą kartą Lietuvoj užaugusių žmonių. Žmonių, kurių vaikystė prasizulino pokario metų kafkiniam košmare, kada taip sunku buvo išlaikyt tikėjimą gėriu, draugyste, ištikimybe. Žmonių, kurių gyvenimą temdė ir temdo ginkluoti konfliktai („Žygiuoja okupacinės kariuomenės ir maršai naktį sukrečia") ir pakibusi visuotinio sunaikinimo grėsmė. Kuriems „kryžmos rankos" nuolatos primena anųjų kartų beprotystę. Kurie pavargo nuo tiradų apie erdvėlaivius ir negyvoj šviesoj dūlintį mėnulio gruzdą, kada čia pat, po kiemo sa-

manom atverstas akmuo su raštaženkliais kalba apie žmogaus tėvynę — žemę, kuri galėtų būti šviesi ir saulėta. Kada ledeliu aptrauktos kiemo arkos, antikvariatai, kaldiniai, rudas vaikystės servizas, prekių stoties alasas, žuvim kvepiančios gintarinės šukos — visa kalba apie tęstinumą, kultūrą, gentkarčių palikimą.

Juditos Vaičiūnaitės lūpomis prabyla nūdienės civilizacijos žmogus. Tiesa, dar nevisai mūsų dienų, dar prieš-televizinės eros žmogus. Dar neįvarytas į vienatvės ir bejėgiškumo gardą. Dar randąs bendrą kalbą su vyresniąja, senamadiško sukirpimo karta. Bet refleksais, balso tembru ir tonacija neužginčijamai savas, kurio vidų norisi atspėti.

Būtų gera turėti alchemikų svajotą „filosofinį akmenį" ir jo pagalba suvesti į paprastą formulę tai, kas sudaro komplikuotą poetės asmenybę. Jo neturint, tenka spėlioti, kad J. Vaičiūnaitei, kaip milionams jaunų šio amžiaus žmonių, gyvenimas yra amžinosios kaitos procesas, kurio centre stovi žmogus — protaujanti, sąmoninga dalelytė, *atsakinga už save patį ir už pasaulį*. Atrodytų, kad Vaičiūnaitė tiki, jog tai, kas yra gero žmoguje — ir tuo pačiu pasaulyje —, yra polinkis kurti, ilgėjimasis draugystės, ištikimybės, meilės. Nors jėga, smurtas, visada išliks mūsų tarpe, bet visada taip pat išliks ir trumpalaikiai tarpsniai, kurių metu kūrybingasis žmogaus pradas plyksteli visu pločiu, *ir tik tie tarpsniai svarbūs*, nes jie ir yra civilizacija.

Kaip ir ankstyvesniuose Vaičiūnaitės rinkiniuose, *Po šiaurės herbais* knygoje vėl linksmai kaukši skubančios pasimatyman merginos bateliai, vėl atsiveria skverų ir balandžių baltuma, kavinukių prietamsis, kur raudonų kontrabasų tam-tam, languotas paltas ir nuorūkų kauburėliai. Tai ne idiliškai pastoralinis peisažas, kur „žvengia arkliai Balbieriškio pievoj", pasak A. Landsbergio, bet labai kasdieniška, itališkų filmų buitis:

Krantinėj vasara. Per naktį upėj skalbia.
Atšaldo mėnesio šviesa balkono skardą.
Ir lempų kabantys laidai lyg tiltai supasi,
Ir laibas balsas suskamba latakų srutose:
— Lylia, lylia, užmirštini!..

Pro jos eiles girdisi, kaip plaka vėjuje skalbiniai, lašnoja varvekliai kovo saulėj, kaip ūžia, dunda miestas savo stotim, prieplaukom, stadionais.

J. Vaičiūnaitė, žinoma, aprašys gamtovaizdžius. Visokias Palangas, Juodkrantes, Nidas. Bet ir jų gamta kažkaip turis-

to foto kameros gamta. Kaimo gyvenimas jai tiek pat nerealus, jei ne absurdiškas, kaip milionams miestiečių. Vienu gražiausių naujojo rinkinio eilėraščių yra „Dzūkiškas sekmadienis", kuriame poetė itin teisingai, itin nuoširdžiai atskleidža tą kontrastą tarp savosios buities ir nebūties, vadinamos „mieluoju kaimu":

Balandis.
Margaskarės moterys (delnuos — po verbą),
dulkėto tuščio autobuso laukiančios prie vieškelio...
Ėriukų šiltą vilną
su jomis lyg šviesą verpdavau,
dažydavau žievėm ir lukštais
Dar per sapną ieškau
to vienkiemio,
kur saulėj išdega smėlėtos proskynos,
išsirpdžiusios melsvai raudonus drėgnus uogienojus,
kur strazdanom lyg saule aptaškytos mano prosenės
su krepšiais
valtimis per ūko ežerus kilnojos...

Tas psichinės struktūros skirtingumas išskiria J. Vaičiūnaitę iš visų mūsų „urban villagers" poečių ir rašytojų. Vien B. Pūkelevičiūtės (*Aštuoni lapai, Metūgės*) buities pagava neabejotinai artima J. Vaičiūnaitės pasauliui.

Kiekvienu atveju poetas Marcelijus Martinaitis, užsiminęs apie naująjį rinkinį *Literatūroj ir mene* (Nr. 4, 1969 sausio 25 d.), teisingai pastebi, kad „J. Vaičiūnaitė naujai įprasmino miestą: mums, kaimo vaikams, svetimą ir, atrodo, priešišką akmenį sušildė žmogaus išgyvenimais" („Ramios jausmų deltos", psl. 3).

Miestietei Vaičiūnaitei grindinio ir mūro akmuo, žinoma, ne priešiškas, nes visur — antikvariato šarmotam stikle, benzino kolonėlėse, senų daiktų turguj, ji įžiūri žmogaus pėdas — *l'omniprésence humaine*.

Savaime aišku, *Po šiaurės herbais* mes linkę įžiūrėti Vilniaus siluetą. Bet iš ankstyvesnių rinkinių žinom, kad poetė lygiatiek neatspari ir kitų senovinių miestų — Krokuvos, Varšuvos traukai. O tačiau ne gatvelių tapybiškumas, ne graviūrinis „dobužinskiškumas", jei taip galima pasakyt, įkvepia poetės posmus.

Ir bus itališkas pajuodęs kiemas
panašus į mažą tuščią salę.
Ir prievartėj girdėsi tuos, kurių seniai nėra. —

Miestas turi savo „liuminiscenciją ir liūdesį“, nes visą laiką jame vaidinamos žmogiškosios komedijos ir vyksta žmogaus tragedija. Neatsitiktinai net du skyreliai pavadinti „spektakliniais“ terminais: „Pantomima“ ir „Cirkas“. Bet poetei rūpi aktorius — žmogus. Teisingiau, jo svajonė.

SUKILĖLIS

Po 1863 m. Paryžiuj Adomas Bitė gyveno sunkų emigranto gyvenimą: skaldė akmenis, degiojo gatvių žibintus.

Iš kronikos.

Žiūrėti pro šakas į žalsvą dangų
į gatvės plytų samaninę spalvą
(kada sapnuoji per naktis
lietum ir prietema aptrauktą Krakių mišką,
kada sukilėliai kažkur mažoj aikštėj
prieš milžinišką minią miršta),
nuo vėjo įsisupt į apnešiotą XIX-ojo amžiaus paltą.
Ir svetimo triukšmingo miesto gatvėse
uždegt žibintą po žibinto,
žiūrėt, kaip barikadų ir žvaigždynų atspindžiuos
neryškiai dega dujos...
Kentėti dėl mažos šalies gaubly,
panerti veidą tolimuos jos dūmuos,
kur mano protėviai kirviu ir sakmėmis,
senąsias priesaikas išpildo —

Nemažiau vykusiai poetės talentą atkurti amžių šnabždesį atestuoja dinamiškas, drąsiu, bizūnišku potepiu sukurtas „Triptikas“, dedikuotas Laurynui Stuokai-Gucevičiui:

1. SUKILIMAS
Įsiliepsnojo metraščiai.
Pakartas vyskupas Masalskis.
Pakartas etmonas.
Ir Varšuvoj ir Vilniuj — maištas.
Melskis!..
Nebesižeminkl
Žemę sužeistas apglėbk (jutai jos stoką,
baudžiauninkų sūnau)...
Vilniečių gvardiją rikiuoki, Stuoka,
iš auditorijų ir cechų...

atsklendantis pirmąjį triptiko „volet“, kontrastuoja trečiajam „volet“, — kupinai giedros „Katedrai“:

3. KATEDRA

Numirę skulptoriai, auksakaliai ir mūrininkai
šimtmečius pristabdo
senovinėj aikštėj —
per vidurį šiaurietiškos šviesos beribio kupolo...
Baudžiauninkai tėvai ir broliai
—Jokimas ir Simonas, ir Andrius — klūpo
viršum karališkų karstų
ir pajuodavusio bažnytinio sidabro...

Bet centrinė triptiko dalis skiriama žmogui-kūrėjui, mirštančiam architektui.

Nemažiau subtiliai orkestruotos yra ir giesmės miestui — „Žuvėdros", „Kiemas su arkadom", „Senų daiktų turgus", pilnos nuotaikingumo ir tiesos.

Judita Vaičiūnaitė yra reta mūsų poečių, sugebanti intymiai ir sudvasintai kalbėti apie meilę:

Mes gūžiamės pūgoj prie cerkvės.
Griaunamam name
tu atlapoto palto kailiu pridengi mane,
aptraukiam sienų kalkes trūkinėjančiu alsavimu.
Neblunka žavesys tų žiemiškų apsakymų,
kur apsnigtos benzino kolonėlės,
metai, lyg akvariumai,
kur kvepia čechoviškom ūkanom, pušim, avarijom,
kur daugiaplanės nuodėmės,
kur trykšta draustas džiaugsmas,
kur apkabinimas erdvėj ir skersvėjy saldžiausias...

Ir kiti jos erotiniai eilėraščiai (skyrelis „Pąvasario pasijos") tenykščiu mastu drąsūs, atviri, nepretenzingi. Bet lygiai tuo pat paprastumu jinai sugeba piešti didmiesčio natiurmortus (skyrelyje „Kontrastai"), kur „Juodžemiu aplipus pintinė, apdulkėję pamidorai" ar „iš sunkvežimio išversta akmens anglis ir numestas vatinis" lygiai taip pat raiškiai kalba apie žmogaus visur-esimą.

Kas yra žmogus? Jo esmė? — rodos, klausiasi savęs poetė paskutiniuose knygos skyreliuose. Vaičiūnaitė nebando filosofuoti. Ji piešia. Ir jos „Būgnų karalius" suvirpa kuone vangoghišku sielvartu.

Bet, turbūt, pilniausiai išsako poetė save, savo ieškojimą žmogaus jo įvairiose transformacijose, kasiuliškam cikle „Cirkas":

2. DRESIRUOTOJAS

Laukiniai žvėrys laižo mano veidą
ir nuo delno ima cukrų.
Be grotų, be narvų
ištikimybės ir švelnumo orą sukuriu.
Žaislų planetoj aikštės ir arenos
keičias karusėlės sūkuriu.
Lokiai ir liūtai laižo mano veidą
ir nuo delno ima cukrų.
Jaučiu jų kailių šilumą,
jų drėgnas vaikiškas akis
ir sugeriu
jų laisvę...
Aukštas mano menas — prijaukint, suprast ir nesugrubti.

Užverčiant *Po šiaurės herbais* rinkinį, kažkaip nelieka kito poetei palinkėti, kaip neprarasti ligšiolinio gaivumo ir n e s u g r u b t i.

Z. Papečkys

Judita Vaičiūnaitė, *Po šiaurės herbais* (Vilnius: Vaga, 1968).

IŠEIVIJOS LITERATŪROS PANORAMA

Ir numirėliai neramūs gieda žydinčiuos kapuos

H. Radauskas

Ilgai lauktas apžvalginis leidinys *Lietuvių literatūra svetur 1945-1967* pagaliau pasiekė skaitytoją. (Toliau trumpinsime: LLS).

Tituliniam puslapy paminimas leidinio redaktorius K. Bradūnas ir išvardinami šios kolektyvinės apžvalgos talkininkai: A. Vaičiulaitis, K. Keblys, R. Šilbajoris, St. Santvaras, Vl. Kulbokas, J. Girnius, Č. Grincevičius. Jų įnašą — nuopelnus ir pertempimus — aptarsim vėliau. Teks pasisakyt taip pat apie pasirinktos leidiniui formulės tinkamumą. Šiuo tarpu norėtųsi pasakyt du dalykus:

Visų pirma, kad, LLS yra dviejų fanatikų — K. Bradūno ir K. Ambrozaičio — suokalbio vaisius.

Kas sekė informaciją *Draugo* skiltyse, bus pastebėjęs, kad leidiniui kviestųjų bendradarbių sąstatas nuolat keitėsi. Ir nieko nuostabaus. Kiekvieno apžvalgininko, aptariančio vieną žanrą, laukė nedėkingas ir sudėtingas uždavinys: naujai persiskaityt, peržvelgt gausybę rašliavos, susikaupusios per šitą dvidešimtmetį. Dažnai nebeprieinamos, nebeįsigijamos. Dar dažniau— sužiedėjusios, sprangios, pasibaisėtinai pasenusios. Netaip lengva nepristigt kovos dvasios, tesint tokį pasižadėjimą, ir leidinio redaktorius — strategas Bradūnas — turėjo nuolatos galvot apie atsarginių šaukimus.

Leidinio pratarmėlėj, kurią red. K. Bradūnas nesiliauja aiškinęs, plėtęs ir papildinėjęs savo rašinėliais *Drauge*, išvardinama eilė dalykų, įprasminančių atliktąjį darbą. Kaip paprastai tokiais atvejais, esama plevėsavimo vėliavėlėm. Bradūnas, sakysim, kažkodėl įsitikinęs, kad išeivijos literatūra veikianti Lietuvos jaunuosius rašytojus. Kitur jis, jau pagrįsčiau, pastebi, kad dėka to, kad stambi mūsų rašytojų dalis atsidūrusi užsienyj, Lietuva iš dalies išvengusi antrojo spaudos draudimo, kuriuo buvęs stalininis despotizmas. Jis vadina toliau leidinį santaupų bendrinin tautinin kultūros aruodan suma. Leidinio pabaigoj dr. J. Girnius ilgėliau komentuos šią literatūros kraštė ir svetur santaką. Bent šiuo metu mums išskirtinai svarbus vienas sakinys:

> *Ypatinga padėka fondo pirmininkui dr. Kaziui Ambrozaičiui, kuris metų metais šios knygos rūpesčiu sirgo ir visų kitų bendradarbių nuo tos ligos negydė.*

Iš tikrųjų, jei ne tvirtas K. Bradūno ir K. Ambrozaičio (o juodu galėtų simbolizuoti dviejų blokų — rašytojų ir skaitytojų koalicijos atstovus) tikėjimas leidinio prasmingumu, jei ne jų užsispyrimas, kad LLS būtų suminėtas kuo gausesnis mūsų raštijos svetur puoselėtojų skaičius, jei ne jų kumšnojimas apsnūstantiems bendradarbiams, vargu ar šis „kapitalinis veikalas" — „Nepakartojamojo liudijimas", *Who Was Who* ir išeivijos gyvenimo panorama — būtų kada išvydęs spaudos dažus.

* * *

Kai sakom, kad red. K. Bradūnas nesiliauja ir toliau aiškinęs leidinio svarbos, kalbam be piktos pašaipos. Veikiau liūdnai atsidusdami. Pasiutusiai daug tiesos yra Bradūno žodžiuose, kai jis suabejoja, ko verti visi tie doleriai, sukišti į įvairių fondų „pančiakas", jei tomis lėšomis nėra finansuojami

svarbūs leidiniai, jei už penketos, dešimties metų mes, ir norėdami, nesusirasią žmonių, pajėgių parašyti panašios apimties apžvalgas.

Anaiptol netvirtintumėm, kad LLS talpinamos studijos yra be trūkumų. Formuluodami savo bendrą įspūdį, nevengsim jų iškelti. Tikimės, kad nesukursim optinės iliuzijos, kad perniek nuvertinam apžvalgininkų milžiniškas pastangas atlikti darbą kuo geriau. Bet prieš tai norėtųsi pabrėžt dar vieną svarbų faktą:

Leidinio lūkuriuojant, nugirstant, kad tas ar anas pramatytųjų talkininkų persigalvojo ar „išsipumpavo", pabūgęs kietos redaktoriaus K. Bradūno rankos, prisibaiminom, kad leidinio vėlavimo priežastim bene bus redaktoriaus aikštis piktnaudoti bendradarbių energiją vienos klikos raštingųjų, vieno literatūrinio „Establishment'o", kaip sakytų K. Keblys, liaupsinimui.

Ypatingai miela konstatuoti, kad *nugirsti įtarinėjimai pasirodė be pagrindo*. Priešingai, skaitant LLS ryškiai juntama, kad Bradūnas paliko skyrių autoriams pilną laisvę pasisakyti savo nuomonę apie nagrinėjamų rašytojų kūrybą ir respektavo jų teises. Ironiška, bet jei ko pasigendame, tai kaip tik tos kietesnės rankos, kuri būtų apgenėjusi per ilgus (J. Girniaus) rašinius, kuri būtų pririėmus autorius patvarkyt stilių, ar paleidus, kai kuriais atvejais, atsiųstą tekstą prakuroms. Kodėl tai nebuvo padaryta, irgi aišku. Nebebuvo kada. Nesuklysim spėliodami, kad bent dalis straipsnių buvo išplėšta per jėgą. Už visą tą triūsą, tą „šturmovščiną", LLS redaktorius nusipelno padėkos.

* * *

Kitas LLS atsiradimo kaltininkas, kurio talką leidiniui norėtumėm tuoj pat iškelti yra Česlovas Grincevičius. Jisai pasigėrėtinai atliko du dalykus: visų pirma, sudarė impozantišką, daugiau nei artipilnę, išeivijoj pasirodžiusių grožinės literatūros leidinių bibliografiją. Tai, kas buvo išžarstyta *Knygų lentynos* lapiukščiuose bei kitur, pagaliau sutelkta vienon vieton. Dokumentine prasme ši inventorizacija itin svarbi. Kaip leistina spėti, ši bibliografija bus buvus išdalinta visų skyrių autoriams prieš pradedant darbą. Tai prisidėjo prie LLS išsamumo. Sunku patikėti, kad apžvalgininkai patys vieni būtų nepraganę tiekos smulkesnių veikaliukų, nekalbant apie svarius literatūros darbus.

Antras Č. Grincevičiaus įnašas — šiuokart labai konkreti paslauga dabarties skaitytojui — yra puikiai sudarytas in-

deksas, vardų rodyklė LLS gale. Tai beveik unikumas mūsų raštijoj. *Lietuvių Enciklopedija* iki šiol, sakysim, neparūpino pilno, detalaus indekso į savo tomus, net ir XV-tąjį.

Sklaidant LLS ateina savaime mintis, kad šiuo leidiniu gerokai vėluojamės. Kodėl nepagalvota apie jį anksčiau? Pasirodęs 1957 m., jis, gal būt, būtų mažiau kritiškai (ir tai neaišku!) apžvelgęs pačią literatūrą, bet užtat kur kas pilnatviškiau atkūręs pačios išeivijos nuotaikas, jos kultūrininkų rūpesčių spektrą. *To klimato atkūrimas yra, mūsų manymu, lygiai tiek svarbus, kaip kad pačios literatūros įvertinimas*, kurią juk visvien (ir dažnas apžvalgininkas tai patvirtina) pasvers Didysis Svėrėjas — Laikas.

Ką buvom pasakę, dar kartosim ir kartosim. Bet šiuokart norisi pridėt tik tiek, kad kiekvieną skaitytoją, pravertusį LLS leidinį, užklumpa atsiminimų banga, užgaida pasitikrinti, *ar* kalbama, *kaip* kalbama apie tą ar aną autorių, įvykį. Šia prasme Grincevičiaus paruošta rodyklė nepaprastai pravartus įrankis.

* * *

Parankus ir kam kitam.

Vien tik paskaičiavus, kiek kartų viena ar kita pavardė paminima rodyklės tekste, susidaro apytikris vaizdas, kas buvo tie žmonės, tie Jogailos, Vytautai, Tochtamišai ir Šv. Kazimierai debesyse, kurie vedė literatūrinius mūšius 1945-1967 m. laikotarpyje. Žinoma, gali pasitaikyt, kad cituojamas pilietis minimas nevisai kario prasme. Antra vertus, susigraibytų „akcijų" skaičius pakyla, kada turim reikalo su rašytojais- stachanoviečiais, arba autoriais, bandžiusiais savo talentą įvairiuose žanruose. Jie turi pirmenybę prieš ramius piliečius, kūrusius vienam žanre. Pagaliau „populiarumas" nebūtinai reiškia meninio skonio rafinuotumą. Šia prasme mūsų lentelė atskleis neįtikinamų dalykų. Bet kartu ši taškų sistema (kada Grincevičiaus rodyklėj puslapiai pažymimi riebiu šriftu, savaime aišku, laikome tai vienu tašku) parodo tam tikrą LLS kolektyvo nuomonių vieningumą. Štai toji tabelė:

1.	Nyka-Niliūnas	71	taškai
2.	Landsbergis	51	
3.	Aistis	48	
4.	Baronas ir Nagys	47	
5.	Brazdžionis ir Škėma	46	
6.	Bradūnas	41	
7.	Mazalaitė	40	

8.	Gliauda	39
9.	Jankus	37
10.	Andriušis	32
11.	Vaičiulaitis	30
12.	Šlaitas	29
13.	Alė Rūta ir Radauskas	27
14.	Alantas ir Mackus	26
15.	Katiliškis	25
16.	Ramonas	24
	Pūkelevičiūtė	16
	Jasmantas - Maceina	13
	Janavičius	12

Kartojam, kad ne tiek svarbūs surinktieji taškai, kaip kad nuotoliai, skirią autorius. Išskirtina padėtis, kurią pelnosi Nyka, paaiškinama ne vien jo poezijos brandumu, bet ir svariais kritikos straipsniais, kurių mintis dažnam prireikia cituoti. Bet kaip paaiškint, nelabai eilinių skaitytojų masėj populiaraus, Landsbergio išsišovimą priekin, jei ne visuotine LLS vertintojų pagarba? Kaip paaiškint Katiliškio situaciją? Arba B. Pūkelevičiūtės padėtį? Juk ji reiškėsi įvairiuose žanruose, o atsiduria kažin kur toli nuo Škėmos. Rašytojo, anaiptol nepasitikto plačiosios skaitytojų masės atvirom rankom. Sąmoningai pažymėjom Janavičiaus surinktus taškus. Jo romanas *Pakeliui į Atėnus*, pasirodęs Australijoj, yra bibliofilinė retenybė. Neįsigijamas. O tačiau Janavičiaus pavardė, reliatyviai imant, cituojama dažnokai. Kai dėl Radausko, kuris velkas kažkur užpakaly Nagio ir Brazdžionio, ir kuris pateko poron su Ale Rūta, sakykim, tai viena išdaigų, kuri nebūtinai reprezentuoja vertintojų meninę nuovoką.

Tai akivaizdu iš kitų dalykų. Č. Grincevičiaus indeksas leidžia, sakysim, nustatyti ir kai kurių literatūrinių premijų laureatų vertinimą LLS kritikos biržoj. St. Santvaras, tiesa, kalbėdamas apie J. Griniaus *Gulbės giesmę*, gavusią Lietuvių Rašytojų Draugijos premiją, samprotauja šitaip: „Ši aplinkybė apsunkina apžvalgininko pasisakymą, nesgi, *ne tik formaliai žiūrint*, Rašytojų d-jos premija yra *autoritetingas* žodis."

Laimei ar nelaimei, kiti apžvalgininkai mažiau paiso formalumų ir autoritetų ir *tiek laureatų lekia skudurais, kad net miela žiūrėt*. Pasitaiko ir netikėtumų. Memuarinė literatūra kažkaip plačiau neaptariama, ir V. Krėvės premija apdovanotoji Aisčio *Apie laiką ir žmones* atrodytų literatūriniai nevertinama. Užtat jos pavadinimas pasitaiko net keletos apžvalgininkų lūpose, perkeltine prasme.

* * *

Prieš pradedant aptarti paskirų kolektyvo narių straipsnius, norėtųsi pavargint skaitytoją kita, mūsų manymu, iškalbia statistika. Drįsom spėliot, kad Č. Grincevičiaus sudarytoji išeivijos leidinių bibliografija buvo išdalinta susipažinimui visiems LLS apžvalgininkams. Abejotina tačiau, ar kas jiems parūpino straipsnių periodikoj apie reikiamus aptart dramaturgus, poetus, novelistus sąrašą. Tai susirast buvo palikta jų pačių nuožiūrai. Kaip nuodugniai skyrių autoriai susipažino su šia dokumentacija, sunku nustatyti. Nežinoma mums taip pat ir kaip glaudžiai bendravo kolektyvo nariai tarpusavy, pasikeisdami bibliografine informacija, nuomonėmis ir t. t. Bendrai paėmus nė vienas neprideda savo rašinio pabaigoj naudotųjų šaltinių bibliografijos. Tenka tad pačiam recenzentui susiskaičiuot atvejus, kada apžvalgininkas komentuoja ar remiasi kito nuomone. Rezultatai maždaug tokie:

Keblys 32 nuorodos tekste [1])	
Vaičiulaitis	15
Santvaras	3
Šilbajoris	0
Girnius	0

Nėra, žinoma, nuostato, įpareigojančio panašaus leidinio autorius paremti savo teigimus citatom iš kitų kritikų pasisakymų. Gal net nevisai linkėtina, kad jie dangstytųsi kiekviena proga kitų autoritetu. (Žinoma, jei toks daiktas išeivijoj iš viso egzistuoja!) Rasit, net leidinio redaktorius pageidavo, kad bendradarbiai pareikštų savo asmenišką nuomonę, užuot šildę jau kažkieno išsakytų mintelių Eintopfą. Pagaliau gal daugelis ir nerado reikalo, pasikliovę tuo, kad Kulbokas ruošia apyskaitą apie kritiką.

Bet, nepaisant viso to, mūsų sudygsniuota statistika pateikia gana tikslų vaizdą apie talpinamųjų studijų bendrą pobūdį, jei ne svorį. Situacija, kada straipsnio autorius primena radauskinį gaidį, kuris „lyg raide S išpūsdamas krūtinę šaukia atsistojęs ant žvaigždės", situacija, kada rašančiojo beatodairiniai pasikliaujama savo intuicija bei nuovoka, nebūtinai iššaukia rašinyje įžvalgių momentų stoką. Deja, ji nekartą prisideda prie to, kad straipsnis nusidažo diletantiškumo, konspek-

1) Šis 50 nuorodų išsisklaido tarp 25 cituojamų kritikų, dažniausiai vieną vienintelį kartą. Dažniausiai cituojamas Nyka-Niliūnas (6 kartus).

tiškumo spalva. Dažnai autorius suveria savo teigimus ant labai netvirto siūlelio, ir beveik organiškai pajunti, kad jis rašė kokios erzlios nuotaikos poveikyje. Tokiu fonu Girniui yra polemika dėl bendravimo su kraštu. Šilbajorį kankina „idée fixe", kad prarastos tėvynės nostalgija yra didžiausia kaltininke, kodėl mūsų novelistika tokia nevykusi.[2]) Dar juokingiau atrodo Santvaro „arkliukas". Aptardamas išeivijos dramaturgiją, jis vadovaujasi grynai utilitaristiniu kriterijum, būtent, kad tik tai laikytina draminiu veikalu, kas daugiau mažiau tinka scenos mėgėjų pajėgoms.

Galima būtų, žinoma, aiškint šių autorių nesėkmes, „kondicinio paruošimo", kaip kad sakoma sporto pasaulyje, stoka. Temos naujumu ir pločiu. Gal ir pamatuotai. Kaip žinoma, R. Šilbajoris yra šauniai užsirekomendavęs *Metmenyse* savo essays apie mūsų lyrikos ryškiąsias figūras. Apžvalginių straipsnių, jis, atrodytų, vengė. Mažiau yra rašęs apie prozą, nors yra aptaręs Katiliškį, Vaičiulaičio noveles.[3]) Būdinga, kad kaip tik tuose puslapiuose, kur jis pakartotinai pasisako apie šiuos autorius, jis vėl sutviska pirmykščiu šviežumu.

Kuo paaiškint jo šiuokartinio įnašo LLS leidinin skystumą (ypač prisimenant, kad straipsnis buvo skiriamas reprezentaciniam leidiniui), jei ne skubotumu, susikaupimo stoka, frustracija atlikt darbą, nelabai mielą širdžiai? Peržvelgęs, ką kiti rašė apie lietuvių novelę išeivijoj, gal būt, Šilbajoris ir nebūtų atradęs jokių amerikų, bet vieno būtų, esam tikri, išvengęs, būtent nerimto tono, mazochistinio krizenimo, kuriuo jis pradeda savo rašinio poskyrius. Pavyzdžiui:

— *Lietuva, kaip mes visi gal ir perdaug gerai žinome, yra žemdirbių kraštas...*

— *Taip jau priimta sakyti, kad nepaprastai gražus yra tas žemdirbių kraštas mūsų Lietuva ir...*

— *Dar vienas tėvynės pasiilgęs rašytojas yra Č. Grincevičius...*

— *Nevisai kaip Grincevičius, bet vis tiek gimtą žemę praradęs klaidžioja...*

---

2). „Palikę žalią kaimą mūsų novelistai užklysta ir į mažus miestelius, matyt, jausdami pareigą piešti ir toliau literatūrinį Lietuvos žemėlapį, sąžiningai atvaizduoti, iš visų pusių apšviesti tai, kas pasiliko gyvent atsiminimuose... (et sequitur) psl. 243.

3) K. Bradūno nuomone, tai nuostabiausiai parašyti puslapiai apie Vaičiulaičio kūrybą.

Vis tai sausiai, nei per daug sąmojingi, nei rašiniui reikalingi, kuriuos kietesnė redaktoriaus ranka galėjo laisvai pašalint, ir už kuriuos Šilbajoriui dabar tenka rausti.

* * *

Kur kas labiau LLS redakcija bus prašovusi pro šalį, patikėdama uždavinį aptarti išeivijos dramaturgiją nieko ar labai mažai apie ją rašiusiam St. Santvarui. Tiesa, jis turi kilnių idėjų. Sakysim, būtinai nori išvest lietuvių dramą iš jėzuitų teatro. (Menka, tarp kitko, garbė, kadangi toji teatro mokykla buvo kažkuo klaikiai mechanišku. Visi aktorių judesėliai buvo griežtai sureguliuoti pagal reikiamą išreikšt emociją.) Jėzuitai šmėkščioja Santvarui visur. Čekų Laterna Magica principas vėl grąžina jam atmintin broliukus jėzuitus. Paskui Santvaras nei iš šio, nei iš to prisimena, kad Čechovą išgarsinę geri draugai Maskvoj. Žodžiu, jis nori sukurt skaitytojui erudito įspūdį. Rezultatas, deja, visai kitoks. Negana, kad Santvaro pasitenkinama daugeliu atveju vien veikalų turinio atpasakojimu, negana, kad jo simpatijos linksta į schematiškus, propagandinius veikalėlius (autorius visad pasiteisins, kad gyvenime būta dar baisesnių rusų, negu tos grafomanų sukurtos kartoninės pamėklės), iš visa ko atrodo, kad *Santvaras begaliniai atitolęs nuo teatro.* Vien tik „Absurdo teatro" vardas iššaukia jame panikišką baimę. Nepaisydamas įžvalgios ir išsamios J. Blekaičio studijos *Metmenyse* (Nr. 10 ir 11) apie K. Ostrausko dramaturgiją, jis sukapoja „Gyveno senelis ir senelė" autorių, kaip pikčiausią Žilviną. Na, sakykim, jis nepastebėjo, kam dedikuota ši pjesė, ar negebėjo pajust jos švelnios ironijos bei lakumo. Blogiau, kad prieraišumas tam, kas sena ir persenę, padrąsina jį su visu aplombu paleist tokį dūmelį:

> *B. Pūkelevičiūtės talentas ir meistriškumas leidžia su džiaugsmu tarti: jos „Aukso žąsis" yra vienas pačių stipriausių dramos veikalų mūsų tremtininkiškoj dramaturgijoj.*

Sutikim, kad pridėti naudotų šaltinių bibliografiją yra paprastas formalumas. Bet tokiais atvejais, kaip šis, jinai tampa skaitytojui nepamainoma priemone pasitikrint, ar rašinio autorius šiaip sau nušneka ar, „in errore perseverans", teigia savo kietą nuomonę, net ir susipažinęs su kitaip galvojusių pasisakymais.

Kiekvienu atveju, neslėpsim, kad dramaturgijos — vieno iš brandžiausių žanrų, prisimenant Škėmos-Landsbergio-Ost-

rausko trijulę, išeivijos literatūroj — apžvalga yra *apgailėtinai nuvilianti.*

* * *

Kita dvasia, kitas tonas padvelkia, atvertus citatom pamargintus A. Vaičiulaičio ir K. Keblio straipsnius. Tiesa, Vaičiulaičiui prireikia kiek laiko „apšilt". Jo straipsnio pradžios tonas memuarinis. Dar blogiau: vaitkiškas. Stilius manieringas, sentimentalus. Jauti, kad autorius sunkiai vaduojasi iš rymastėlio ant palangės į praeitį. Čia jis ne tiek kalba apie pačią lyriką, kiek pasipasakoja, ką žinąs apie laiką ir žmones. Atseit, Baltrušaitį, Jurgelionį, Tysliavą. Kadangi šios figūros stovėjo, mūsų manymu, kažkaip atokiau pagrindinės egzodinės literatūros tėkmės, tenka priimt Vaičiulaičio pasisakymus (kartais spalvingus, kaip kad apie Jurgelionį) daugiau kaip galantišką žestą mūsų poezijos pirmtakų adresu.

Sunkiau susitaikint su jo teigimu apie B. Brazdžionį, kurio pasaulis, pasak Vaičiulaičio, „moderniškas ir aktualus, trenkia mūsų diena ir kažkaip amžinas, spalvingas, kone egzotiškai viliojantis ir sugestyvus".

„Tas derinys", sako Vaičiulaitis, „pastatė autorių tarp pačių originaliausių poetų, *kokių iš viso esame turėję*".

Tai, gal būt, vienintelė Vaičiulaičio straipsnio vieta, kur mums jo žodis pasimatė per daug mandagus, kad patikėtumėm jo nuoširdumu.

Bet tolydžio vis stipriau pavergia skaitytoją Vaičiulaičio stilistiniai išieškota forma. Išlikdamas savimi, subjektyviu, vengdamas klišių, jis moka tarti naują, drąsų sprendimą apie aptariamuosius lyrikus. Jis nebijo cituoti kito kritiko nuomonės, jei šioji išsako pažiūrų tapatybę. Šitokiu būdu jis, pavyzdžiui, rehabilituoja L. Žitkevičių.

Bendrai paėmus, Vaičiulaičiui būdingas santūrumas, kažkas artimo vaižgantiškam „deimančiukų" ieškojimui. Nepavadintumėm tačiau to „kinietišku mandagumu", kaip kad kartą išsitarė H. Nagys (kalbėdamas, pridėsim aiškumo dėlei, apie kitą kritiką, ne Vaičiulaitį).

Tai veikiau savotiškai suprantamos kritiko etikos bruožas. Gal būt, aiškiausiai išsakysim savo mintį, pacitavę šį švedų ekonomisto Knut Wicksell pasisakymą:

> *Aš visad laikiausi principo nesibraut į tas sritis, kuriose dalykai, apie kuriuos turėtų būt kalbama, yra jau seniai kitų aptarti. Ir priešingai, niekad netylėt, nežiūrint, kaip mano įnašas bebūtų menkas ir bereikšmis, kada*

niekas nepasisako apie dalykus, kurie artimi mano širdžiai.[4])

Nekitaip paaiškintumėm ir Vaičiulaičio pastangą tarti drąsėlesnį, nors saikingą, neegzaltuotą žodį, apie ligšiol nelabai populiarius poetus, kaip kad, sakysim, J. Blekaitį ir kitus. Tai, žinoma, nereiškia, kad jis ta proga bandytų sumenkinti tuos, kurie pelnosi visuotino pripažinimo. Priešingai. Itin originalus, niekeno dar neiškeltas, sakysim, yra Vaičiulaičio žvilgsnis į Bradūno poeziją, kurioj jis įžvelgia kerų, burtažodžių, magiškosios inkantacijos skambesį. Nemažiau originalus Vaičiulaitis yra ir savo analizėse apie Nyką, Radauską ir kitus.

Savaime aišku, ne su visais Vaičiulaičio teigimais norisi šimtaprocentiniai sutikt. Per toli siekiančiais išvedžiojimais laikytumėm tai, kad jis įžiūri kai kuriuose Nykos eilėraščiuose romėniškąjį pradą. Arba įžvelgia afrikietišką elementą Eug. Gruodžio posmuose, remdamasis vos vienu eilėraščiu, pavadintu, tarp kitko, „Afrikietiškąja tema". Ne kažin kaip pasitikim jo teigimu, kad „Julius Baniulis mirė karo dienomis davęs savo *šedevriuką* ‚Nuotaikas', kurios tačiau ir šiandien guli neišleistos knyga". Piršimas išleist pomirtinės lyrikos rinktines yra kita Vaičiulaičio silpnybė. Nelabai linkęs Vaičiulaitis nustatinėti poveikį, kurį yra turėję ryškesnieji išeivijos poetai į epigonų plejadą.

Bet, nežiūrint šių smulkmenų, Vaičiulaičio studija pasižymi, visumoj, jaunatviškumu, šviežumu ir *atvirybe mūsų lyrikai.*

Kur kas „vėsesnis", mažiau linkęs į stilistines plonybes savo aptartyse, bet nemažiau įžvalgus, yra Kęstutis Keblys. Jo studija apie išeivijos romaną yra, mūsų manymu, *labiausiai išlaikytu, akademiško lygio straipsniu* LLS leidinyje. Tiesiog neįtikėtina, kaip šis jaunas, išeivijoj subrendęs žmogus sugebėjo taip plačiai pagaut dvasinį klimatą, kuriame kristalizavosi egzodinė literatūra, ir lakiai nupiešti romano klystkelių bei laimėjimų raidą. Negana to, prabilti tokia žmogiška šiluma, kad, skaitant jo straipsnį, mus užlieja noras antrukart susipažinti su *Kelione, Pakeliui į Atėnus, Balta drobule* ir kitom primirštom knygom. Tai dovana, kurios Kebliui turėtų pavydėti daugelis recenzentų.

---

4) Paul Samuelson. *Stability and Growth in the American Economy* (Stockholm: Almquist & Wicksell, 1964).

Kita Keblio stiprioji pusė, tai tvirta studijos konstrukcija. Nepaslaptis, kad jo straipsnis (panašiai, kaip Vaičiulaičio, kuriam yra tekę paruošti *Liet. Enciklopedijai* apžvalginį straipsnį apie išeivijos literatūrą) yra turėjęs savo prototipą, „bandomąjį modelį", paskaitoj, skaitytoj bene Bostone. Autoriui teliko apdailos darbas — minčių kondensavimas, stiliaus šlifas, detalių retušavimas. Rėmai, ir išvados, liko nepasikeitę.

Bet nekiekvienas LLS apžvalgininkų pagalvojo, sakysim, apie reikalą pateikt aptariamojo žanro definiciją. Sutikim, kad kai kuriais atvejais, pvz. lyrikos, tai būtų buvę nelengva. Kitais, kaip, sakykim, novelės, pravartu bei linkėtina. Kritikos atveju (kada skaitytojui itin smalsu sužinot, kaip apžvalgininkas suvokia kritikos paskirtį patologinėse tremties-ne-tremties, emigracijos-ne-emigracijos sąlygose), gal būt, dar labiau pageidautina.

Kiekvienu atveju, K. Keblys nusprendė pateikt bent schematišką, tačiau rašiniui pilnai pakankamą, romano aptartį:

> *Romano pagrindinė užduotis yra betarpiškai atskleisti žmogiškosios tikrovės prasmingumą... Pagrindinis reikalavimas romanui yra pilnas žmogaus atsiskleidimas ryšium su tikrove, kurioj jis gyvena.*

Keblys ir mėgins išlikti to „soliloquium" pėdsaku. Jei Šilbajoris, įtūžęs ant mūsų etnocentrizmo, „isolat culturel", nepabandė ieškot išeivijos novelistikoj amžinųjų literatūrinių temų, kaip meilė, šeima, draugystė, mirtis, tradicija ir t. t. atspindžio, jei, sutarkavęs J. Jankaus ir V. Ramono noveles, jis pernelyg viską suvedė į tėvynės nostalgiją, tai Keblys išvengia panašaus nuriedėjimo nuo bėgių. Visumoj jo straipsnyje esama nemažiau karčių žodžių ir abejonių mūsų proza, negu kad Šilbajorio rašinyje, bet lokalizavimas laike ir erdvėj, rimtas problemos nagrinėjimas, įtikina skaitytoją jo priekaištų pagrįstumu.

Dr. J. Girnius ras reikalą pasidžiaugt, kad nei Šilbajoris, nei Keblys neišsiprofanavę seikėdami autorius pagal ideologinį artimumą ar svetimumą. Tai tiesa, bet faktinai nei vienas tų jaunų žmonių nėra taip beviltiškai integravęsis į mūsų bendruomeninį gyvenimą, kad būtų užsikrėtę tuo virusu. Toji nuošali stovėsena padeda jiems išvengt pavojaus dairytis, kiekviena proga, kokių teisinančių aplinkybių ir vienašališkai suvest literatūros kritikos paskirtį į gailestingosios seselės vaidmenį. Ir vis dėlto, skaitant jų baigmines pastabas, Keblys labiau užimponuoja savo minties vientisumu.

Vėlgi, nebūtina sutikt su kiekvienu Keblio vertinimu. Gal daugiausia rezervų suteikia jo pasisakymai apie Gliaudos *Ika-*

ro sonatą arba A. Barono *Mėnesieną*. Bet, kaip sakėme, Keblys rašo įtaigiai, drąsiai ir niuansuotai. Itin atsimintinos yra jo pateiktos A. Landsbergio *Kelionės*, A. Škėmos *Baltos drobulės* ir Janavičiaus *Pakeliui į Atėnus* charakteristikos. Vien tik šių trijų veikalų iškėlimas į pirmąjį planą yra užsiangažavimo meninei tiesai įrodymu, ir skaitytojui itin miela konstatuoti, kad *į išeivijos kritikų eiles atėjo daug žadanti brandi jauna pajėga.*

* * *

Keturių didžiųjų žanrų apžvalgininkų balsas skamba, (nežiūrint visų jų pastangų išlikt paprastais, ne-essesininkiškais), kaip balsas iš profesūrinės katedros, kaip „cours magistral", prieš kurį maištauja tamsi studentų gauja. Vlado Kulboko straipsnis apie išeivijos kritiką galėtų būti drąsiai pavadintas „balsu iš salės". Ir tai daugiau negu perkeltine prasme. Iš jo lūpų pasigirsta atpasakojimas to turgavietės erzelio, kurį matė eilinis skaitytojas, stebėdamas mūsų išeivijos gyvenimą iš savo balkono. Ta prasme jo uždavinys buvo ypatingai sunkus.

Bepigu buvo poezijos, dramos, romano ar novelės apžvalgininkams tarti (daugiau ar mažiau sėkmingai) savo autoritetingą žodį apie tai, kas sukurta ir kas kūrybiška įvairiuose žanruose. Šiaip ar taip, jiems tereikėjo vien pašniūkštinėt knygų kaugėj ir suformuluot savo nuomonę.

Kur kas nedėkingesnis, archeologo darbas laukė V. Kulboko. Jam teko susirast periodikos pūdymuose visus kauburėlius ir išsikasti akmeninius kirvukus, žeberklus, andai skambių puodų šukes, sugrupuot radinius, priskirt, kas kam priklauso (kuriam rikiui sagtis, kuriam šoblės geležtė), ir taip atkurti tolimos epochos vaizdą. Antra, jei ryškesniųjų poezijos, dramos, novelistikos atstovų skaičius neperšoka dvidešimties (ir tai jų kūryba jau yra kieno nors aptarta), tai kritikos atstovų (o jų darbštusis Kulbokas priskaičiuoja net 40) įnašas į išeivijos literatūros formavimąsi beveik niekeno nebuvo nagrinėtas. Vladas Kulbokas *taigi atliko pionierišką darbą ir jo straipsnis yra LLS statinio kertiniu akmeniu.* Tuo Petrus, kurio peklos vartai neapgalės.

Ironiškiausia tai, kad, jei ne milžiniška darbo pakrova, nedaug būtų betrūkę, kad įžvalgus, atidus ir stebėtino darbštumo žmogus Kulbokas būtų, ko gero, galėjęs pagraužt savo termitiniu kruopštumu ir nuverst į griūvėsių laužą patį LLS mauzoliejų. Labiau negu bet kuris leidinyje talpinamųjų straipsnių, Kulboko studija iškelia visą eilę neatsakytų klausimų. Dar svarbiau, *ji verčia mus suabejoti, ar iš viso LLS leidiniui pasirinktoji formulė buvo pati vaisingiausioji.*

* * *

Jau ne per anksti pamėginti šioj vietoj atspėti, kokie iš viso galėjo būti skaitytojų lūkesčiai pasitinkant LLS leidinį.

Lengviausia, kaip paprastai, į tai atsakyt, susiformuluojant tai, ko regimai skaitytojas nepageidavo. Vieną išsklaidytą būgštavimą jau esam iškėlę, būtent, prisibijojimą, kad leidinio priedanga nebūtų išvesti paradan dailiai apkarpyti pudeliai — vienos ideologinės klikos plunksnos bičiuliai. Antru pageidavimu būtų buvę, kad leidinys būtų išsamus, kad jame jaustųsi pastanga naujaip pervertint tai, kas nebuvo tinkamai pastebėta, o, svarbiausia, nebūtų pilstoma iš kiauro į tuščią.

Juk nepaslaptis, kad dažnai kitataučių panašios rūšies leidiniuose apie nūdienę literatūrą (visokiuose Introduction, Grundriss, Survey of, Panorama de la littérature contemporaine) būdingiausiais bruožais yra du dalykai: konspektiškumas ir žodinė ekvilibristika. Stokodami laiko perspektyvos, tokių apžvalgų autoriai (individualūs ar kolektyviniai) paprastai gal kiek savičiau pasisako apie tolesniam atstume stovinčių autorių kūrybą, o šiaip užverčia skaitytoją vardų, pavadinimų ir datų lavina.

Pagaliau net ir negausiose jų aptartyse knibždėte knibžda įmantrūs, bet dažniausiai maža ką sakantys epitetai, kaip kad „iškilusis poetas", „įdaubioji lyrikė", „transcendentinis", „atlašusis", „metafizinis", „švelnusis" ir t. t. Tenka pripažinti kad, bendrai paėmus (išskyrus tuos atvejus, kada išvedant suvestinę bandoma kalbėti labai „pagrindingai"), to *verbalinio džiazo LLS leidiny nėra per gausu.*

Tiesa, suraikius literatūrą į žanrus, ir pavedus juos aptart skirtingų temperamentų, skirtingus kriterijus taikantiems, ir nelabai susidainavusiems kritikams, prieinama prie paradoksalių situacijų, kada aptariamojo rašytojo portretas tampa dviveidžiu Janusu. Dažnai atliktu skirtinga technika. Pusė veidužio — karikatūra tušu, kita — tapybinis eskizas arba pastelinė bonbonkė. Tokiais pavyzdžiais būtų Keblio-Šilbajorio atliktas Ramono atvaizdas, arba Keblio-Santvaro Pūkelevičiūtė.

Bet kaip bebūtų nuviliantys paskiri rašiniai, bendru LLS bendradarbių požymiu būtų pastanga kiek galint tiksliau atpasakot išeivijos raštijos raidą ir išryškint stambesnes literatūrines figūras, nepabūgstant, kaip sakėme, rehabilituot mažiau įvertintus autorius.

Šis dalykas visai natūralus. Skirtingas yra skaitytojo santykis su savąja literatūra, kai jis gyvena savam krašte, ir kai jis egzilėj. Galėjo LLS kolektyvą sudaryti visai kiti asmenys, visvien, dėl mūsų specifinių sąlygų, leidinyj būtų praskam-

bėjęs tas pats „acte de foi" tikėjimo savąja literatūra išpažinimas. Tiek rašančiam, tiek skaitytojui, savoji grožinė literatūra yra daugiau negu „literatūra". Tai *savosios praeities dalis*. Nereikia ieškoti citatų pas Znanieckį,[5]) kad pasitvirtintų visiems žinomas dalykas, būtent, kad emigrantiniame mikrokosme rašymas ir domėjimasis savu raštu tampa ne vien komunikacija, bet ir išlikimo nenužmogintu žmogum priemone.

Teisus yra Šilbajoris, kai tvirtina, kad:

> *Namai ir kalėjimas turi tą bendro, jog apsupa žmogų keturiom sienom, sudaro iliuziją, kad jomis ribojasi ir visas pasaulis. Ypač jau lietuviškų, šiaudinių bakūžių sienos buvo storos ir langeliai maži... Praradus gimtą kraštą, iš tiesų (mums) kaip Jonas Aistis sako „susverdėjo visatos ašis".*

Gaila tik, kad jis toliau neplečia savo konstatavimo. Ar plečia jį, teisingiau sakant, ne visai taip, kaip kad mums norėtųsi. Bet faktas lieka faktu, kad likimo ištrenkta į užsienį, į tuos liaupsinamus Vakarus, neregėtai stambi tautos dalis perėjo skausmingą laboratorinį tyrimą, patikrinantį iš pagrindų jos vitališkumą: jos imlumą tiesai, refleksus grožio apraiškom, pakantą tolerancijai, reagavimą į humorą ir t. t. Iš esmės mūsų literatūra, o ypatingai spauda ir kritika, buvo vien galvanometru, registruojančiu to badomo gyvo organizmo spurdesius, reakcijas. Tuo pačiu kolektyvinis ar nekolektyvinis *leidinys apie to laikotarpio literatūrą ir „sielų inžinierius" — kritikus, yra iš esmės išeivijos biografija, jos dokumentinė kronika.*

* * *

Bet jei taip, skaitytojui visiškai visvien, ar šį filmą susuks septyni (kaip kad LLS atveju) kino operatoriai, ar trys ar du (sakykim Grincevičius-Kulbokas). Jo tikroviškumas priklausys labiau nuo pastangos faktų, perfilmuotų pageltusių nuotraukų pagalba sukurt kuo tikslesnį montažą, atkuriantį tą istorinį laikotarpį.

Ką esam pasakę, kartojam, kartojam. Apgailestavom, kad red. Bradūnas nepaliko visų apžvalgininkų po pamokų, kad, subedę nosis į sąsiuvinius būtų rūpestingai susirašę bibliografijas apie tai, kas kitų buvo rašyta apie jiem rūpimus autorius.

---

5) Thomas, William I. and Florian Znaniecki. *The Polish Peasant in Europe and America.* (New York: Dover Press, 1958), 2 t.

Tik po to ėmęsi traukt kvadratinę šaknį, daryt apibendrinimus.

Visas tas vargas užgriuvo ant Kulboko sprando. Kaip sakėme, tik laiko stoka ir begalinė darbo apimtis neleido jam išeiti visišku laimėtoju. Bet savo įnašu jis įrodo viena. Būtent, kad *LLS galėjo būti visai kitokio pobūdžio leidiniu — analitine išeivijos literatūros bibliografija. Kažkuo panašiu į Book Review Digest indeksą*, suregistruojantį leidinius ir pateikiantį petitu visas svarbesnes ištraukas iš palankių ir nepalankių recenzijų.

* * *

Ar tokia mechaniška, išoriniai sausa kompiliacija būtų pranašesnė už rezultatą, išgautą dabartine LLS formule, galima turėti skirtingų nuomonių. „Bel canto" mėgėjai, žinoma, šauks Ne! ! Viena tačiau aišku. Visų pirma, jinai nebūtų jau tokia mechaniška, nes žmogiškajam elementui paliekama nuožiūra atrinkt recenzijose tai, kas esminio. (Tą patį daro ir Kulbokas. Kartais stebindamas savo virtuoziškumu, kada jam tenka išmėsinėti ne vieną gramozdišką rašinį, sunumeruojant pagrindinius teigimus. Jų autoriai bus jam už tai tik dėkingi.) Antra, ji būtų leidus kvantitatyviai nustatyti daugelį dalykų, kurie dabar, nežiūrint didžiulio Kulboko triūso, nėra visapusiškai išryškinti. Būtų leidus:

1. Užfiksuoti, kokią reakciją skaitytojuose iššaukė tas ar anas leidinys. Recenzijų skaičius, datos ir t. t.
2. Kiek reagavime būtų originalių minčių, kiek „tūravojimo" ar paprasto nusirašinėjimo.
3. Jau vien suregistravus tas reakcijas į kiekvieną konkretų grožinės literatūros veikalą, matytųsi, kaip laikui bėgant mažėja recenzijų skaičius. Tai, gal būt, nelabai džiugus faktas, bet tokiam leidiny kaip LLS vertas paminėjimo.
4. Matytųsi taip pat, kaip kritikų grįžtama atgalios prie nepakankamai įvertintos knygos, kaip jų pačių balsas lavėja ar kimsta.

Pagaliau, ir tai svarbiausias punktas, taip sudaryta bibliografija būtų likusi nepamainomu darbo įrankiu ateities žmonėms, kurie tyrinės išeivijos literatūrą.

* * *

Šiuo nukrypimu iš kelio į takelį anaiptol nebandom sumažinti dabartinio Vl. Kulboko įnašo. Ne kas kitas, kaip paties Kulboko straipsnis padėjo mums įžvelgt šį struktūrinį LLS leidinio defektą. Tiesa, savo ilgame straipsnyje, sudarančiame

beveik trečdalį viso LLS leidinio (mes būtumėm jam linkėję antrątiek erdvės), Kulbokas pasirenka kitą kelią. Visų pirma jo seismografas užregistruoja visus žemės drebėjimus — visas kontroversijas, pradedant *Kryžių* polemika ir baigiant audra stikle vandens dėl S. Nėries asmens vertinimo. Skaitytojo nostalgija pilnai patenkinama, nors, žinoma, kiekvienas įžiūrės primirštų ar nepakankamai, jo nuomone, išryškintų momentų. Tokiais galėtų būti, sakysim, reikšmė, kurią suvaidino L. MišKinio straipsniai *Tremtinių mokykloj*. Tas „Auroros šūvis į Žiemos rūmus", ženklinęs naujojo elito, Paretiškąja prasme, veržimąsi į vyresnės kartos kritikų poilsiavietę. Ir kiti. Bet miela pripažint, kad bendrai paėmus, *Kulbokas nepraleido nei vieno reikšmingesnio kultūrinio įvykio, svaresnių įžangų, ar pravestųjų literatūrinių anketų.*

Kita Kulboko pastanga buvo *nupiešti paskirų kritikų profilius.* Kokių jo turėta ambicijų, gal būt, geriausiai išryškėja iš apybraižos, kuria autorius apibūdina Nyką-Niliūną. Kritiką, kurį neslepiamai jis laiko pranašiausiu išeivijos raštijoj. Jo siekiamybė tokia:

1. Kruopščiai surinkt visus kritiko pasisakymus ir išryškint jo užimtąsias pozicijas, kriterijus ir t. t.
2. Pasinaudojant vartojamomis stilistinėm priemonėm, apibūdint kritiko temperamentą, sukurt, taip sakant, jo dvasinį portretą.

Kaip lengva nuspėti, Kulbokui, deja, nepavyko pilnai įgyvendinti savo pasiryžimo. Ne juokas, kai į kritikų galeriją patenka apie 40 asmenų. Autoriui tenka mėgint grupuoti juos į vlikines frakcijas: akademinę-estetiškai-psichologinę kritiką, moralistų-visuomeninkų grupę, *Lit. Lankų* pakalikų, visokių „artimųjų", prijaučiančiųjų gengeles. Savaime suprantama, tokia dirbtina klasifikacija, juo labiau, kad Kulbokas dar prasimano ir „švelniųjų kritikų" bei „pažangiųjų, kovinguųjų" porūšį, vargu ar ką patenkins. *Pagrindine kliaudim bus Kulboko pasirinktas monografinis metodas.* Jei Kulbokui pasiseka nepraganyti stambesnių vardų ir apytikriai suregistruoti, ką kas rašęs (spragų čia pažymėtinai daug), jei jam pavyksta realizuoti savotišką *Who Was Who,* tai atidesnis skaitytojas pastebės, kad, nelaimei, *neatkuriama laiko tėkmės dimensija.*

Gal būt, tai įsikalbėjimas, bet Kulboko nupieštųjų kritikų siluetai kažkaip skendi vaiskioj *kapų lygybės* prieblandoj. Susitaikius su mintim, kad LLS iš *esmės yra savotišku kolektyviniu nekrologu 1945-1967 m. būvyje sukurtai literatūrai bei kritikai,* maždaug, ši pagrabo rimtis absoliučiai tinka. Nelai-

mei ne kiekvienas skaitytojas vienodai tikrovę priima. Jis prisimena, kad būta laikotarpių, kada mūsų kultūrinio gyvenimo giraitę linksmino kritikos genelių pokšėjimas, ir būta tokių, kada užstodavo mirtina tyla. Jis, gal būt, labiau prisimena tuos vienišus genelius — Šilbajorį, Titą-Antanaitį, Br. Railą, gal Baltaragį, kurių kalenimas grąžindavo tada jam pasitikėjimą sava literatūra. Kulboko straipsny tos sklaidos nejauti.

Raidos dimensijos pasigendi ir kitur. Baigiamosiose pastabose Kulbokas tvirtina, kad žymesnieji kritikai yra dažnai ir stambesnieji rašytojai. Čia jis išvardina eilę pavardžių, ačiū Dievui, pridėdamas „ir kiti". Mums atrodytų, kad būdingu bruožu išeivijos kritikos raidoj yra kaip tik tai, kad *atsirado specifinė* (gal būt, būtų per drąsu ją vadint „profesionaline") *kritika, kurios nariai, bent kol kas, produkcija (*tai yra, grožine kūryba) *nesiverčia.* Tų „marketing specialists" atsiradimas reikšmingas ir kitu atžvilgiu. Bodėdamiesi išeivijoj pasirodančių veikalų menkysta, jie, kaip galima spėti (ir jau esama ženklų), aukos savo energiją skaitytojo supažindinimui su Lietuvoj pasirodančiais grožinės literatūros kūriniais. Žodžiu, tai dar ne visai ramūs numirėliai, ir gal tai neblogai.

Stambesniu priekaištu Kulbokui būtų tai, kad *jis nepakankamai aiškiai suformulavo, kas, jo nuomone, laikytina kritika ar recenzija.* Iš dalies suprantama, kad jam kartais tenka pasitenkint paprasta formule „X daug rašė", „apsčiai rašė kritikų ten ir ten". Kaip kad jis pats prisipažįsta, dažnai jis neturėjęs visos periodikos. Šiaip jis stengiasi, kiekviena proga, pažymėti straipsnio metriką ir pagrindines mintis. Viena jo silpnybių akivaizdi. Tai — būtinai pabrėžti, kad tas ar anas pasirašė „Nuosmūkio manifestą". Tarsi tie signatarai būtų kokiais Vyties Kryžiaus kavalieriais. Stebint iš laiko perspektyvos, dalykai atrodytų visai kitaip. Bent dalis tų signatarų tikrumoj pasirodė Pontijais Pilotais, patogiai pasišalinusiais iš kovos lauko. Žinoma, neturint anksčiau minėtos bibliografijos, sunku pasitikrint, kiek mūsų įspūdis teisingas. Vieną reiškinį tačiau visi esam pastebėję, tai pagausėjimą recenzijų, kurias Bradūnas teisingai praminė „atkištinėm", kada rašantysis, kaip kad tas Radausko angelas, atsargiai mosuoja silpnai prisiūtais sparnais. Žinoma, recenzijos ilgis nenulemia jos svorio, bet trupučiuką keista, kad Kulbokas priskiria kritiko kreditan tai, ką faktinai norėtųsi laikyti „Press release" ar dirsčiojimu „Atsiųsta paminėti" skyriuje. Juo labiau, kad kai kuriais atvejais Kulbokas net nepaiso rašinio metrikos. Taip pvz. nei iš šio nei iš to suminimas Bradūno „atkirtis" I. Gražytei, nors tai įvyko jau 1968 metais.

Nėra taip pat galimybių atsekt, kaip sąžiningai Kulbokas suregistravo įvairiais išeivijos gyvenimo penkmečiais pasireiškusius kritikus. Mėginom susidaryti vaizdą bent iš straipsnyje cituojamų nuorodų. Turim prisipažint, kad visumoj šis nuobodus, statistinis darbas nesuteikė pakankamų duomenų. Kažkokių spragų esama, bet kiek jos reikšmingos, nežinia. *Prisimenant, kad visa tai atlikta vieno žmogaus pajėgomis, tai daug, pasiutusiai daug.*

* * *

Kaip šio straipsnio skaitytojas bus atspėjęs, nelabai skubėjom pasisakyti apie dr. J. Girniaus rašinį „Visumos žvilgsnis į mūsų egzodo literatūrą". Priežastis paprasta: *nelaikome jo leidiniui reikalingu.* Red. Bradūnas apibūdina šį rašinį *Drauge*, kaip LLS išreikštųjų nuomonių sintezę. Pats Girnius aiškinasi, kad *jo ribojamasi tik žvilgiu į egzodinės literatūros istorinę situaciją.* Faktinai esama ir vieno ir kito. Girnius nevengs pakomentuoti vieno kito bendradarbių (Šilbajorio) pasisakymų. Antra vertus, nors ir dievagodamasis nesąs literatūrinei analizei kompetentingu, jisai nepagailės savo „caca lialia", malonybinių būdvardžių: „graudusis Santvaras, entuziastiškas Rutkūnas, trapioji Grigaitytė, intymioji Švabaitė". Jis kalbės apie Sadūnaitės santūrumą, Sutemos patetiškąjį tragizmą. Ar ši auklės priežiūra, faktinai kolegų nuomonės koregavimas, leidiniui reikalingas, leistina suabejoti.

Šiaip Girnius, regimai 1967 m. vykusių ginčų dėl bendravimo su kraštu poveikyje, ilgokai užsigaišta, aiškindamas išeivijos ir tremties sąvokas. Dalį tų dalykų jis buvo jau pakankamai elegantiškai išsakęs *Žemės* įžangoj, *Tautoj ir tautinėj ištikimybėj* ir kitur. Bet laimima naujadaras: egzodinė literatūra. Visumoj — geras terminas.

Pagrindiniu Girniaus straipsnio įnašu LLS leidinin laikytumėm tai, kad jis skiria daug vietos skaitytojo supažindinimui su literatūros Lietuvoj poslinkiais. Tuo jis atitaiso anomaliją, susidariusia dėl to, kad Kulbokas suminėjo vien prabėgom, kad išeivijos kritikai yra rašę ir apie okupuotos Lietuvos literatūrą. Dr. Girniaus žodis nedviprasmiškai aiškus:

> *Nors gal būt skaudu tai konstatuoti, bet reikia nuolankiai pripažinti, kad tik namuose, tėvų žemėje gali laikytis ir tautinė ir kūrybinė gyvybė. Todėl nėra kitos pažadėtosios žemės, kaip ta, kurią palikome ir kurios gailimės.*

Šia proga J. Girnius viešai išreiškia kitą dalyką, kuriuo, tur būt, niekas neabejojo, būtent, kad vieną dieną, kažkur atei-

tyje, tiek egzodinė, tiek Lietuvoj kuriama literatūra, teisingiau tai, kas jose kūrybiško, susijungsiančios į vieną Nemunėlį — Lietuvos literatūrą. Tik Girnius linki, kad tai įvyktų kuo artimiausioj ateityj. Panašus yra, kaip žinoma, ir kai kurių, iš palūkanų gyvenančių rašytojų troškimas. Girnius piktinasi nekrofiline iškrypa, leidžiančia Lietuvos kultūrininkams minėti vien pasimirusiųjų išeivijos rašytojų kūrybą. Žinant, kaip ilgai rusai delsė, kol pagaliau leido mylimai liaudžiai susipažint su I. Bunino raštais, ar kaip jie nesiskubina išverst ir išleist atsidūrusio vaikystėj Paryžiuj Henri Troyat monografijų apie Puškiną, Tolstojų, Gogolį, nelabai norisi tikėti, kad Girniaus intervencija ką padėtų. *Utinam falsus vates sim!*

Mažiau įdomi, jei ne naivi, yra toji Girniaus straipsnio vieta, kur jis bando spėlioti, kas būtų nutikę, jei mūsų rašytojai būtų likę Lietuvoj. Tai maždaug viskas, ką randame ilgame, 90-ties puslapių, kaip visada, precizišku ir elegantišku stilium parašytam straipsnyje.

* * *

Žinoma, sviestu košės nepagadinsi! Bet jei skeptiškiau pasisakėm apie dr. J. Girniaus epilogą LLS, tai dar ir todėl, kad leidinio užsklandai pageidavom ko kitko. Būtent, statistikos.

Statistikos apie išėjusių knygų skaičių; detalios, sugrupuotos pagal metus, žanrus. Vaikų literatūros atveju, dar pagal skaitytojo amžių. Statistikos, pateikiančios kasmet pasirodžiusių recenzijų ir straipsnių skaičių. Sąrašų, rodančių našiausius vieno laikotarpio kritikos atstovus. Statistikos apie leidinius svetimom kalbom. Statistikos, kalbančios apie straipsnius *Lituanus* žurnale ir kitataučių spaudoj, nagrinėjančius mūsų literatūrą. Statistikos, statistikos, sąrašų.

Kapitaliniam veikalui, sukurtam per tokį vargą, toks statistinis priedas nebūtų buvęs prabanga. Nereikia juk užmiršt, kad nors LLS yra kompaktiškesniu „reference work" už *Liet. Enciklopediją*, jis tik ją *papildo* specifine informacija. Žinoma, kokiu mastu ir kaip vykusiai, galėtų būti atskiro straipsnio tema.

* * *

Ką tektų išskirtinai pabrėžt, susumuojant bendrą įspūdį?

1. Bendrai paėmus, LLS pasižymi pastanga objektyviai aptart išeivijos literatūros raidą. Aiškių nuolaidų ar protegavimo bei liaupsinimo vienos kokios ideologinės grupės rašytojų *jame nėra.*

2. Dėka Č. Grincevičiaus parengtos bibliografijos ir indekso, *LLS leidinio, kaip „reference work", kalibras yra augš-*

tas. Jo vertė būtų dar labiau pakilus, jei straipsnių autoriai būtų pateikę naudotų šaltinių bibliografijas.

3. Leidinyje gražiai užsirekomenduoja dvi mažiau žinomos pajėgos: K. Keblys ir Vl. Kulbokas.

4. Nežiūrint netolimos laiko perspektyvos, *leidinys išryškina* visumoj *pajėgiausias šio laikmečio literatūrines asmenybes,* neretai rehabilituodamas mažiau populiarius skaitytojų tarpe autorius. Neužmiršta ir suminėti svarbesniųjų išeivijos kultūrinio gyvenimo įvykių: kontroversijų ir t. t.

5. Nors ne visų bendradarbių įnašas vienodo pajėgumo, vos *vienas skyrius* šiame „kapitaliniame" veikale *nusipelno kapitalinio remonto.* Tai išeivijos dramaturgijos apžvalga.

Vytautas A. Jonynas

Lietuvių literatūra svetur 1945-1967. Redagavo Kazys Bradūnas. Rašo: Antanas Vaičiulaitis, Kęstutis Keblys, Rimvydas Šilbajoris, Stasys Santvaras, Vladas Kulbokas, Juozas Girnius ir Česlovas Grincevičius (Čikaga: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1968).

DVI JUSTINO MARCINKEVIČIAUS KNYGOS

I. Palaiminta tyla, kuri
Nuo tuščiažiedžių žodžių gina

Šiais metais Lietuvoj buvo komjaunimo literatūrine premija apdovanota Justino Marcinkevičiaus eilių knyga *Liepsnojantis krūmas.*

Žinant, kad beveik tuo pat metu pasirodė itin sėkmingas šio poeto dramaturginis bandymas *Mindaugas,* tenka vien stebėtis Marcinkevičiaus darbštumu. Juo labiau, kad abiem atvejais susiduriam ne su šiaip paskubomis sudygsniuotais, bet su brandžiais, ilgai viduj išnešiotais kūriniais.

Poema-drama *Mindaugas* savo emociniu tūriu ir dramatiškumu gali nublukinti skaitytojų akyse naująjį J. Marcinkevičiaus eilėraščių rinkinį. Tai būtų autoriui nuoskauda, nes *Liepsnojantis krūmas* (Vilnius: Vaga, 1968) irgi ženklina naują poeto kūrybinę pakopą.

Galima sakyti, kad tas etapas poeto raidoj prasidėjo jau ankstyvesniame rinkinyje *Mediniai tiltai* (1967). Toji knyga, pilna nerūpestingumo, buvo gaivi ir linksma, kaip molio švilpynė. Gal būt, pateikianti net spalvingesnę emocijų vaivorykštę, negu *Liepsnojantis krūmas*. Kiekvienu atveju, ja prasidėjo Marcinkevičiaus vadavimasis iš tuščiavidurės publicistikos, silogistinio sakinio ir sauso intelektualizavimo, anksčiau užgoždavusių poeto posmus. Dar tvirtesnę išraišką šis procesas randa naujajame rinkinyje, kurio pats pavadinimas kalba apie atžalų ūgius iš vienos tvirtos šaknies.

Liepsnojantis krūmas yra nedidutė, 90 puslapių knyga. Iliustruota vykusiai pritaikintais knygos dvasiai R. Gibavičiaus raižiniais, ji talpina 57 eilėraščius, paskirstytus į tris bevardžius skyrius. Jau tai pabrėžia rinkinio „sonatinį" pobūdį. Kaip leidžia spręsti eilėraščių metrika, knyga yra gimusi vieno jausminio virpėjimo poveikyje, konkrečiai lokalizuojamo 1966-1968 m. laikotarpyje.

Ir iš tiesų, nuotaikos atžvilgiu *Liepsnojantis krūmas* stebėtinai vientisas. Jei tektų apibūdinti, kas jungia visus posmus į vieną pagrindinę dvasinę būseną, į vieną si — bemol tonaciją, tą nuotaiką tektų, turbūt, pavadinti „oriu susimąstymu" („une sérénité un peu triste").

Dainuoju Lietuvą, kaip džiaugsmą,
Išaugusį iš pelenų,
Kaip savo rūpestį didžiausią,
Kuriuo kaip vieškeliu einu

— šituo posmu pradeda J. Marcinkevičius vieną eilėraštį („Vilnius. Revoliucijos muziejus"), bene sėkmingiausiai išsakantį jo meilę žemei ir jos žmogui.

Vieškelis, žinoma, metafora. Ir gal net diskutuotina, ne kažinkaip vykusi metafora. Dievai žino juk kas vieškelius prasimano, planuoja ir tiesia. Tikrumoj Marcinkevičiaus žengia ne žvyreliu, bet savo paties takais, ir antėjiškas jo žingsnis veda jį pakluonėm, girių tankme, kirtimų biržėmis, mirštančių vandenų pakrantėmis. Kiekvienas reginys — suverstos žiemopi valtys, moterų siluetai bulviakasyje, kaimo kapinaitės, protingos arklio akys, rudenėjančio miško drėgmė ir išdidi briedžio mirtis — visi vaizdai iššaukia jame drebulį, išsikristalizuojantį užbaigtais posmais ir eilėraščiais. Visas rinkinys yra tarsi *poetinė topografija buities, kuri vadinasi Lietuva.*

Nėra tai, borutiškai kalbant, „kraštas tas, kuris prailgusiom naktim širdyje buvo atrastas", bet labai konkreti, niūroka, vargana, šiaurės lygumų pilkynė, kurioj gyventa, gyvena-

ma, ir kurion poetas grįžta sutvirtėti dvasia. Kurioj kiekvienas daiktas — antaninio obuolio rūgštis, „drabno" paukštelio skrydis, prietylis prieš pirmųjų snaigių šiušenimą — atsišaukia tūkstančiais aidų. Tai sakytumėm „atlapotos krūtinės" poezija, „laiškų iš tėviškės" poezija, taip J. Marcinkevičiaus posmai pavergia skaitytoją atvirybe, švelnia melancholija ir šiluma.

Tematiniu atžvilgiu būtų galima, žinoma, skirstyti *Liepsnojantį krūmą* į asmeninių, gamtos meilės ir patriotinių motyvų eilėraščius, bet toks skaldymas būtų dirbtinas. Kiekvienas poetas turi gamtos akivaizdoj rasti savąjį santykį. Viename tai iššaukia šalinimąsi, agresiją, kitame būtinybę pasijusti tvėrinijos dalimi. Ir tokiam poetui gyvybės mįslingumas pažadina sieloj visą gamą pojūčių, nebyliai kalėjusių ir staiga prasiveržiančių įvaizdžių žiežirbom. Išorinė tikrovė, gamta, tampa poeto pratęsimu ir jėgaine, kur gimsta žodis. Poeto asmenybė perkuria regimąją tikrovę į harmoningą visumą, mistinį peizažą.

Kad rinkinys neišaugo staiga, iš niekur, liudija gausūs eilėraščiai, kuriuose ryškus autobiografinis elementas. Marcinkevičius yra apsakęs savo vaikystę *Tarybų Lietuvos Rašytojų metraštyje, 1967* ir kažkaip sunku nepacituoti tų eilučių, kalbant apie *Liepsnojantį krūmą:*

> *Girdžiu, kaip tėvas priemenėje daužo nuo klumpių sniegą — grįžta, pašėręs gyvulius. Neskubėdamas uždega žiburį, ištraukia iš po balkio kantičkas ir sėdasi užstalėje. Motina bulves lupa. Visa tai be galo panašu į kažkokias apeigas, pilnas gilios prasmės(...) Tėvas kvepia tvartu ir dobilais, aš glaudžiuosi prie jo šilto šono ir svajoju apie tą kitą pasaulį, kuris yra už gryčios sienų — apie tvartą, kuriame dūsauja karvė, kur stovėdamas miega arklys.*
>
> *Tėvas ilgai varto kantičkas, paskui atsikrenkščia, persižegnoja ir užveda giesmę. Gryčia tartum netenka sienų ir lubų — į ją nusileidžia žilabarzdis dievas tėvas, mušamas ir stumdomas, ateina su savo kryžium Kristus, mažais sparneliais plazda angelai ir, tartum kaimynai, ant ilgo suolo susėda visi apaštalai ir šventieji. Man be galo gaila Marijos — ji labai panaši į mano mamą. Tėvas gieda iš senų kantičkų, kuriose pilna keistų ir nesuprantamų žodžių, krūpčioja palubėje lempa, kada, kartodami posmą, mes visi užrinkame:*
>
> *„Matė kalną Kalvarijos*
> *Graudžias ašaras Marijos..."*

Ir aš viską matau. Ant molinės aslos vyksta pirmoji mano drama, sodrus tėvo balsas pasakoja pirmąjį mano epą, plonais seserų balseliais skamba pirmoji mano poezija.

Skaitydamas *Liepsnojantį krūmą* (taip pat *Medinius tiltus*), ne vienas atpažins detales, minimas šiame, raiškia forma parašytam gabalėlyje. Bet jis taip pat stebėsis, kaip Marcinkevičius moka tuos tikrovės elementus sulydinti į muzikalinę visumą, kaip kad šiame „rondeau":

Ilgai nebuvo nieko,
gal tik neaiškus noras,
kad visa šita būtų:
tas vieškelis — į kalną,
vežimas — dulkių stulpas,
ta linmarka, kur mirksta
kanapės ir vaikai,
tas baltas grikių dūmas,
ta vasarojaus marška,
upokšnis, kur tiltelis
po ratais dusliai dunda
lyg tolimas griaustinis,
lyg rūstus įspėjimas,
kad visa šita niekad
jau nepasikartos:
tas vieškelis — į kalną,
vežimas — dulkių stulpas
ir godžios akys — pilnos
neaiškių tolumų.

(„Kelias iš namų")

Nemažiau užbaigti, forminiai įdomūs yra ir kiti eilėraščiai, atausti vaikystės atsiminimų motyvais: „Vaikystės peizažas", „Mokyklinė mūza", „Antaniniai obuoliai", „Vizija". Bent du skirti motinai ir viename iš jų („Vizijoje") poetas puikiu įvaizdžiu išsako tai, kas prozos eilutėj skambėjo: „man be galo gaila Marijos — ji labai panaši į mamą".

Kas džiugina naujame poeto rinkinyje, tai ne vien jo tartasis veto visokiai publicistinei frazeologijai, bet taip pat atsisakymas poetinės atributikos. Visokie „čiobreliai", „smūtkeliai", „gintarėliai" — ne jam. Taip pat saugojimasis sentimentalumo, kurio kai kada jam nepavyksta išvengti. Tokiu pavyzdžiu būtų, sakysim, sirupinis deklaravimas „Dvi moterys". Kartais noras stilizuoti išvirsta sausoka alegorija („Perkūnas, eglė ir siuvėjas"). Savotiška, bet asmeninių motyvų eilėrašty „Atvi-

rumo akimirkoje" poetas prabyla romantiškosios epochos tonu, tik nerašo žodžių didžiosiomis raidėmis, pvz.:

Per Žemę, Amžiau, lyg per lieptą vesk
mus į Tiesos ir Atvirumo saulę!

Kartais eilėraščių miniatiūriškumas — apybraižinis („Atostogos", „Paskutinės žinios"), tarsi poetas aprašytų laiške dienos įvykius. Panašūs, pilni atostoginės palaimos, yra ir „Aidas", „Rudeninis pasivaikščiojimas".

Medžiai yra visad buvę Marcinkevičiaus mėgiamu simboliu, ir dažnas bevardis rinkinio eilėraštis galėtų pasivadint „Mišku ir lietuviu". Iš tiesų poeto santykis su gamta yra toks natūralus, kad neretai stebina intymumu:

* * *

Išeisiu, maniau, į šilą,
galvojau, vienas pabūsiu —
lyg broliai, medžiai sukilo,
apstojo iš visų pusių.

Ir peikė mane, ir barė
ir mokė tiesaus paprastumo,
bet prtėmė — neišvarė,
bet priglaudė — neatstūmė.

Supuolė pušelės guosti
su dzūkišku nuoširdumu.
O senas, protingas gluosnis
lydėjo lig pat namų.

* * *

Kiek daug tylėjimo gamtoj,
kiek atkaklaus, kantraus augimo!
Palaiminta tyla, kuri
nuo tuščiažiedžių žodžių gina!

Palaiminta žolės tyla,
ir atverstos arimų mintys
ir geležies tyla žaizdre,
ir medžių aukštos, tylios mirtys!

O žodi, žodi! Argi tu
už tylą neiškalbingesnis?
Po žodžių klodais atkakliai
kaip rūdos — tyli mūsų esmės.

Tik atsidustame giliai
ir tuo pačiu pasakom viską.
Kiek daug tylėjimo gamtoj
ir koks kantrus augimas vyksta!

Kaip kiekvienas tikras poetas, Marcinkevičius jautriai išgyvena laiko nesulaikomumą, amžinąją kaitą, kurią mato tiek šeimoj, tiek aplink save. Tą būties faktą jis prisiima su stoišku šypsniu. Tėviškės žmonių buitis — tokia paprasta, kad, regis, sustatytum į abėcėlę („Sena abėcėlė"), į vieną liūdną dainą („Močiutes mūsų"), įgauna Marcinkevičiaus plunksnos dėka kone biblinę rimtį. Paprasti darbai, skerstuvės, įgauna sakralinės atnašos dimensiją („Rudens auka"). Šalnos nuraudintas krūmas galulaukėj iššaukia šventraštines asociacijas. Kaip poetas sugeba išreikšt savo nuostabą prieš metafizinį pradą, tūnantį kaimo žmogaus sieloj, tur būt, geriausiai išryškėja dinamiškam, sugestyvaus ritmo eilėraštyje apie vasaros vėtrą:

Ten ant kalno vėjai pučia
ir šiurkšti žolė ant kalno.
Žemė laikos įsikibus
į šiurkščios žolės šaknis.

Iš rūdos ir rudo molio
ten žali žaibai išauga —
ten į dangų, ten į dangų
bando žemė žengt žaibais.

Į atšlainų kalno šlaitą
kaimo kapinės užlipo
ir atokaitoj sukrito
lyg pilkų avių banda.

Laukia moterys nekantriai
pirmo žaibo, pirmo griausmo:
žybtelės — kažkas iš kapo
su žaibu į dangų žengs.

Po audros senutė taiso
apardytą, šviežią kapą —
kaip duris, kurias užmiršo
ar nespėjo uždaryt.

(„Kaimo kapinės")

Aptardamas *Literatūros ir meno* (1969 m. sausio 11 d.) puslapiuose „ketvirtąjį [J. Marcinkevičiaus] lyrikos metūgį", Antanas Masionis pabrėžia poeto emocinio išgyvenimo šviežumą, nesustingimą vietoj ir grįžimą, naujais rakursais, prie

anksčiau užkliudytų temų. Iš tiesų *Liepsnojančiam krūme* tokių vietų, tokių posmų, kur poetas užkliudo nepakartojamą akordą, yra labai daug. Nesunku pranašaut, kad sudarant J. Marcinkevičiaus rinktinę, atrinkėjai neabejotinai pasirinks didelį skaičių paletės darbų iš *Liepsnojančio krūmo.*

II. Ir kalė Lietuva save kaip kardą

Ne nuo vakar slėpininga Vorutos valdovo asmenybė yra patraukusi rašytojų vaizduotę. Pradedant Slowackiais (Euzebijum ir Julium), kunkuliuojąs barbarija ir kylančių lūkesčių sula Lietuvos valstybės įkūrimo laikotarpis viliojo rašytojų dėmesį. Vincas Krėvė sukurs savąją *Mindaugo mirtį.* Monarcho įvaizdis įkvėps K. Bradūnui ciklą eilėraščių *Morenų ugnys* rinkinyje. J. Aisčio užmojis sukurti „Mindaugo krikštą" prasiskleis gražiu sonetu „Voruta" (knygoj *Sesuo buitis).*

Dabar atėjo metas išmėgint savo jėgas Lietuvoj subrendusiam poetui Justinui Marcinkevičiui. (*Mindaugas.* Dviejų dalių drama — poema. Vilnius: Vaga, 1968).

Pirmą kartą pastatyta Vilniaus Akademiniam Teatre, Marcinkevičiaus pjesė „Mindaugas" buvo pasitikta spaudoj (*Literatūra ir menas,* 1969 m. sausio 11 d.) su neslepiamu džiūgesiu. Pirmasis autoriaus dramatinis bandymas buvo prilygintas prie stambiųjų V. Kėvės ir B. Sruogos istorinių veikalų. Retas kas prisiminė J. Grušo „Herkų Mantą", taipogi istorinę dramą. Kaip žinome, Grušo veikalas pasižymėjo painia intriga, dideliu veiksmingumu, masinėmis scenomis, neblogai individualizuotais charakteriais. Tai buvo sumaniai sugalvota ir atkurta scenoj istorinė freska, kuriai nestigo realizmo, tikroviškumo.

Mindaugo atveju susiduriam, visų pirma, su pirmuoju lyriko bandymu rašyti scenai. Tiesa, kai kurie jo kūriniai *(Dvidešimtas pavasaris, Kraujas ir pelenai)* yra buvę inscenizuoti. Antra, jo pjesėj susidursim su tam tikru polinkiu į estetizmą, į stilizuotą teatralumą, į „pakeltą per tris metrus nuo žemės sceninę viziją", kaip kad buvo mėgstama sakyti apie B. Sruogos teatrą. Monologų gausumas pabrėžia tą lyrinį pobūdį.

Kad *Mindaugas* giminiuojasi su B. Sruogos istoriniais „panneaux", — abejonių nėra. Tik pravartu prisiminti, kad jei Sruoga pramindavo savo kūrinius „istorijos kronikom", „istoriškom kronikomis" ar lyrinėmis dramomis, Just. Marcinkevičius pasirinko savo veikalui atsargų *poemos* — dramos pavadinimą. *Mindaugas* yra pirmoj eilėj poema, atseit, *giesmė apie Lietuvos Valstybės Tvėrėją.* Ta prasme jis artimesnis kitai sakmei — V. Krėvės *Šarūnui.* Ne kronikos, poetizuotos pra-

eities freskos atkūrimas scenoje maudžia poeto vaizduotę, bet polėkis *išsakyti save* epine giesme. Sumaniai panaudotas dviejų metraštininkų ginčas apie tai, ar iš viso žmogus pajėgus atspėti istorinę tiesą, dar labiau paryškina tą škėmišką „mano giesmė turėjo būti" veikalo pobūdį.

Mindaugas yra giesmė apie Protėvį, kurio asmenybė nėra (ir, gal būt, negali būti) iššifruojama nei baltųjų, nei juodųjų skribų. Marcinkevičiui, antra vertus, gal net ir svetimas noras atpažint karalių iš regalijų, „iš tunikos ir vainiko papuošto gintarais" (K. Bradūnas). Nors pagrindiniu veikalo motyvu galėtų būti šekspyrinis „Vneasie lyes the Head that weares a Crowne" *(Henri IV, Act 3, sc. 1)*, Marcinkevičius nori įžvelgti savo centriniame personaže ne vien valdovą, bet *gyvą, klystantį ir brangiai už viską užmokantį žmogų*.

Bet jei istorinio fono sukūrimas yra jam, sakytumėm, antraeiliu dalyku, iš visa ko akivaizdu, kad autoriaus studijuota ir laužtasi per amžių dangą, ieškant vaizduotės pagalba suvokti laikotarpio gūdumą. Laimimi akordai dažnai sugestyvūs.

Koks, sakysim, galėjo būti anų laikų lietuvis karys? Mažiau talentingas rašytojas būtų užsigaišęs užuomazgoj įpynęs veiksmą stabdančių scenų, scenelių. Marcinkevičiui prireikia šešių eilučių tai nenuoramų, klajūnų buičiai išsakyti:

Gėdinga būtų vyrui lovoj mirti.
Manau, jog vyrui tinka du kartus,
Tik du kartus nušokt nuo savo žirgo:
Kai reikia žmoną pakylėt į balną,
Ir kai saviškį, sužeistą, iš mūšio
Išgelbėti, išnešti privalai.

Pasirinkęs poemai-dramai veiksmo jungtim pasakotojus-metraštininkus (jie būtų lyg ir antikinis choras), Marcinkevičius susiprastins sau uždavinį. Bet ir jų tekste žodžio kondensacija itin ryški:

Juodas Metraštininkas:
Kai Mindaugas su Lietuvos pulkais
Apgulęs Vykintą prie Tverų laikė
Ir šaukė pasiduot — polovcas Kočius,
Klastingai prisitaikęs, jį pašovė
Į kairę šlaunį. Mindaugas dėl to
Turėjo skausmo daug ir baisiai pyko.
O gydėsi jisai meškos taukais
Ir smarkiai gėrė žoleles visokias.

Visa tai suteikia kūriniui plataus epiškumo, didingumo.

Pjesė prasideda scena, rodančia staigų, bet apskaičiuotais ėjimais laimėtą, Mindaugo iškilimą į „primus inter pares". Čia pat skaitytojui duodama pajust, kad varžovai — Daumantas ir Vykintas — niekad su ta tikrove nesusitaikins. Toliau per visą eigą vidinis Mindaugo rambėjimas ar, teisingiau, bėgimas lenkčių su neaplenkiamu likimu, bus veikalo centre. Faktinai nėra nei vieno epizodo (išskyrus metraštininkų scenas, bet ir jos parengia žiūrovą naujiems kadrams), kur Mindaugas nedalyvautų scenoje. Jo figūra, taip sakant, visad prožektorių kryžmoj. Šalutinių personažų pasirodymas pajungtas tam, kad per konfliktą su valdovu išryškėtų Mindaugo dygumas.

Atrinkęs iš to, kas žinoma apie Mindaugo istorinį asmenį, vien tai, kas jam pasimatė esmingiausiais gyvenimo momentais, — Mindaugo svetimoterystę, karūnavimą, apostaziją ir tragišką mirtį nuo brolžudžio rankos, — Marcinkevičius visumoj atpasakoja visiems žinomus Lietuvos Valstybės įkūrimo faktus. Šia prasme Vincui Krėvei, kurio *Šarūną Mindaugas* primena savo vizijine jėga, buvo kur kas lengvesnė duona. Istorija jam nesipainiojo po kojomis. Jo herojus buvo legendinis.

Tuo tarpu J. Marcinkevičiaus veikalo struktūra linijinė. Blusius istorikas, be abejo, susiras supainiotus vardus, sukeistas įvykių datas bei kitokius netikslumus. Gal skaitytojui tai mažiau svarbūs dalykai, bet ir jis, gal būt, pasiges prabangos, monumentalumo. Iš tiesų, autorius baidosi masinių karūnavimo, krikšto ir t. t. scenų bei kitokio istoriniams veikalams būdingo „karnavalo". Vis dėlto epochos dvasia, istorinių įvykių pasėkos aiškiai jaučiamos. Tik visa tai ateina per veikėjų dvasinius lūžius.

Itin sumaniai ir įtikinamai, sakysim, pavaizduotos krikšto pasėkos. Pagoniškosios pasaulėjautos ir krikščionybės susikirtimas. Marcinkevičius nėra toks naivus, kad įtikėtų, jog būta staigaus atsivertimo ar kokios kaktomušos. Agnostikui, kiaurai žmogaus godumą permatančiam Mindaugui ideologinis kivirčas bereikšmis. Jis kuria savo paties Dievą — vieningą Lietuvą. Krivaičiui, panteistui Dausprungui vieno kulto pakeitimas kitu nesukelia didesnių vidinių konfliktų. Po liturgija jis įžiūri, ar bent bando įžiūrėti, visuotines amžinąsias moralines vertybes. Dvasinę suirutę, galėjusią ištikti paprastą, animistinę žmogaus sielą J. Marcinkevičius sprendžia Mortos charakteryje. Ji pasimeta, persigąsta pranašaujamųjų pomirtinio gyvenimo kankynių, ir išeina iš proto. Tampa, taip sakant, obskurantizmo auka. Bet jos pamišimas psichologiškai parengtas ir meniniai pateisinamas, nes naujosios „tiesos" tik paaitrina sąžinės graužimą, kankinusį Mortą dėl Vismanto nusižudymo.

Gera prisiminti, kad ofelijinės scenos ne naujiena mūsų dramaturgijoj. Tiek V. Krėvė (Voverė *Šarūne*), tiek B. Sruoga (Liucija *Milžino paunksmėj*) naudojosi šia dramatine priemone veiksmo įtampai pakelti. Marcinkevičius žino, kad yra pavojus įpulti į melodramą. Jis piešia karalienės Mortos portretą labai atsargiai. Morta nėra nei Mme. Pompadour, nei Elzbieta I-ji, nei šiaip fedriška būtybė, kurią paprastai vadinam „woman burning with desire".

Visumoj tai paprasta, mylinti moteris, labiau likimo auka, negu kas kita. Tiesa, ji yra buvusi Mindaugo mylimoji, vėliau meilužė, jo vaikų motina, bet visumoj — silpnas padaras, jausmo žmogus, kurio galvelėj gali susimaišyti krikščionybės poteriai ir „Mėnuo saulužę vedė". Ji taip pat ir... Mindaugo įrankis.

Melodramatiškai praskambėjęs jos pamišimas Marcinkevičiaus sumaniai panaudojamas dramos kompozicijoj. Kietai siekiąs savo tikslo patraukti žemaičius į savo pusę Mindaugas neturės skrupulų išaugštint karalienę, pasistatyt šalia savęs, kad demagogiškai sušuktų: „Štai ką padarė krikščionių Dievas"! Iš viso Marcinkevičius turi dovaną kurti charakterį taip, kad skaitytojui lieka noras pačiam įvaizdį pasipildyti. Užuominų, kad tarp Mortos ir Mindaugo yra meilės-neapykantos santykis, kad jie, visumoj, vienas antro vergai, dramoj palyginamai apstu. Skaitytojui Morta yra gyvas žmogus, personažas, kurio augimas, pavirtimas sąžinės erinijų kamuojamu padaru vykusiai atsiskleidžia veikalo eigoj.

Nemažiau ryškūs bei individualizuoti yra ir kiti šalutiniai personažai. Mindaugo valingumas, atkaklus siekimas monarcho galios (ir tuo pačiu Lietuvos išgelbėjimo) atsiskleidžia per santykius su vyresniuoju broliu, artojėliu Dausprungu. Charakteriu, simbolizuojančiu amžinąjį lietuvio nuolankumą. O tačiau šis gal kiek tradicinis, humaniško krivaičio Dausprungo charakteris piešiamas niuansuotai.

Iškeltas per žmonos malones į patarėjus, kuprelis Vismantas anaiptol nėra traktuojamas karikatūra. Priešingai, tai gilią užuojautą įkvepiąs ištikimas vasalas.

Toks pat mįslingas personažas yra tylus kaip žemė (ar stiprus kaip žemė) Senis puodžius, kurio akivaizdoj Valdovas pasijunta menkas ir bejėgis ir iš kurio lūpų ateina tokia sugestyvi, „rūpintojėliška" replika:

O man atrodo — tu esi laimingas,
Kai sėdi taip, parėmęs rankom galvą,
Prie savo „Lietuvos", ir kai galvoji
Kažką svarbaus... Tikriausiai apie ją.

Mindaugo tekste yra daug tokių vietų, kur potekstės tūris atsiskleidžia tik pakartotinai įsiskaičius. Kartais charakterio linija užfiksuojama viena, refrenu pasikartojančia replika. Toks yra Ramunės leitmotyvas: „Tėveli, tu mamaitės nemylėjai". Berods, maža scenelė, o tačiau autorius leidžia nuspėti, kad tėvo ir dukters nusvetimėjimas prasidėjo kažkada. Kad valdovo praeity esama kažkokios dėmės. Kas ji, nežinia, bet autorius pakartotinai primins tą širdies randą vėlesnėj scenoj su žemaičių pasiuntiniais.

Veikalas padalintas į dvi dalis. Pirmoji pavadinta: „Meilė ir smurtas", antroji — „Šlovė ir kančia". Abiejų veiksmų tempas skirtingas. Pirmosios ritmas kapotas. Įvykiai vystosi dideliu greičiu. Dramaturgui rūpėjo perteikti žiūrovui įspūdį, kad Mindaugo esama tikro vado, pramatančio įvykius, vylius ir klastas, ir sugebančio užbėgti jiems už akių. Autorius sukurs šią iliuziją viena kitą genenčių scenelių pagalba. Trys audiencijos: Ramunė, Vilikaila, Dausprungas. Trys aštrūs, valdoviški sprendimai. Bet kiekviena scena leidžia žiūrovui intuityviai pajust, kad Mindaugo valią apsprendžia ne vien garbės troškimas, bet ir kažkokia praeitis (nuoskaudos, žmonos mirtis). Šita slėpiningumo dimensija išliks iki paskutinės uždangos.

Itin dramatiška, nelaukta, o tačiau giliai žmogiška yra Mindaugo — Dausprungo scena I veiksme, kurioje Mindaugas puola ant kelių prieš savo brolį. Nemažiau teatrališka (pačia geriausia to žodžio prasme) yra ir Mindaugo — Mortos scena, kurioje būsimai karalienei prasiveržia riksmas: „Užmušk jį! !" Viskas gravituoja į neišvengiamybę, ir Marcinkevičius užbaigia veiksmą puikiu tašku: „Aš jo nenužudžiau, nenužudžiau, nenužudžiau, nenužudžiau! !"

Antrosios dalies veiksmo tempas kur kas lėtesnis. Jį dar sulėtina gausūs, poetiški monologai. Tai nereiškia, kad *Mindaugas* būtų *Lesedrama. Veikalo sceniškumas neužginčijamas.* Lygiai taip pat būtų netikslu laikyti Marcinkevičiaus kūrinį alegorija į netolimų dienų praeitį. Tik kaip kad upė nusidumbloja ir vos pastebimai alsuoja pasiekusi žiotis, taip ir antroji dalis, kurioj kalbama apie Mindaugą — Žmogų, natūraliai tampa „largo". Baltojo metraštininko tekstas tai aiškiai parodo:

Baltas Metraštininkas:
...Taip atsirado Mindaugas — karalius
Ir Mindaugas — žmogus

Juodas Metraštininkas:
Oho. — net du!

Baltas Metraštininkas:
...Aštrus, lyg šauksmas koks, kurį išgirdęs
Nesupranti: ar pergalę jis reiškia,
Ar pats pagalbos šaukiasi. Tačiau
Jau negali jam likti abejingas.
Keliesi ir eini vidur nakties,
Ir pats šauki, ir pats jau nežinai,
Iš sielvarto šauki tu, ar iš džiaugsmo.
Štai tas žmogus, kaip didelė ugnis,
Jis ir sušildo, jis ir sunaikina.
Ar jis laimingas? — Ar ugnis laiminga?
Ar jis teisus? — O ar ugnis teisinga?

Mindaugo portretas susilaukia naujų papildomų varsų, bet užvis labiau išryškėja valdovo *vienatvė*. Mindaugas išlieka veiklos žmogumi, apdairiu, kantriu, protarpiais fanatiku, protarpiais ciniškai atviru sau. Viena svarbu, jo charakterio piešinys neperkrautas, neužmurzintas. Jo raidą nusprendžia vidinė logika. Tai žmogus, kuris gali tarti:

Valdžia ne meile laikosi, o baime.
Pamils vėliau, kada susiprotės,
Kad aš buvau teisus ir kad nebuvo
Nei kito kelio, nei kitokios meilės.
Ką aš gavau? Aš nieko negavau!
Aš Lietuvą lipdau po gabalėlį.

Dausprungas:

Krauju lipdai...

Mindaugas:

Ką jau sulipdo kraujas,
To nei ugnis neperskirs, nei vanduo.
Ak, Dausprungai, buvau kvailys: tikėjaus —
Sunešime visi po trupinėlį...
Kas atnešė? Kas prisidėjo? Niekas!
Ir vis dėlto aš padariau valstybę,
Kuri jau šiandien gali atlaikyt
Smūgius kryžiuočių...

— bet kuris pakankamai blaivus nuspėt, kad „galbūt neliks nė menko ženklo iš to, ką per didį vargą kūręs" (plg. B. Sruogos *Kazimiero Sapiehos* monologą) ir prisiims tai kaip žmogiškosios lemties dalį:

Tai kam tada tas vargas ir tos kančios?
Kam tąsyk aš e s u arba b u v a u ?

O, kad dar žmogui leista būt sugrįžti.
Bent vieną sykį... grįžt pasižiūrėti...
Į ką išaugo jo kančia... Bet ne!
Tai būtų visiškas žmogaus žlugimas.
Jo pralaimėjimas. Ir jo mirtis.
Negeros mintys, Seni, o, negeros!
Neskambios mintys, kaip nevykęs puodas.
Kurį, kaip tu sakai, reik sudaužyt.

Kiekvienam akivaizdu, kad tai nėra rezonieriavimas, pompastiška retorika, bet gabaus poeto intuityviai pagauta *valdovo tragikos dimensija. Mindaugas* kažkaip išsineria iš istoriško buitiškumo branktų. Laimingai išvengęs tiradų bei tezinio elemento, J. Marcinkevičius sukuria *visuotinį charakterį, praturtinantį mūsų dramaturgiją.*

Visa tai laimėta, kaip sakėm, pažymėtinai paprastomis priemonėmis. Autorius neoperuoja jokiom techninėm įmantrybėmis, sapnais, kelių planų konstrukcija, filmų įtarpais, ar panašiai. Pjesės vientisumą cementuoja pasakotojas — metraštininkų pavidale. Panaudoti prologui ir epilogui jų ginčai įneša gyvumo, dažnai komiško elemento. Jų nėra per daug. Visumoj tie įtarpai apskaičiuoti, „chronometruoti". Kas dar svarbiau, jų debato tema yra amžina:

Juodas Metraštininkas:

Istorija? Teisinga? Cha-cha-cha!
O kas ją rašo? Mudu su tavim.
O kas gi mudu esam? Tiktai žmonės!
Silpni, ydingi, bailūs, alkani!
Ir tas, kuris stipresnis, tas diktuoja.
Ir savo valią ir teisybę savo.

Veikalo pabaigoj juodasis metraštininkas nuduria baltąjį triumfuodamas:

Istorija viena privalo būti!..
Viena teisybė!.. Vienas žodis!.. Mano!

Jau vien todėl, kad mūsų tautos tokia situacija, kad mūsų praeitį aprašinėjo svetimtaučiai, istorijos objektyvumo aspektas mums ypatingai opus. Pažymėkim tik, kad metraštininkų ginčo šaknys eina kur kas giliau. *Mindaugas* provokuoja skaitytoją klaustis daugelio neatsakomų dalykų, kaip pvz., kodėl toks chaosas žmogaus sieloj, ar iš viso galima žmogų pažint, kas davė žmogui teisę teist, kas davė dogmai teisę būt ir t. t.

Užtat J. Marcinkevičiaus kūrinys pateikia dėkingą medžiagą režisieriui, kuris, žinoma, nebūtinai laikysis sceninių nurodymų. Kai kurios tų pastabų skamba naiviai. Pavyzdžiui: „Uždangai leidžiantis, vienuolį palydi iškelti kumščiai ir kardai". Kitos — prasmingos: „Mindaugas apkabina Mortą. Dabar jie scenos gilumoj *du maži žmonės*".

Nelengvo sprendimo pareikalaus iš režisieriaus ir I veiksme įterpta raudos scena. Ji galėtų būti palaikyta iliustratyvine, folklorine ir tuo pačiu nebūtina, jei ne Kintibuto replika: „Aš noriu verkti, vyrai. Gal pradėsit?". Vyrų (ne moterų, ne raudotojų) verksmas tampa šiuo atveju kažkuo panašiu į Graiko Zorbos šokį, ir spektaklio prasme ši nelauktai įnešta spalva turėtų savo paskirtį.

Leidinys išleistas labai skoningai. Efektingą aplanką ir iliustracijas sukūrė dail. Vyt. Valius.

Zigmas Papečkys

DU JONO AVYŽIAUS ROMANAI

Iš dabartinių gimtojo krašto prozininkų mūsų egzilinėje spaudoje bene daugiausia (o ir tai, žinoma, labai nedaug) buvo komentuotas Jonas Avyžius, tiksliau tariant, jo romanas *Kaimas kryžkelėje*, išleistas 1964 metais, sekančiais metais laimėjęs Respublikinę premiją, ir 1966 m. pakartotas antrąja laida. Pirmasis Avyžiaus romanas *Į stiklo kalną* (1961) pernai irgi susilaukė antrojo leidimo. Dešimtūkstantiniai visų laidų tiražai, vertimai į rusų kalbą rodytų, jog Avyžius mėgaujasi neeiliniu, gal ir pelnytu populiarumu. Į tąsias populiarumo augštumas Avyžių, manyčiau, iškėlė ir kitos jo romanų savybės, nebūtinai kiaurai literatūrinės.

Amžiumi (g. 1922) J. Avyžius priklauso viduriniajai mūsų šiuometinių rašytojų kartai. Pirmuosius kūrybinius žingsnius jis žengė dar nepriklausomybės laikais. Savo „Autobiografiniuose fragmentuose" *(Tarybų Lietuvos rašytojai)* sakosi jau 1938-39 m. žiemą dalyvavęs Telšių gimnazijos literatūros vakare kartu su poetu Bernardu Brazdžioniu, nors šis „iš pusdievio aukštybių, žinoma, nepastebėjo prie savo batų prilipusios žemės dulkės". Jo debiutinis apsakymų ir apybraižų rin-

kinys *Pirmosios vagos* pasirodė 1948 m. Jį sekė ilga eilė smulkiosios beletristikos rinkinių. Ilgąjį metražą Avyžiaus kūryboje atstovauja tik drama *Baltieji gluosniai* (1954) ir jau minėta romanų pora.

I

Romaną *Į stiklo kalną* populiarumo viršūnėsna, manyčiau, ant savo skvernų išvilko *Kaimo kryžkelėje* pasisekimas. Šis veikalas niekur neprašoka įprastinio tenykštės prozos lygio, o taipgi yra ir tirštai nuspalvintas didaktinėmis tendencijomis, šioje balos pusėje paprastai vadinamomis propaganda. Tiesa, Avyžiaus kūriniuose toji propaganda ne visada nuoga, tiesioginė ir tuo pačiu įkyri, kas ir šį romaną daro lengviau skaitomu, negu „nusipelniusių" vyresniosios kartos tenykščių rašytojų veikalus.

Avyžiaus ir jaunesnio amžiaus skaitytoją gali sudominti ir romano tematika, išsakyta knygos aplanko paraštėje: „pasakojimas apie buržuazinės Lietuvos mokyklinį jaunimą, kuriam apysakoje vaizduojamu laikotarpiu atstovavo ir šios knygos autorius". Taigi, vilionė valandėlei sugrįžti į praeitį, jaunystę, „senus gerus laikus".

Pagrindinis romano veikėjas Benius Žutautas yra ir pavainikis, ir gritelninkų sūnus, taigi, sakytum, beveik gimęs būti tenykštėse sąlygose įprasto buitinio romano „nuskriaustu herojumi". Tokiu betgi autorius jo nepadaro. Atvirkščiai. Sunkiai savo motinos ir komunisto patėvio uždirbtais pinigais leidžiamas gimnazijon, dargi nestokodamas gabumų ir būdamas darbštus, jis nepajėgia atsispirti įvairioms blogoms įtakoms, k. a.: įsirašyti į skautus, susidėti su ekstremistinių patriotų grupele, kas, žinoma, jį neišvengiamai nuveda į šunkelius, nešvarias meilės aferas su vedusiomis moterimis, pamokų praleidinėjimą, savo patėvio išdavimą žvalgybai, ir baigiasi pašalinimu iš paskutinės gimnazijos klasės su „vilko bilietu".

Benius Žutautas nėra aplinkybių auka. Jo, kaip antiherojaus paveikslas, autoriaus per daug jau sąmoningai ir palaipsniui tapomas, net ir gruntui neduodant šviesesnių spalvų, niekur nesudarant galimybių pusiaukelėje kryptelėti kiton pusėn. Pradžioje tik mažose detalėse atskleidžiamas jo savanaudiškumas, jį vystant į nedraugiškumą, nedėkingumą, vėliau — nesąžiningumą, tuščiaviduriškumą, ir vis didesnes ydas, niekur neatsveriamas jokiomis pozityviomis savybėmis. Jo noras „išsimušti iš biedniokų" nėra pagrįstas jokiais altruistiniais motyvais. Skaitytojas turi nesąmoningai pajusti, kad kiek skautavimas, raginimai aukoti Ginklų Fondui ar remti lietuvius

pramonininkus, ar „Jaunojo patrioto“ platinimas iš vienos pusės, tiek motinos apgaudinėjimas, patėvio išdavimas, socialistinių pažiūrų mokytojo buto langų iškūlimas iš kitos pusės yra tolygios, viena iš kitos kylančios blogybės. O tada išryškėja ir autoriaus tendencija, išreikšta toje pačioje knygos aplanko paraštėje: iš netolimos praeities epizodų atrinkti tai, „kas (...) gali būti įdomu ir *naudinga* mūsų dienų skaitytojui“ (pabraukta cituojant). „Naudinga“, žinoma, ne tiek požiūrio į aprašomąjį laikotarpį objektyvumo, kiek esamos santvarkos egzistencijos pateisinimo prasme.

Neapykantai prigimtimi ar krauju klasiniams priešams skaitytojuje sukelti Avyžius nevengia panaudoti tiesiog „klasiškų“ tos rūšies „deimančiukų“: bankelio direktoriaus sūnus Liudas Griaužinis savo pramogai drasko paukščių lizdus ar trauko musėms sparnelius; dvarininko Sikorskio duktė Ada lepinasi erotiniais romanais, pasijodinėjimais ir meilužių kaitaliojimu be jokių moralinių skrupulų; patriotinių nusiteikimų mokytojas Mingėla ar kitas prieš bolševikus nusistatęs mokytojas Senkus (Gorila) nesivaržo mokinių akivaizdoje iškoneveikti nieku dėtą Beniaus patėvį, tuo ugdydami mokiniuose nusistatymą prieš tėvus... Panašaus pobūdžio romanuose, išleistuose tenykštėje aplinkoje, klasių kovos sąskaiton panaudojamas sąmoningai kontrastiškas veikėjų piešimo būdas turėtų atrodyti natūralus, o gal net ir būtinas. Jie juk liaudies priešai! Skaitytojas privalo jais biaurėtis! Betgi skaitytojo antipatija Beniui turi būti stipresnė, gilesnė ir sąmoningesnė. Jis — niekšas, prisiplakėlis, savosios klasės išdavikas. Toji akivaizdi tendencija bene labiausiai smukdo ir šiaip jau nedidelę literatūrinę romano vertę.

Antipodas Beniui yra jo klasės draugas Anicetas Stepulis, našlės skalbėjos sūnus, kurio tėvas žuvo dirbdamas miesto turčiaus lentpiūvėje, kaip nepateisinamai nesaugių darbo sąlygų auka. Anicetas visur vyriškas, kietas, užsigrūdinęs, ramus, drąsus, teisingas, draugiškas ir visais atžvilgiais pavyzdingas jaunuolis. Jisai pats užsidirba mokslapinigius, reikalui esant, netgi išlaiko sergančią motiną, lankosi slaptuose komunistų susirinkimuose, laiks nuo laiko paagituoja ne tik draugus, bet ir mažiau pažįstamus, su nepasitikėjimu žiūri „į šaulį, skautą, jaunalietuvį“ (168), o svarbiausia — priklauso komjaunuoliams, kurių „gimnazijoj iš keturių šimtų tėra du“ (373).

Anicetą, kaip ir Beniaus patėvį, knygos gale žvalgyba suareštuoja, tačiau ir šis jo herojaus likimas skaitytojui negali sukelti per daug simpatijų: jį per daug jau prikišamai kelia

ir remia pats autorius, kuriam perdėto tendencingumo skaitytojas negali atleisti.

Šviesiausiu romano personažu iškyla Vilė Rimgailaitė, ateitininkė, atvirai įsimylėjusi Benių ir slaptai Aniceto mylima. Ji — tiesi, atvira, draugiška, kartais naivoka, bet pilna jaukios moteriškos šilumos, šviesaus požiūrio, atlaidumo ar net pasiaukojimo. Ji teisina Benių Aniceto akivaizdoje ir gina Anicetą ne tik prieš Benių, bet ir prieš visą klasę, atkartodama sceną, tartum iškirptą iš populiariosios Kazio Binkio pjesės „Atžalynas". Tie šviesūs žmogiški bruožai, duoti priešingos ideologijos personažui, yra vienas iš didžiausių pragiedrulių visame virš puspenkto šimto puslapių romane, nors iš dalies atsveriančių jo įkyriai didaktišką tendencingumą.

Romane gana ryškiais brūkšniais pristatoma ir eilė antraeilių veikėjų, mokinių ir mokytojų, ūkininkų ir miesčionių. Vieni jų šviesesni, kiti — perdėm tamsūs, kaip jie matomi tendencijos iškreiptame autoriaus vaizduotės veidrodyje. Matyt, ir autorius nėra tikras, kad skaitytojas patikės jo romano veikėjų autentiškumu, jei užbėga jam už akių, knygos aplanko paraštėje tardamas, kad „dauguma čia aprašytų herojų tikri, iš gyvenimo paimti žmonės", kurių „nemaža... tebėra gyvi ir šiandien", nors kai kurie jų „neraudonuodami negali prisiminti ankstyvosios jaunystės klaidžiojimų". Ta ankstyvoji jaunystė, natūraliai šviesiausias žmogaus gyvenimo laikotarpis, romaną skaitančiajam kelia gana niūrų įspūdį.

Romano kompozicija nuosekli, intriga kiek dirbtina, nestokojanti nė magiškų „triušių iš skrybėlės" (k. a.: Beniaus motinos Agnės Ronkienės suvedimas su jos jaunystės dienų simpatija, dabar — žinomu komunistų darbuotoju Dunduliu, arba jos prisipažinimas Beniui, kad jo tėvas buvęs didelis besikuriančios nepriklausomos Lietuvos veikėjas, išvilioję ne tik jos „vainikėlį", bet ir pinigus), tačiau, bendrai kalbant, vystoma gana sklandžiai.

Skaitytojas, sugebąs ieškoti tarp eilučių, romane *Į stiklo kalną* gali surasti ne vieną pozityvų bruožą aprašomojo laikotarpio gyvenime, kas, manau, nepakenkė knygos populiarumui gimtajame krašte. Literatūriniu atžvilgiu, lyginant su nepriklausomoj Lietuvoj išleistais panašios tematikos romanais, *Į stiklo kalną* stovėtų tarp B. Buivydaitės *Atverstų lapų* ir J. Jankaus *Egzaminų* gerokai kryptelėjęs pirmojo pusėn.

II

Kaimas kryžkelėje, autoriaus prisipažinimu, buvo rašomas, su pertraukomis, beveik vienuoliką metų: „Dar 1953 metais

man kilo mintis sukurti plačią epochinę drobę, kurioje būtų atvaizduotas lietuviškas kaimas su visa jo gyvenimo tikrove ir epochos iškeltomis problemomis". Darbas ne taip lengvai ėjo dėl patirties trūkumo ir kitų priežasčių, tačiau „nesėkmę daugiausia nulėmė ‚bekonfliktiškumo teorija'", — aiškinosi jisai antrosios laidos knygos aplanko paraštėje. Paprasčiau kalbant, vadinamaisiais „kulto laikais" rašytojas negalėjo atskleisti pačios santvarkos neigiamybių, negalėjo charakteriuose, užimančiuose vadovaujamas pozicijas, ieškoti žmogiškų ydų ar negatyvių bruožų. Konfliktai tegalėjo kilti tik tarp gero ir geresnio.

Iš tikrųjų romane *Kaimas kryžkelėje* toji „bekonfliktiškumo teorija" dar labai ryškiai atsispindi. Reikšmingesnėse situacijose blogio pradą dažniausiai atstovauja personažai, paveldėti iš kapitalistinės santvarkos laikų, su į kraują nepataisomai įaugusiomis blogybėmis. Atvaizduotųjų neigiamybių šaknys irgi ne kitur kur veda. Ydingi personažai yra, mažų mažiausia, kulto laikų liekanos, kurias ne rožinėmis spalvomis tapyti pasidarė net gana madinga. Tai, žinoma, nei nepaneigia Avyžiaus drąsos kai kuriuos santvarkai nepalankius faktus iškeliant, nei knygos literatūrinės vertės. Avyžius, kaip jau minėta, yra viduriniosios kartos rašytojas, aprašomųjų įvykių liudininkas, pats kulto laikais buvęs sąmoningas žmogus, o ne vaikas ar jaunuolis, taigi, nelaisvas nuo įvairių kompleksų, būdingų visiems jo amžiaus rašytojams. Kiek blogiau, kad ir šis romanas yra tendencingas, ką prisipažįsta ir pats autorius tardamas: „Mano tikslas — apnuoginti, pasmerkti mūsų gyvenime blogio reiškinius, prieš pastatant gėrio ir tiesos pradą, kuris neišvengiamai turi nugalėti". Iš paviršiaus žiūrint atrodytų, kad tikslas tikrai labai geras, tik, deja, tai ne rašytojo, bet moralisto tikslas, o rašytojo, bent šiuo atveju, būtų kiek galima tiksliau fiksuoti gyvenimo tikrovę, kas gera ir kas bloga paliekant susirasti pačiam skaitytojui.

„Epinės drobės" užmojis ne vienam gali sugestionuoti keleto ar keliolikos metų laikotarpį, palaipsnišką senosios kartos pasitraukimą į užkulisius ir vis tvirtėjantį jauniosios kartos žingsnį scenos vidurin. Iš tikrųjų romano įvykiai, tiesa, pamarginami dažnomis ekskursijomis į praeitį, išsivysto trumpame kelių mėnesių laikotarpyje. Į tuos kelis mėnesius Avyžius sugeba sukrauti visą eilę mūsų buitiniams romanams tradiciniai įprastų paveikslų: sėją, mėšlavežį, vakaruškas, vestuves, laidotuves, ir t. t. Tai nėra peizažiniai paveikslai ar akvarelinės miniatūros, o didžiuliai tapiniai, su beveik natūralaus

dydžio portretinėmis figūromis, filminio tipo grupinėmis scenomis, nestokojančiomis nei judesio, nei veiksmo.

Veiksmas vyksta Liepgirių kaime ir jo apylinkėse ankstyvaisiais pokultiniais metais. Kelių pirmykščių vadovų, sukčių, nemokšų ir šiaip nevalingų asmenų nugyventą kolūkį, kuriame ir „pats velnias sprandą nusisuktų" (12), tvarkyti perima jaunas agronomas Arvydas Toleikis, ryžtingumu pasižymėjęs pirmininkaudamas kituose kolūkiuose. Arvydas ir čia energingai imasi darbo, gražiuoju ir piktuoju, pagyrimais ir pagrasinimais bandydamas kolūkiečius priversti daugiau rūpintis kolektyvine žeme ir turtu, o ne savo privačiais sklypeliais ar daržais, laikytis bendrų nutarimų, atiduoti kolūkiui priklausančius darbadienius, likviduoti užslėptus ir iš kolūkio vogtais pašarais šeriamus gyvulius ir t. t. Arvydas taipogi rūpinasi pakelti ir bendrąją žmonių gerovę ar sužadinti juose pasitikėjimą kolūkiu. Savo užmojus vykdydamas, jis drįsta apeiti net rajkomo diktuojamus potvarkius, gi, „skatindamas kilnius jausmus", nevengia „panaudoti savo tikslui ir žemesnių žmogaus aistrų" (108), vienus su kitais kiek sukurstydamas. („...o tu sukurstei vienkiemius, kaip Amerika Europą prieš Hitleriausią, ir žiūri iš šono" — teisingai pastebi Petras Inteligentas 128 puslapyje.)

Nenuostabu, kad Arvydui Liepgirių įstatymas į tikrąsias vėžes ne taip jau sklandžiai sekasi. Dalį kolūkiečių jis, žinoma, netrunka palenkti savo pusėn, tačiau lieka ir juo abejojančių ar net visiškai prieš jį nusistačiusių. Gi tuos priešinguosius, iš kitos pusės, savo ruožtu kiršina buvęs „buožė" (širdies gilumoje ir dabar tokiu likęs) kolūkio malūninninkas ir buvęs to malūno savininkas Motiejus Lapinas. Arvydas su savo tikslais, mat, kesinasi į Lapino gerovę, taip vešliai bujojusią jo pirmtako Martyno Vilimo pirmininkavimo laikais. Martynas, nors ir senas komunistas, daugelį Lapino machinacijų praleisdavo pro pirštus ne vien dėl savo neryžtingumo, bet ir dėl pretenzijų į jo gražuolę lepūnėlę dukterį Godą.

Lapino sukiršinti ir nugirdyti jo adjutantai prityko ja iš vestuvių grįžtantį, taipgi gerokai kaušteléjusį Arvydą ir jį vos ne mirtinai apkulia. Šis įvykis tartum perkūnija sukrečia daugelio svarbiųjų romano veikėjų pasaulius. Martynas praregi savo klaidas nuolaidose Lapinui. Arvydo ir jo žmonos Ievos santykiai pakimba ant bedugnės krašto. Martyno ir Godos ryšiai, valandėlei tvirčiau susimezgę, atrodo, nebesujungiamai atsiriša...

Arvydui gulint ligoninėje, kolūkiui vėl pirmininkauja Martynas, pasiduodamas spaudimams iš viršaus ir prieš savo nuo-

širdžius įsitikinimus po truputį griaudamas tai, kas Arvydo buvo statyta. Arvydui nesant namie, jo žmona, jau ir anksčiau pajutusi vėsumą savo vyro atžvilgiu, dabar lyg ir pasvyra Martyno pusėn, suradusi jame daugiau paprasto žmogiško supratimo ir šilumos, arba visai paprastai: pasijutusi jam labiau reikalinga.

Romanas baigiamas Arvydo grįžimu iš ligoninės ir jo vyrišku, bet taipgi abipusiai nuoširdžiu pasikalbėjimu su Martynu, iš kurio atrodo, kad jie abu liks savose pozicijose, pasiryžę kovoti dėl visko, kas tos kovos verta.

Šitoksai lakoniškas romano turinio atpasakojimas, žinoma, gerokai nuskriaudžia jo autorių. Ypač dėl to, kad aplenkiama visa eilė antraeilių veikėjų, kurių spalvingas pristatymas, mokėjimas bent paviršutiniškai užgriebti svarbiausius jų charakterių bruožus yra neabejotinai didžiausia Avyžiaus kūrinio stiprybė. Dauguma jų skaitytojo vaizduotėje žymiai ryškiau iškyla gyvais žmonėmis negu pirmaeiliai, manyčiau, vien jau dėl to, kad autorius nejaučia tokio būtino reikalo ar pareigos juos schematizuoti, paversti vaikščiojančiomis dorybėmis ar ydomis, kaip Arvydą Toleikį iš vienos ar Motiejų Lapiną iš kitos pusės.

Toje antraeilių veikėjų plejadoje blyksteri kaimo audėjamenininkė Morta Rimšienė, buvusi Lapinų tarnaitė ir dabar Motiejaus slapta meilužė, gausaus būrio jo vaikų gimdytoja užguito vyrelio Luko sąskaiton; iškyla Gedrūta Buzauskaitė, besilaukianti ketvirtojo pavainikio, o vis dėlto, bent iš pažiūros, patenkinta ir laiminga, savo paskutiniojo sugulovo nuoširdžiai prašoma metrikuotis atkakliai statanti savo sąlygas; iškyla toji pati Goda, kad ir svajotoja ir tinginė, užkrečianti savo atvirumu, platesniu požiūriu, savo moteriškos vertės žinojimu; žaibais švysteli savo motinos kietą būdą paveldėjusi Birutė Rimšaitė ar Martyno senmergė sesuo, suktoji krautuvininkė Vilė Vilimaitė... Spalvinga eisena pro skaitytojo akis praeina ir vyriškosios giminės atstovai: kolūkio šoferis, melagis ir pagyrūnas Klemė Stribokas (Jedriona palka), Maironių brigadininkas, karštuolis keikūnas Klemas Gaigalas, ką tik iš lagerio grįžęs žmonos pamestas Strazdų Vincė, kolūkio sąskaitininkas Petras Vingėla (Pupytė uoga), kaimo gudruolis Petras Inteligentas ir kvailys Pruncė Prancūzas, kalvis Raudonikis, Gaudutis-Pomidoras, Kukta-Robinzonas, Laurynas Burba Tinginys ir daugybė kitų ryškiųjų veidų, skaitytojo atmintin įsirėžiančių sodriais ir sąmojingais dialogais ar autoriaus duotomis itin taikliomis jų charakteristikomis. Kai kurių jų portretus autorus vykusiai paryškina keletoje paskutiniosios ro-

mano dalies poskyrių, kada išorinį veiksmą sustabdo liūtys. Kaip tik tie antraeiliai veikėjai ir įneša į *Kaimą kryžkelėje* daugiausia jėgos ir gyvybės, išpirkdami dažną veiksmo stoką ar sunatūralindami dirbtinai sufabrikuotas situacijas.

Kaimas kryžkelėje tenykščius, o juo labiau (kad ir retus) čionykščius skaitytojus, manau, daugiausia nustebino palyginti atviru ir drasiu kolūkinės santvarkos ydų ir blogybių iškėlimu. Savanaudiškumas, tinginiavimas, simuliavimas, veidmainiavimas, girtuokliavimas, vagiliavimas romane iškyla kasdieniniais reškiniais, pačiomis svarbiausiomis dažno kolūkiečio charakterio savybėmis.

— Kodėl nevagiate?

— Kad neprieiname, po velnių! Visi šiaudai sukrauti kaime. Toli. Našta neką parsineši, o, be to, neparanku, rupūže.

— Vadinasi, tik dėl to?... — Arvydas prisimerkė, tarsi norėdamas žvilgsniu perpiauti Klemą ir pažiūrėti, kas šią akimirką darosi jo širdyje.

— Žinoma! O ką? — pratrūko tas. — Kur teisybė? Kas anksčiau buvo biednas, neturi tokių daržinių, kaip Lapinas, kad jį perkūnai sutrankytų, arba kas negyvena išvežtųjų sodybose, kur sukrauti kolūkio šiaudai, visi iki ausų kapstosi mėšle, nes už darbadienius šiaudo išsikrapštyti dantis negauname, gyvate (77).

Daugelį tų kolūkiečių ydų pateisina (kaip ir iš ką tik duotos citatos matyti) patsai kolūkio gyvenimas. Juk ne be reikalo Strazdų Vincė, porą metų atpylęs pataisos lageryje už vagiliavimą ir ten dar gerokai pinigų sutaupęs, teigia, jog „palyginus su gyvenimu kolūkyje lageryje esąs tikras rojus“ (46). Šykščiai maži atlyginimai už darbadienius („...priėjo iki to, kad už darbadienį graminėmis svarstyklėmis pradėjo sverti...“ — 36) verčia kolūkietį tepasitikėti tik savo arais. Pavyzdžiui, kad ir Rimšos merginos, jų tėvo Luko žodžiais tariant: „darbadienių išdirbo dvigubai tiek, kiek numatyta valdybos. Bet kas iš to? Ėjo, tempė klupdamos, kaip tas arklys manieže, o metų gale visą atlyginimą parsivežė nepilnomis rogėmis“ (30). Nebetenka tada stebėtis nė iškalbiosios Rimšienės užmetimais Arvydui:

— ...O tas tavo kolektyvas — ką jis man davė? Dėl jo būčiau išdvėsusi kada su visais vaikais. Ubagų kolūkis ...Tuščių pažadų maišas, daugiau nieko. „Rytoj bus geriau, rytoj bus geriau“. Kada tas rytojus ateis? Tur būt, kai

mūsų nebus. Šuniui į uodegą tokį rytojų! Aš ir mano vaikai norime šiandien gyventi (116).

Jei šitokia tvarka nepatenkintas Lapinas — nėra ko daug stebėtis: jis — „buožė", buvęs turtuolis, malūnininkas, sakytum, iki tol pripratęs darbininko prakaitu misti. Betgi ir proletaras brigadininkas Gaigalas ne per daug kitoniškais žodžiais kalba:

— *...Aš čia knisuos tik penkti metai, bet užtai žinau, kiek prikuldavo buožės, kai dar nebuvo kolūkio. Blogais metais jie gaudavo po penkiolika — aštuoniolika centnerių iš hektaro, o mes pusės to neišspaudžiam* (78).

Netgi romano herojus Arvydas Toleikis negali nuneigti praeities. Replikuodamas į neseniai cituotus Mortos priekaištus, jis irgi priverstas sutikti: „Taip, iki šiol gyvenote nepavydėtinai..."

— *...Anginote grūdus, bet patys negaudavote, o jei gaudavote, tai po žiupsnį, ir tie patys blogiausi pasturlakai, nes geriausius pirmininkai, norėdami įsiteikti vyresnybei, išgrūsdavo su gurguole. Paskui įvairūs mokesčiai už vaismedžius, pieno, vilnų prievolės. Net kiaulės odą reikėdavo atiduoti. Valstietis buvo karvė, kurią visi melžė, bet niekas nešėrė. Tai ko stebėtis, kad vargšė užtruko?..* (117).

Tiesa, praeities nepriteklius jis tuojau pat atsveria storomis dabarties gerovių riekėmis („Dabar jūs parduodate produktus valstybei ne už kapeikas, o tvirtą kainą... ir lašinėlius po senovei valgote su skūrele..."), tačiau jisai ir už praeities blogybes didžiąją dalį kaltės nori suversti patiems kolūkiečiams:

— *...O reikėjo sušaukti susirinkimą, iškloti, iškloti visą teisybę Barūnui į akis ir išvyti iš pirmininkų, kol dar nenuvarė kolūkio nuo koto. Juk matėte iš karto, kas per žmogus. Deja... Dabar visų gerklės plačios, o tada lindėjote, kaip žvirbliai žabuose...*

— *Katinas įvijo, brol, kaip nelindėsi...* (119).

Bene Pomidoro lūpomis tarto atkirčio teisingumu, manau, turėtų patikėti ne tik Arvydas, bet ir pats autorius. Kaip gi kolūkietis gali tikėti Arvydo pažadais, kada rajkome tvarką kolūkiuose tebediringuoja tas pats Jūrėnas, kad ir atkakliai kartojąs partijos mestą šūkį „pasivyti Ameriką!", bet visur ban-

dąs užšachuoti Arvydo savarankiškus užsimojimus? Daug įtikimiau ir vėl skamba žodžiai valstiečio, priekaištaujančio Arūno pranokėjui ir dabar jo vietininkui Martynui Vilimui, iš tikrųjų vėl sugrįžusiam prie Jūrėno potvarkių vykdymo:

— Prieš karą turėjau dvylikos hektarų sklypą, — įbruko savo trigrašį Jokūbas Pauga, suradęs plyšelį. O kadangi visų buvo laikomas rimtu, protingu žmogumi (Pauga besmakris — oho! Tokių reikia paieškoti...), tai krautuvė nutilo lyg išpiauta. — Žemelė išmaitindavo mūsų keturių žmonių šeimą ir likdavo šio to parduoti. Linų, kviečių, cukrinių runkelių. Kasmet pristatydavau po penkias tonas pieno į pieninę, o „Maistui" nupenėdavau porą bekonų. Prasčiau valgėme, rengėmės, mažiau miegojome, negu dabartiniais laikais. Bet aš ne apie miegą — apie žemę. Be žemės valstietis — niekas. Tamsta, Vilimai, pavertei niekais šimtą dvidešimt hektarų žemės. Dešimt mano buvusių sklypų...(465).

Dėl to prieškarinio „prasčiau valgymo" ar „mažiau miegojimo", žinoma, būtų galima stipriai suabejoti, pasiremiant daugeliu jau cituotų ir galimų cituoti užuominų, liečiančių ne tik atlyginimus už darbadienius, bet ir septynių dienų savaitėje darbą, atsisakant net Gegužės Pirmosios šventimo, („Valstietis švenčia ne pagal kalendorių, o kada sąlygos leidžia" — 356), apie moteris, retomis poilsio dienomis utelinėjančias savo vaikų galvas... Daug mažiau abejoti betektų jo teigimų autentiškumu, nepaisant dabarties pašviesinimo, kada, taipgi remiantis užuominomis tame pačiame romane, nesunku iššifruoti, kad ir šiandien tas kolūkietis — vakarykštis savarankiškas ūkininkas — tebeturi kęsti įvairių nesubrendelių išpuolius sieniniuose laikraštėliuose, neretus vadovų grasinimus atimti iš jo taip brangius arus ar net pagaliau ištremti į Sibirą. Tiesa, tie grasinamieji ar terorizuojamieji, bent šiuo atveju, Avyžiaus pristatyti, kaip to nusipelnę tipeliai, tačiau jau vien panašių priemonių tebeegzistavimo faktas ar jų panaudojimo galimybių nuolatinis realumas tenykščiam gyventojui, matyt, tebėra akmuo po kaklu.

Nepritekliams ar sudrausminimo priemonėms pateisinti Jūrėnas ir jam panašūs, atrodo, tebenaudoja tuos pačius argumentus, skambančius lyg prieš karą, jo metu, ar kulto laikais įgrota plokštelė:

...Priešų kaip velnių pragare aplink katilą. Karinės bazės, blokai, paktai. Pasiruošę paskutinį kasnį iš burnos

išplėšti, pasmaugti, uždusinti Tarybų valstybę. Draugai vėl... socialistinės šalys, Afrika, Azija. Visiems duok, paremk, palaikyk. Rankos visų atkištos, delnai ištiesti. Tam įdėk, ano neaplenk. Reikia. Erdvė nemėgsta tuštumos. Kur mes nepastatysime kojos, ten kapitalistas įsispraus. Ekonominis karas, taip sakant. Čia mažuoju piršteliu nepabaksnosi. Reikia tvoti visu kumščiu, iš peties. Nelaukiant, neduodant priešui atsikvėpti. Štai ir kertame. Be jokių gero dėdės receptų ‚mikroskopinių bandymų, šalies mąstu. Tu žiūri iš savo varpinės į gyvenimą, Martynai Vilimai, o reikia pasilipti aukščiau, žymiai aukščiau. (359).

Gaila tik, kad tas „varpinės" požiūris yra ne tik Martynui, bet ir kiekvienam kolūkiečiui savas, tikras, daug kartų išbandytas ir įrodytas, o gyvenimas, kurio sąskaiton reikalaujama platesnio žvilgsnio, tėra tik vienas, nesugrąžinamas ir nepamainomas...

Romane aprašomais metais partizanų judėjimas Lietuvoje jau buvo rusų užgniaužtas, tačiau veikėjų ekskursijose į praeitį ne kartą užsimenama „toli siekianti miško ranka". Ir tai ne vien tiesiogine, bet ir netiesiogine, negatyvia prasme. („Girdėjau — jūsų nepriėmė į universitetą... dėl brolio... Dabar taip nebūtų. Žinote, klasių kova, banditizmas... Reikia suprasti". — 181). Nors partizanai visur vadinami banditais, vaizduojami žmogžudžiais ar išsigimėliais, tačiau retkarčiais kyšteli neatsargus sakinys, gal autoriui nė nenorint, atskleidžiąs jų drąsą („puolė tarybinius tankus plikomis rankomis" — 277), pasiryžimą ar ištvermę. Komunistų veikėjų dialoguose neretai iškyla drastiškos valdžios priemonės, panaudotos ne tik prieš partizanus, bet ir prieš juos noromis ar nenoromis rėmusius gyventojus: už akių sudarinėjami sąrašai, išvežimai, likvidacijos. Visų šitų faktų iškėlimą, kokioje šviesoje jie bebūtų pristatyti, reikėtų laikyti teigiamu reiškiniu, ypač žinant, kad *Kaimo kryžkelėje* pasirodymo metu šitaip atvirai kalbėti reikėjo irgi gana daug drąsos.

Avyžiaus ir jo teigiamųjų veikėjų terminologija atžvilgiu tų, kuriuos santvarka atžymėjo Kaino ženklais, yra bekompromisiniai oficiali, nepasikeitusi dar nuo revoliucijos laikų: „ištremti buožės", „Išbėgę su hitlerininkais", „tėvų — buožių — vardas paženklino ją, dar negimusią, prakeikimo antspaudu"... Kas be ko, žinoma, ir partija ir valdžia padarė vieną, kitą klaidą. Juk ir jų tarpe atsiranda fruchtų, kaip statybos kontoros vyriausias darbų vykdytojas Bistrochodovas: „Partinį bilietą į kišenę, ir pirmyn per visą šalį! Vienoj respublikoj

metelius, kitoj dvejus, trečioj vėl, kol pakvimpa svilėsiais. Kombinacijos, kyšiai..." (192). Tačiau šitokius neišvengiamai atsveria idealistai! Tiek partijos, tiek ir vyriausybės praeities ydos pateisinamos įprastiniu posakiu, vienodu tonu tariamu tiek ir pateptųjų, tiek ir nuskriaustųjų lūpomis: „Tokie buvo laikai". Gi jeigu kas ne visai kaltai nukentėjo — šiandien grįžta į gyvenimą ne tik pilnai pasimokęs, bet vos ne triumfuodamas, o svarbiausia — ir praturtėjęs, kaip ta ratuota bitelė:

Kruminiai, tėvas ir sūnus Juozas, grįžo prieš savaitę. Ir ne pliki, kaip daugelis manė. Parsivežė kelias tonas grūdų ir storą piniginę, mat, didesnę dalį mantos buvo išpardavę vietoj, prie Krasnojarsko, kur paskutiniais metais dirbo viename kolūkyje... (430).

Propagandinės retorikos blizgučių Avyžiaus romane nestinga. Ypač jais išmarginta paskutiniosios dalies „Gyvenimas iš naujo" pradžia. Skaitytojui iš Vakarų pasaulio, kur valdžią įprasta laikyti piliečių tarneite, ar, amerikiečių posakį vartojant, „reikalingu blogiu", kur kasdieniniuose pokalbiuose valdžios nekritikavimas būtų laikomas tiesiog nenormalybe, tie valdžios ar partijos teisinimai, net liaupsinimai, literatūriniame kūrinyje skamba itin nenatūraliai. Tenykštį gyvenimą kiek pažįstančiam ir tai atrodo pakenčiama: juk reikėjo kuo nors atsverti tuos santvarkai ne taip jau saldžiai nuryjamus tiesos grūdus, kurių *Kaime kryžkelėje*, tiek eilutėse, tiek tarp eilučių, gana apsčiai pažerta.

Pati didžioji *Kaimo kryžkelėje* (kaip ir ką tik aptarto pirmojo Avyžiaus romano) yda yra įkyriai pabrėžtas pagrindinių veikėjų schematizavimas, visur kyšanti tendencija vieną kiek galima aukščiau iškelti, kitą — visiškai nutrenkti. Skaitytojas betgi instinktyviai žino, kad gyvenime sunku rasti tiek grynai juodą, tiek ir grynai baltą spalvą. Tikrovėje matomi vienos ar kitos spalvos atspalviai priklauso nuo juos stebinančiojo požiūrio.

Ne vienas čionykštis skaitytojas neatsispyrė pagundai *Kaimą kryžkelėje* palyginti su jam giminiškos tematikos čia, egzilėje, išleistu Mariaus Katiliškio romanu *Miškais ateina rudo*. Jau vien tas lyginimo faktas *Kaimui kryžkelėje* suponuoja tikrai nemenką literatūrinę vertę. Palyginimui plotmių ir bazių būtų galima lengvai ir gana daug surasti: kalba, žodynas, stilistika, forma, kompozicija ir t.t. Kiekviena jų duotų pagrindą įdomiai literatūrinei studijai, galinčiai atskleisti ir priešingybių ir panašumų. Charakterių piešime bene didžiausia priešin-

gybe būtų skirtingas abiejų autorių požiūris į žmogų. Katiliškis kiekvieną savo romano veikėją mato atviromis akimis, traktuoja individu, bandydamas jį visapusiškai atskleisti, ieškodamas logiškos motyvacijos jo poelgiams, niekur pirštu prikišamai jo nesmerkdamas ir neteisindamas. Avyžius dažniausiai į savo veikėjus žiūri iš vieno taško, pro ryškia didaktika nuspalvintus akinius. Jo žmogus yra kolektyvo narys. Personažas pirmiausia ką nors veikia, o tada jam autorius, tartum savo nuožiūra, prirašo motyvaciją.

Kada Mariaus Katiliškio *Miškais ateina ruduo* yra klasiškai buitiniame fone išvystytas psichologinis romanas, nuskaidrintas tiek romantišku autoriaus požiūriu ir niekur neslopinamais lyriškais pasažais, *Kaimas kryžkelėje* yra tipiškai buitinis aplinkos ir papročių veidrodis, sunkiuose socialistinio realizmo rėmuose.

Buvo balsų, teigusių, kad *Kaimas kryžkelėje* yra sovietiškai rusiško tipo traktorinio romano tąsa. Tokį apibūdinimą bene daugiausia pateisino veikėjų uniformiškai grubus sukarikatūrinimas, jų charakterius sukerpant pagal mažai aptašyto berno modelį. Sunku patikėti, kad lietuvis kaimietis, ūkininkas ar ūkininkaitis būtų taip staiga įsisavinęs jau nebe tik dvaro berno, bet ruso kolchozininko manieras, būdą ar kitas ypatybes.

Avyžius yra neblogas stilistas, naudojąs turtingą žodyną, ypač natūraliai skambantį spalvingumo ir dinamikos nestokojančiuose dialoguose, kur autorius nevengia panaudoti ir šiurkštokų, kad ir neabejotinai autentiškų epitetų ar palyginimų, k. a.: „skruzdžiapautis", „kaip šūdas eketėj", „gera širdelė — plika rūrelė" ir t.t. Kiek pertemptas autentiškumo siekimas aprašinėjant didžiuosius kaimo įvykius (vakaruškas, vestuves, mėšlavežį...), kartais tuos aprašinėjimus padaro kiek reportažiškus, ypač iškilus reikalui kurti naujas „tarybines" tradicijas, papročius, moralines normas, kur autoriaus vaizduotė ar prisiimtoji didaktika temdo tiek folklorinį, tiek ir tikrovinį viazdą.

Jeigu norėtos „epinės drobės" iliuzijos *Kaimas kryžkelėje* dar ir nesukelia, jis padaro tikrai nemenką įnašą į mūsų buitinio romano žanrą. O svarbiausia, kad tai jau veikalas svarus ir turiniu ir meninėmis savybėmis.

Titas Guopis

SAJOS MAŽOSIOS PJESĖS

1968-1969 m. Lietuvos teatro sezono svarbiausias įvykis, šalia Marcinkevičiaus „Mindaugo", buvo Kazio Sajos „Mamutų medžioklės" pastatymas Kauno dramos teatre — vienas tų retų atvejų, kai autoriaus ir režisieriaus avangardiškumas susilaukia tokio publikos dėmesio, kuris paprastai rezervuojamas permatomoms komedijoms ar ašarinėms melodramoms. Sajos *Mažosiose pjesėse* (Vilnius: Vaga, 1968) galima atsekti jo kelią į tąjį ambicingą alegorinį scenos veikalą.

Pirmuosius šešis rinkinio vienveiksmius būtų labai lengva atmest atgalia ranka kaip „žurnalistinius" ar „anekdotinius". Tačiau pasiduodamas tai pagundai, kritikas praleistų progą panagrinėti dramaturgo ypatingą padėtį Lietuvoje ir Rytų Europai bet kuriais laikais būdingą visuomeninį spaudimą į literatūrą. Atrodo, kad minėtieji vienveiksmiai atsirado rinkinyje ne dėl autoriaus tuštybės ar estetinio nesusigaudymo, bet dėl svarbesnių priežasčių.

Argumentai už tokių „proginių" pjesių rašymą ir spausdinimą? Lietuvoje gana gausūs „saviveikliniai" teatrai nuolatos prašo originalių ir jų sąlygomis pavaidinamų pjesių. Sajos „paprastieji" vaidinimai, atrodo, parašyti viena akimi žiūrint į saviveiklinio repertuaro poreikius. Kiekvienas jų griebia už kaklo aktualią problemą, kurios vietinė spauda dažnai neliečia ar jei liečia, tai su pirštinėmis. Pamatyti tokius dalykus scenoje tenykščiams žiūrovams yra stiprus ir savaip dramatiškas pergyvenimas.

Išeivijos skaitytojui Sajos „paprastieji" vienveiksmiai įdomūs ir sociologiniu požiūriu. Jis akylus stebėtojas, ir iš jo pjesių galima sužinoti, kaip žmonės dabar Lietuvoje kalba, kokie jų kasdieniniai rūpesčiai, ką jie valgo, kuo dėvi, kokius galus su kokiais galais mėgina suvesti. Tai dabartinės Lietuvos mikro-tikrovė, skirtinga nuo mūsų paliktosios. Lietuviškos temos ir veikėjai joje pinasi su bendrasovietiniais ir kartas nelengva atsekti, kur vienas prasideda ir kitas baigiasi. Jo veikėjai šiek tiek primena Zoščenkos margą miniją iš NEP'o panoramos, bet Zoščenko, kaip Daumier, aktualią karikatūrą paverčia nuo aktualijos nebepriklausomu meniniu piešiniu. Sajos veikėjai gi ir lieka aktualiomis karikatūromis, kurių profiliai nusipešia situacijoms kryžiuojantis ir painiojantis.

Kai daugelio dramaturgų dialogas serga anemija, Saja turi tiek žodinės energijos, kad jos galėtų paskolinti ir kitiems. Net ir pilki bei apduję jo veikėjai kalba kaip mažiukai Sajos,

gyvai, sultingai ir, kartais, per daug. Autoriaus ausys nemažiau jautrios kaip jo akys, ir jis puikiai atkuria šiandieninės Lietuvos „argot" — nebe autentiškąją išraiškiąją sodžiaus kalbą, bet gyvą skubiai urbanizuotos ir dar nevisai nuo sodžiaus atsiskyrusios naujosios miesčionijos žargoną. Jo žodinis žaismas („punning") dažnai remiasi naujuoju žodynu („— Iš kombinato. O ką? — Tai kaip kombinuojasi?").

Ir vis dėlto... Vistiek peršasi klausimas, ar Sajai reikėtų pasitenkinti žurnalistinėmis-proginėmis pjesėmis? Yra dramos veikalų, kurių kiekvieną žodį suprasdavo beraštės bobelės, kurių linijos buvo ryškios kaip „pop-menas", kurių paviršiniame sluogsnyje aiškiai matėsi aktualijos, o vis dėlto jie turėjo ir kitus matavimus ir meninį polėkį. Kodėl Sajai nepamėginti sukurti tokių pjesių, atiduoti duoklę ir saviveiklai ir menui?

„Triptike" Oratorius-Maniakas-Pranašas Jona (1967 m. pastatytame Vilniaus Valst. Akademiniame Dramos Teatre) Saja žengia iš buitinio anekdoto į alegorijos sritį. Pagrindinės temos lieka panašios — individas ir minia, masinė psichozė, iliuzijos ir kompromisai, — tačiau jos išreiškiamos apibendrintai, „bendražmogiškai". Šie vienveiksmiai tampresni, drausmingesni ir žymiai efektingesni.

Kai kurie „Triptiką" priskiria „absurdiniam" teatrui. „Absurdiškumas" parankus terminas — kas tik šiandien po juo netelpa — ir dėl to pavojingas. Kiek ar kaip Saja absurdiškas? Jis be abejo yra skaitęs Ionesco ir Beckettą. Jo požiūris į eilinį pilietį gana pesimistiškas. Tie eiliniai piliečiai ar „mažieji žmonės" (laikinai idealizuoti Rytų Europos literatūroje kaip kontrastas privalomiems soc-realizmo viršžmogiams) yra bailiai, bestuburiai, tuščiažodžiai, pasiduodą demagogiškiems maniakams, šerią išskirtinus asmenis bangžuvėms. „Triptiko" pjesių savotiškas aklinumas ir inercija (niekas nesikeičia, o jei keičiasi, tai blogojon pusėn) primena beketišką statiškumą. Vis dėlto Saja artimesnis Rytų Europos absurdistams, kurių vaidinimuose glūdi objektyvūs atitikmenys („objective correlatives") esamajai padėčiai ir kuriuose labai sunku atskirti absurdizmą nuo realizmo (pvz. Vaclav Havel). Kaip flamandų paveiksluose šventieji ir karaliai, akyliau įsižiūrėjus, pasirodo esą vietiniai pirkliai, taip ir Sajos „Triptiko" veikėjuose nesunkiai galima atpažinti jo realistinių veikalų žmones, perkeltus į „niekeno žemę" ir apvilktus antlaikiniais rūbais. Sajos vaizduotė neišeina į lankas, jo kalba lieka kasdienės sintaksės ir gramatikos ribose.

Mažosiose pjesėse sutinkame stambaus potencialo dramaturgą, paperkantį savo gyvybingumu, naudojantį platų drami-

nių ir teatrinių priemonių registrą. Jo pjesių sąrangą čia dar diktuoja ne tiek kiekvieno kūrinio organiški reikalavimai, kiek autoriaus geismas kuo plačiau išsikalbėti apie savo tezes. Su didesniu formos įsisąmoninimu, minties sudėtingumu iš jo sulauksime svarių veikalų. Todėl nekantriai laukiame jo naujausiųjų dramų, alegorinės „Mamutų medžioklės" ir realistinio „Šventežerio".

J. Žemkalnis

VILNIUS BE LEGENDŲ

Praeitais metais vilniškė „Minties" leidykla išleido *Vilniaus miesto istoriją nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos.* Tai stambus beveik 400 puslapių didelio formato veikalas su 187 iliustracijomis, faksimilėmis, planais ir beveik pilna bibliografija. Darbas trijų autorių: Adolfas Tautavičius parengė Vilniaus archeologiją ir jo materialinę buitį XIV a., Juozas Jurginis — Vilniaus istoriją ligi 1794 m., o Vytautas Merkys — 1795-1917 m. laikotarpį.

Tai, be abejo, pati plačiausia Vilniaus miesto istorija lietuvių kalba, ir kiekvienas džiaugiasi jos sulaukęs. A. Šapoka buvo užsimojęs parašyti keliatomę Vilniaus istoriją, tačiau emigracija ir per ankstyva mirtis jo darbą nutraukė. Pomirtinis jo *Senasis Vilnius* (Brooklyn, 1963) palyginti tėra tik menka jo tyrinėjimų iliustracija, juoba kad ji redaktoriaus paredaguota ir truputį nuredaguota. Visai nerimtai pasielgta su pomirtine anglų kalba A. Šapokos Vilniaus istorija *(Vilnius in the Life of Lithuania,* Toronto, 1962), kurią reikia laikyti ne kuo kitu, kaip šapokinės Vilniaus istorijos falsifikatu. Ne be reikalo jos vilniškės istorijos autoriai neįtraukė ir į savo bibliografiją.

Čia aptariama Vilniaus istorija parašyta rimtai ir moksliškai.Gal net truputį per daug moksliškai. Tokiame kapitaliniame veikale, pavyzdžiui, pasigendame Gedimino sapno legendos. Tiesa, J. Jurginis ją mini ir neatmeta visiškai jos istorinės vertės, tačiau pačios legendos teksto nepateikia. Jis pasiteisina tuo, kad ji visiems žinoma. Kažin?

Pradžioje autoriai duoda Vilniaus istoriografijos ir šaltinių apžvalgą, aptardami trumpai ir A. Šapokos *Senąjį Vilnių*. A. Tautavičius naujų ir senų kasinėjimų duomenimis pavaizduoja Vilniaus gyvenvietės proistorę ir XIV a. Vilniaus materialinę būklę. Pridėtos iliustracijos gerokai palengvina šiaip jau gana sausoką tekstą skaityti. J. Jurginis su V. Merkiu pasidalina didžiąją dalį viso veikalo. J. Jurginio dalis skaitosi lengviau negu V. Merkio ir ne tik dėl to, kad ir pati Vilniaus istorija tuo metu buvo įdomesnė. Man atrodo, Merkiui trūksta drąsos ir gal truputį fantazijos. Tai galima pastebėti ir iš kitų Merkio darbų. Istorikas neturi būti faktų vergas, kaip lygiai jis negali faktų klastoti. V. Merkys kartais nori būti per daug „moksliškas".

Įdomu, kad nuo XVI ligi XVIII amžiaus Vilnius visiškai neaugo. XVI a. Vilniuje buvo apie 20.000 gyventojų, pagal Jurginio spėjimą, su kuriuo galima sutikti, o 1796 m. tik 17.451. Tai gerai charakterizuoja Lenkijos-Lietuvos respublikos agrariškai feodalinį pobūdį. Smarkiau Vilnius pradėjo augti tik XIX a. antroje pusėje ir 1914 m. jau pasiekė apie 200.000 gyventojų.

Aplamai, šiame veikale sukaupta labai daug ir tarpais visiškai naujos medžiagos, ypač XIX a. Vilniaus istorijai. Čia apžvelgiamos visos Vilniaus gyvenimo sritys: administracija, savivaldybė, ekonomika, kultūra, politiniai vėjai ir skersvėjai ir t. t. Išvados padarytos santūriai ir atsargiai. Kartais galėjo būti metamas ir platesnis mostas, nes Vilnius pats yra plačių užsimojimų miestas. Gal silpniausia veikalo pusė, kad Vilnius čia kartais per daug išskirtas iš visos Lietuvos ir visos tos Europos dalies gyvenimo.

Tačiau, aplamai, istorijos mokslas ir eilinis skaitytojas bus nepaprastai dėkingas to veikalo autoriams už rimtai atliktą ir dažnai pionierišką darbą. Gaila tik, kad nepridėta vardų ir vietovardžių rodyklės. Antrajame tome reikėtų tai būtinai padaryti. Iliustracinė medžiaga puikiai atrinkta ir techniškai gerai atlikta. Džiugu, kad mūsų senasis Vilnius pagaliau susilaukė gražaus sau paminklo.

V. Trumpa

JONO AISČIO ELEGIJAS PASKAIČIUS

Prieš keletą metų parašęs savo impresijas kitos lietuvių tautos likiminius klausimus sprendžiančios knygos proga, susilaukiau priekaišto, kad neatskleidęs visų toje knygoje esančių minties lobynų. Jeigu būčiau rašęs recenziją, be abejo, būčiau visiškai nusipelnęs panašių priekaištų. Deja, mano uždavinys tada buvo ne parodyti, ką autorius tais klausimais yra pasakęs, bet ką aš mėginčiau pasakyti, rašydamas panašaus pavadinimo veikalą.

Nenorėdamas panašaus nesusipratimo, šį kartą, nieko nedelsdamas, prisipažįstu, kad tai jokiu būdu nėra *Milfordo gatvės elegijų* (Londonas: Nida, be datos) recenzija. Palieku *Metmenų* redaktoriaus diskrecijai pridėti ar ne pridėti šios knygos metriką, kaip jis ir tada padarė.

Šį kartą irgi nemanau atskleisti viso J. Aisčio minties lobyno, kurį skaitytojas ras jo elegijose ir kuris tikrai yra įspūdingas. Noriu pasisakyti tik dėl poros pagrindinių likiminių mūsų tautos klausimų, kuriuos aš suprantu kitaip negu elegijų autorius. Gal tai ir pretenzinga, bet kiekvienas žmogus, man atrodo, gali ir privalo rūpintis savo tautos likimu. Man patinka, kaip, pavyzdžiui, Prancūzijoje neretai dideli rašytojai ir akademikai nevengia rašyti tiesiog vedamųjų. Žinoma, *noblesse oblige*. Į rašytojo ar akademiko pasisakymą, parašytą raštu, žiūrima rimčiau, kaip į zimagoro pasisakymą, išdėstytą griovio pakraštyje. Tai toli gražu nereiškia, kad rašytojas ar akademikas visados yra teisingas, o zimagoras — klaidingas.

Pačiame pirmajame savo pirmosios elegijos sakinyje J. Aistis rašo, kad jį „žeidžia bet koks šiurkštumas, juoba rašte, kuris, o tai ne visi žino, lieka". Priekabus scholastas galėtų pasakyti, kad ką autorius pirmoje savo sakinio dalyje teigia, tą antroje — neigia. Primesti kam nors rašančiam, kad jis nežino, jog parašytas žodis pasilieka, jau yra gerokas šiurkštumas. Bet ne čia daikto esmė. Esmė ne rašymo šiurkštume, bet galvojimo, visos sielos šiurkštume. J. Aistis rašo, kad rašytojui Guzevičiui-Gudaičiui galėjo labiau sąžinę graužti dėl dulkelės ant jo švarko atlapo, negu dėl 40.000 į Sibirą ištremtųjų. Neturiu jokių įrodymų, kad a. a. Guzevičius būtų taip galvojęs (Aistis jų nepateikia), bet kad daug kas taip galvoja, yra geriausias įrodymas visa ši gana keista elegijų knyga, ypač jos šeštoji. Juk jis ten aiškiai siūlo mokytis iš lenkų, kurie pirmaisiais pokario metais išskerdė pustrečio miliono vokiečių naujose iš Vokietijos prijungtose žemėse. Eikite, ir jūs taip darykite (173-4 psl.). Jis užgiria kažkurį čeką profesorių, kanonų ir civilinės teisės daktarą ir neva Jono Masaryko draugą, kuris ligoninėje dirbdamas galabino vokiečius. Jis net siūlo rehabilituoti Beriją (sic!). Gal už tai, kad Berija įvedė žudomų kalinių kraujo nutekėjimo latakėlius ir tuo būdu „pagerino" žmonių likvidavimo higienines sąlygas.

Šia proga prisimena pasikalbėjimas su ponia Himmleriene, kuri tuojau po karo buvo sučiupta kažkur šiaurinėje Italijoje. Naivus amerikonas korespondentas, tada dar sunkiai įsivaizduodamas senojo pasaulio žiaurybes, bandė jos situaciją švelninti, sakydamas:

— Be abejo, jūs *nežinojote apie savo vyro darbelius.*

— O ne, — atsakė ji, — puikiai žinojau. Ir viską pateisinu, ką mano vyras yra padaręs. Ir jūs, kai pradėsite karą su Rusija, darysite tą patį.

Gal ir galima suprasti ištikimą žmoną, bandančią gelbėti savo vyro vardą, bet sunkiau suprasti poetą „su lyrišku pašaukimu", bandantį pateisinti pustrečio miliono žmogžudysčių. Kažkur kažkas čia netvarkoje. Kažkur kažkas čia iš esmės klaidinga. Ir tai nėra pavienis kazusas. Privačiuose pasikalbėjimuose, ir net viešuose susirinkimuose, neretai tenka išgirsti, kad, vot, kas nors nuleistų atomą ant tam tikro miesto ar tautos, žinoma, jei tas miestas ir toji tauta yra mano priešų miestas ir tauta. Kaip būtų puiku!

Mano mokinys, o vėliau III Reicho kareivis, kuris buvo pastatytas ginti Berlyną, rašė savo laiškuose: kaip gražu! Berlynas *dega*! *Dega* šis *Sodomos ir Gomoros miestas*! Nieko gražesnio negalima įsivaizduoti!

Be abejo, jis tada ir nepagalvojo, kad tame prakeiktame mieste žūsta tūkstančiai nekaltų žmonių, kurie nieko bendro neturi nei su Sodoma nei su Gomora.

Iš viso, daug pasaulio bėdų prasidėjo, kai žmonės ėmė kalbėti apie tautos, rasės, ar klasės priešus. Po ilgų ir kruvinų religinių karų pasaulis jau buvo bepradedąs atsikratyti religinio fanatizmo. Prieš religinį fanatizmą gana sėkmingai kovojama ir šiandien, ir tai visų religijų. Tačiau vietoj religinio fanatzmo pradėjo į mūsų tarpą skverbtis tautinis, rasinis ir klasinis fanatizmas. Ir jis yra lygiai biaurus, jeigu ne biauresnis.

Ką reiškia mano tautos priešas?

Karo metu Vienoje susitikau vienos didelės tautos atstovą iš Lietuvos.

— Kur dabar, — klausiu.

— Rengiuos grįžti į savo didžiąją tėvynę. — Jis tada uoliai mokėsi savo būsimosios tėvynės kalbos.

— O, puiku! Galėsi būti kada nors pas mus ambasadoriumi.

— Su jūsų kraštu nenoriu nieko bendro turėti. Tai vagių ir sukčių kraštas. Man bėgant stotyje kažkas pavogė čemodanus.

— Vagių ir sukčių yra kiekvienoje tautoje. Bijau, jų bus ir jūsų didžiojoj tėvynėj. — Ir labai nustebęs pasišalinau.

Jam iešmą bedrožiant, kažkas kepsnį nunešė. Jo didžiojoj tėvynėj įsigalėjo kita valdžia, ir jis vieton į Rytus, pasuko į Vakarus. Ir kaip buvo smagu vėl tą patį žmogų išgirsti beriant komplimentus mūsų kraštui ir tautai.

Štai tau ir amžinas priešas. Tas pats galėtų būti su rasiniais bei klasiniais priešais. Aplamai, reikia kelti klausimą, kodėl esame tokie greiti teisti ir smerkti? Kodėl tokia ypatybe ypač pasižymi visokie pabėgėliai?

Atsakymas gali būti tik vienas: esame žiauraus karo ir žiaurių režimų aukos ir vaikai. Dvarų, gerų vietų, mantos praradimas dar būtų pusė bėdos. Daug kas atsistatėme ir rezidencijas, ir geras vietas, ir mantą... Blogiausia, kad bent iš dalies praradome ir žmoniškumą. Paradoksas: nežmoniškumo ir žiaurumo auka pasidaro nežmoniška ir žiauri. Matėme, kaip žuvo šimtai ir tūkstančiai, norėtume, kad žūtų milionai...

Žinoma, darome skirtumą tarp draugų ir priešų. Bet ir vėl draugo sąvoką labai susiauriname, o priešo — išplečiame. Išplečiame į laiką ir į erdvę. Jeigu kada kas nors buvo priešas, jis ir visiems laikams pasilieka priešas. Tokiu būdu priešu padaromi beveik visi kaimynai. Be abejo — pikčiausias prie-

šas — okupantas. „Okupanto atveju skrupulų neturėtų būti daroma (tur būt, norėta pasakyti „turima"). Už vieną dantį visus dantis išmalti. Kas bėgs, tebėga, bet liekančių ivanų ir katiušų nėra prasmės nei tikslo gailėtis, ir juos reikėtų naikinti čia pat, kaip blakes ir tarakonus" (173 psl.). Kaip anuos pustrečio miliono vokiečių, kuriuos sunaikino lenkai. „O paskui ant gražiai krauju nuplautos žemelės steik naujas diocezijas" (174 psl.).

Bijau, šis „poetiškas" vaizdelis daug kam patiks. Kam gali nepatikti mušti priešą, arba dar geriau — žiūrėti, kaip kas nors kitas jį muša. O kad okupantas yra priešas, nekyla nei menkiausios abejonės. Bet kyla klausimas, *kas* yra okupantas? Ir *kas* yra okupacija? Aistis atsako labai paprastai: „Jei kurioje nors šalyje svetima kariuomenė jaučiasi, kaip pas save namie, tai reiškia, kad tas kraštas yra okupuotas" (94 psl.). Nežinia, ar sovietinė kariuomenė Lietuvoje jaučiasi, kaip namuos ar ne. Vokiečių kariuomenė karo metu visiškai nesijautė nei Prancūzijoje nei Lenkijoje kaip namuose, o vis dėlto tie kraštai buvo okupuoti.

Iš viso, okupacijos sąvoka susijusi su karu. Kol karas tęsiasi, galioja ir okupacija. Karas pasibaigia, pasibaigia ir okupacija. Nors V. Vokietijoje ir Japonijoje dar ir šiandien tebėra amerikiečių kariuomenė, bet tų kraštų šiandien niekas nelaiko okupuotais. Tiesa, į karo metu atsiradusius teritorinius pasikeitimus, kol jų viena šalis nepripažįsta, galima žiūrėti, kaip į okupacinį reiškinį, pvz., Vilnius 1918-1939 m. Jeigu tokie teritoriniai pasikeitimai liečia visą kraštą, kaip, pvz., Baltijos valstybes, klausimą, kaip į tai žiūrėti, atsakyti gali tik pats kraštas, ir niekas kitas. Kai šiandien Amerika ir joks tarptautinis veiksnys Baltijos respublikų nelaiko okupuotomis, tai dar nereiškia, kad jos nėra okupuotos. Kai šiandien Amerika ir kai kurios kitos valstybės Baltijos respublikas laiko aneksuotomis ir tos aneksijos nepripažįsta, tai taip pat pačių tų valstybių nei kiek nesaisto. Vieną gražią dieną Amerika gali tą tariamą aneksiją pripažinti, nuo to reali krašto padėtis nei kiek nepasikeis. Tiktai pats kraštas, ir niekas kitas, gali pasakyti, kas jis šiandien yra, koks jo politinis ir teisinis statusas ir ko jis siekia.

Žinoma, daug kas pasakys: taip tai taip, bet kraštas šiandien negali savo valios pareikšti, kai jo laisvės suvaržytos. *Tant pis.* Jokiu būdu tai neįgalina nieką kitą kalbėti jo vardu. Kas besiimtų kalbėti jo vardu (Maskva, Vašingtonas, ar kas nors kitas), tas tik dar labiau siaurintų krašto valią ir laisvę kalbėti savo vardu. Viena, atrodo, šiandien aišku, kad

kraštas nenori būti laikomas okupuotu, dvidešimt penkeri metai po karo.

Vėl kai kas pasakys, kad daugiau kaip šimtą metų išbuvome carinės Rusijos okupuoti. Šitas sugretinimas viena tik rodo, kad okupacija okupacijai nelygu. Anos okupacijos metu reikėjo, gali sakyti, iš nieko sukurti tautą, arba, kaip dabartiniai Lietuvos istorikai mėgsta sakyti, naciją. Ir ji kūrėsi ne tiek konflikte su rusų tauta (okupantu), kiek atsiskyrimo pastangose nuo lenkų tautos. Tos tautos arba nacijos kūrybos pradininkai, kaip D. Poška, S. Daukantas ir S. Stanevičius, net ir nelaikė rusų okupantais. Daukantas tai atvirai pasakė, o Poška ir Stanevičius rašė elegijas caro Aleksandro I mirties proga.

Niekas negalėtų pasakyti, kad šiandien Lietuva nėra tauta arba nacija. Kai kurių Amerikos publicistų nepripažinimą Lietuvai, kaip ir kitoms Sovietų Sąjungos tautoms, tautinio ar nacionalinio identiteto reikia laikyti tik paprasta ignorancija. Toks nepripažinimas iš pačių lietuvių pusės būtų daugiau negu ignorancija. Šiandien kova vedama ne dėl tautos ar nacijos formavimosi, bet dėl jos pastangų geriau kultūriškai ir ekonomiškai tvarkytis, dėl didesnių politinių laisvių ir savarankiškumo. Sakyti, kad kraštas okupuotas ir kad viską jame tvarko okupantas, yra kirtimas šakos, ant kurios sėdima. Toks nusiteikimas būtų defetistinis krašto ir tautos atžvilgiu ir nenaudingas tiems, kurie taip galvotų, nes jis atremtas ne į realią padėtį, bet į iliuzorinį įsitikinimą, kad tikruosius krašto interesus atstovauja kas nors kitas, o ne pats kraštas. Ta prasme ir sakome, kad kraštas šiandien nenori būti laikomas okupuotu.

Lieka dar vienas kitas žodis pasakyti santykiu su rusų tauta, su tuo „amžinu lietuvių tautos priešu" (95 psl.) klausimu. Maždaug ligi XVI a. vidurio rusai galėjo sakyti, kad lietuviai buvo jų amžinas priešas. Vėliau, maždaug per porą šimtmečių, lenkai, lietuvių sąjungininkai, buvo jų amžinas priešas. Ne tik tautinis, bet, kas tuo metu atrodė dar baisiau, ir religinis priešas. O kaip labai ir kiek daug kas tada keikė ir prakeikė lotynų tikėjimą ir lenkus! Nuo XVIII a. vidurio kortos pasikeitė, ir Maskva pasidarė lenkų ir mūsų amžinas priešas. Matome, amžinumas yra reliatyvi sąvoka. Kas nėra reliatyvu ir kas yra amžina, tai, kad tautoms reikia gyventi kaimynystėje, kaip joms Dievas paskyrė. Galime didžiuotis, kad dažnai mokėjome gražiai su visais kaimynais sugyventi ir buvome visokių skriaudžiamųjų ir heretikų prieglauda ir užuovėja. Tarpais ir patys ieškojome pas kaimynus prieglaudos ir užuovėjos. Net Vytautas nekartą bėgo pas vokiečius, kurių, de-

ja, gal būt, jau niekados neturėsime savo kaimynais. Sakau sąmoningai deja, nes juo daugiau kaimynų, juo smagiau gyventi. Kaip Šveicarija! Klausimas yra, ne kaip išskersti kaimynus ir ant gražiai krauju nuplautos žemės steigti naujas diocezijas, bet kaip gražiai su kaimynais gyventi ir išlaikyti senas diocezijas.

Jono Aisčio elegijose pilna visokių gudrių ir mažiau gudrių patarimų tautai. Kalbėdamas apie partizanus, Aistis rašo: „Jie vėl pakils. Nenorėčiau tik vieno, kad jie pakiltų anksčiau už ukrainiečius" (134 psl.). Kažin kaip ukrainiečiai galvoja? Arba vėl: „Neilgai reikės laukti, kai pačioje Rusijoje pradės veikti laisvės kovotojai. Ton avantiūron lietuviams nereiktų pirštų kišti. Tesirieja ir tesipiauna savo tarpe" (188 psl.). Arba: „Pamatei, kad pakirstas medis jau pradeda svyruoti, ir tu kalk pleištelį, bet taip, kad medis nevirstų į tavo kiemą ar į tavo trobas" (197 psl.). Klausimas, į kieno kiemą ir ant kieno trobų jis turėtų virsti? Jei taip visi gudragalviaus, tai ir senas pūzdras sugebės išstovėti per amžius amžinuosius.

Iš seniau buvo žinomos bent dvi tautų ir valstybių gudragalviavimo politikos: makiavelizmas ir valenrodizmas. Aistis savo elegijose bando ir iš vieno ir iš kito šį tą pasipešti. Gal kai kurioms tautoms kartais ir trūksta gudrumo. Ypač lenkams ir vokiečiams, nors pirmuosius lapės politikos mokė Mickevičius, o antruosius — Fichte. Aplamai, gudragalviavimas būtų įmanomas, jei tik tu vienas galėtum juo pasinaudoti. Bet kadangi niekam neuždrausta gudragalviauti, tad gal geriau jo visiškai atsisakyti ir pasirinkti liaudies išbandytą kelią: su teisybe toliau nuvažiuosi.

V. Trumpa

PRAGARO VIRTUVĖJE

XVI SANTAROS-ŠVIESOS SUVAŽIAVIMAS

„Idėjos, jei gyvos, nemiršta, kaip žmonės". Bet jos ir negimsta iš kokio nors pusdievio blauzdos. Santara-Šviesa ieško naujo ne dėl paties naujumo... Drąsa jai, gal būt, labiau būdinga, negu naujo ieškojimas. Rutinos ir lakavimo pasaulyje drįsti yra tas pat, kas Dekartui abejoti. Būtų pretenzinga galvoti, kad tu kuri kažką naujo. Bet drąsa abejoti ir drąsa priimti nauja yra žmogiškosios kondicijos dalis. Prometėjas nesukūrė ugnies, bet jis išdrįso ją iš paties Dzeuso pavogti ir patiekti žmogui.

Santara-Šviesa išdrįso skelbti gyvąją lietuvybę, kada dauguma vien tik lenciūgėlį tešoko aplink senas programas ir senus laimėjimus. Santara-Šviesa skelbė pozityvų angažavimąsi, kada dauguma matė angažavimesi tik savo priešų prakeikimą ir dėl to galvojo, kad galima angažuotis tik prieš, bet jokiu būdu ne už. Ir Santara-Šviesa buvo apkaltinta defetizmu, lyg, rodos, angažuotis už būtų kapituliavimas, o angažavimasis prieš būtų kova. Santara-Šviesa išdrįso kalbėti apie vieną tautą, kada dauguma, ten ir čia, bandė ją skaldyti: į klases ir buržuazinius nacionalistus, į patriotus ir nepatriotus, į komunistus ir antikomunistus. Lyg, rodos, komunistas negalėtų būti toks pat patriotas, kaip patriotas. Santara-Šviesa drįso ginčytis dėl kairės, kada daug kas galvojo, kad visos blogybės plaukia iš kairės, ir kada patys vadinami kairieji nuėjo konservatorių klubų keliu. Ir kada Amerikos liberalas tapo keiksmažodžiu „patriotinėje" visuomenėje...

Atrodo, Santara-Šviesa ir šiandien tebėra drąsi ir angažuojasi naujam, nors ir jai sunku išvengti tam tikro išsekimo, tam tikro nuobodžio, net skepticizmo. Ne vienas, važiuodamas į XVI metinį Santaros-Šviesos suvažiavimą Taboro farmoje, truputį abejojo, ar pasiseks jai ir vėl iš titnago įskelti ugnį. Kai kur abejojimas ėmė užgožti drąsą, ir nusivylimo šešėlis ėmė tiestis ilgyn ir ilgyn... Ir ne tik Santaroje-Šviesoje. Visas pasaulis, atrodo, pavargo ir nori pailsėti. Ilsisi Nixonas savo dviejose rezidencijose, ilsisi Brežnevas su Kosyginu, kuriems Tarptautinis komunistų kongresas nesuteikė jokios naujos ugnies. Savotiškai ilsisi ir Vietnamas. Ir Mao atrodo vis labiau panašus į besimeldžiantį Budą. Po Che Guevaros žuvimo Castro aprimo. Tik kažkur ties Usuri ir Suezo kanalu tebežaidžia vaikai, nors ir baisiai pavojingą žaidimą.

Truputį ta nuovargio ir poilsio dvasia jautėsi ir šįmetiniame Santaros-Šviesos suvažiavime, kai R. Misiūnas kalbėjo ir rodė paveikslus apie nuobodžią Maskvą, apie Vilniaus Šv. Jono bažnyčią ir katedrą, pilkesnes už pilką rudens dangų, arba apie tolimą Uzbekistaną, sustingusį ir be gyvybės ženklo. Net ir raudonos vėliavos kažkurio parado metu Maskvoje reiškė ne ugnį, bet baisią monotoniją. Nuovargis ir poilsis jautėsi taip pat, kai J. Kazlas, kalbėdamas apie Čekoslovakiją, beveik visiškai pamiršo Aleksandrą Dubčeką. Be abejo, ne J. Kazlas jį pamiršo, bet visas pasaulis baigia pamiršti. Rumunija (R. Kondratas) *dar tebelaiko savo fortus, bet ir nieko daugiau.* Ir taip nuo merliais aptvarstytos ir beviltiškos Biafros (M. Almenienė), per snaudžiančią Kolumbiją (R. Mieželis) ligi Daley apkramdytos ir dar tebetramdomos Čikagos (V. Adamkus) matėme tautas ir tautines mažumas, alsuojančias, gyventi norinčias, bet neprasiveržiančias jokiais vulkanais.

Ir Lietuva (dr. B. Mačiuika „Socialinės problemos Lietuvoje") ilsisi ir geria šnapsą, žudo ir žudosi ir vieškeliuos plačiuos ir urbanizacijos paliestuose miestuose, mažiau gimdo ir daugiau skiriasi, mažiau mokosi ir daugiau iškrinta ir uždarbiauja... Ir įdomu, kad pats visa tai išgyvenęs liudininkas to negali paneigti.

Tiesa, ne visa taip pilka. Amerikos, ir ne tik Amerikos, architektai (K. P. Žygas „Naujasis brutalizmas architektūroje") eina iš galvos, projektuodami milžiniškus perkeliamus namus (ant ratų) ir bandydami jiems pritaikinti biologinę ekologiją. Baimė ima, kad jie nesuspės patenkinti gyventojų eksplozijos ir urbanizacijos nesąmonių.

Teatras (A. Landsbergis „Avangardo teatras") New Yorke ir kitur bėga į gatves ir ieško naujo žodžio ar nežodžio („klyksmo"), rodo nuogas moteris ir vyrus, ir nenori skirtis nuo gyvenimo. Tik po viso to norisi paklausti: ar tai avangardas, ar grįžimas į akmens amžių...

Nežinia, ar į akmens amžių ar prarastą rojų nori grąžinti mus Rasa Gustaitytė. Dalyvių liudijimu ji labai simpatingai ir gerai gynė, rodos, tokius sunkiai apginamus dalykus, kaip hipiai, LSD ir net SDS.

Savotiškai avangardines idėjas skelbė E. ir R. Vaišniai. Pirmoji su tikra iškalbos dovana kalbėjo apie lituanistines mokyklas, beskyrę (gal neskyrinę?) mokyklą ir praėjusios vasaros mokytojų kursus, nevengdama paliesti ir „didžiosios kovos" dėl *Rūtelės*. Dr. R. Vaišnys veržėsi į pačias biochemijos ir biofizikos mokslų gelmes, nors dar kol kas nesugebėdamas pagaminti proteino, bet parodydamas kelius, kaip gyvybė atsiran-

da. Kai pagalvoji, kaip sunku gamtai ką nors naujo pagimdyti, pasidaro truputį lengviau stebėti ir naujų žmogiškų idėjų išsekimą. Ištrauka iš J. Meko eilių labai tiko jo paskaitos užbaigai. Įdomu būtų, jeigu ne tik filosofai ir teologai, bet ir toks R. Vaišnys pasisakytų dėl Teilhard de Chardin kontroversijos.

Tai pačiai avangardizmo problemai buvo paskirtas I. Gražytės, L. Mockūno ir K. Ostrausko simpoziumas. Po mikroskopu buvo padėta dabartinė Lietuvos literatūra. Nežinia, ar toji literatūra tokia pilka, ar mikroskopas dulkėmis apsinešęs, bet labai mažai to avangardizmo teko pamatyti. Gal tai ir gerai, kaip pastebėjo vienas iš publikos (K. Almenas). Tegu sau K. Saja iš mamutų medžioklės vėl grįžta į kolūkį ir prekiauja ožkenomis.

Niekam nekilo jokios abejonės, kad aparatūra buvo kalta, kai Mykolas Drunga pristatė avangardinę sovietinės Lietuvos muziką. Vis dėlto malonu buvo girdėti, kad Lietuvos kompozitoriai žengia didelį žingsnį į priekį ir patenkina net ir labai aštrų muzikos kritiką.

Kadaise toje pačioje Taboro farmoje Antanas Škėma kalbėjo apie tremties literatūros mirtį. Sausai prisikimšusios salės su gerokai pakilusia temperatūra klausytojai su būreliais klausančių už durų (viso gal netoli poros šimtų) su tuo jokiu būdu nenorėjo sutikti. Musės skridimas ir garsus juokas buvo girdėtis, kai savo veikalus skaitė Sesuo Jurgita, Jurgis Blekaitis, Kazys Almenas, Algirdas Landsbergis ir Kostas Ostrauskas. Literatūros vakarą paįvairino latvių poetas Gunars Salinš, kurio poezijos vertimus padarė ir skaitė Zina Katiliškienė.

Anksčiau tas pat G. Salinš kalbėjo, kaip New Yorke, vadinamojoje Pragaro Virtuvėje, gimė nauja latvių poezija. Taboro farma irgi yra savotiška pragaro virtuvė, kai į ją susirenka Santara-Šviesa. Savotiškos alchemijos pagalba ir čia provokuojamas Mefistofelis. Po visų tų alcheminių bandymų jaučiasi greičiau fizinis nuovargis, iš kurio daug lengviau išsikrapštyti, negu dvasinis nuovargis, kuriuo berods serga šių dienų pasaulis.

V. T.

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) Jonas Aistis, *Milfordo gatvės elegijos* (Londonas: Nida).
2) *Akiračiai*, 1969, Nr. 2(6) — Nr. 6(10).
3) Zenonas Ašoklis, *Lietuvos geografijos vadovėlis* (Chicago: JAV LB Kultūros Fondas, 1968).
4) J. Avyžius, *Į stiklo kalną* (Vilnius: Vaga, 1968).
5) Juozas Baltušis, *Parduotos vasaros*, II t. (Vilnius: Vaga, 1969). Dail. L. Pučkoriūtė.
6) K. Barėnas, *red.*, *Penktoji pradalgė* (Londonas: Nida, 1968).
7) Albinas Bernotas, *Karšti lapai* (Vilnius: Vaga, 1968). Dail. Rimtas Tarabilda.
8) *Books Abroad*, Winter, 1969. Rytų Europos poetams skirtas numeris, kuriame lietuviams atstovauja Henrikas Radauskas („Timeless Modernist"), pristatomas Rimvydo Šilbajorio.
9) Rimantas Budrys, *Liepsnelė — saulės spindulys.* (Vilnius: Vaga, 1969).
10) Antanas Drilinga, *Šiluma* (Vilnius: Vaga, 1968). Dail. Leonavičienė.
11) *Europos Lietuvis.* Savaitraštis.
12) *Evangelijos šviesa*, 1969, Nr. 1-3.
13) *Film Culture*, N. 47, Summer, 1969.
14) Astrīde Ivaska, *Ziemas tiesa* (Upeskalns: 1968). Vytauto O. Virkau·viršelis.
15) Jurgis Janavicius, „Songs of Arrival: A Journey to the Moon," Poetry and Prose Broadsheet 1 (Wentworthville, Australia, 1969).
16) *Jaunimo žodis.* Vokietijos lietuviškojo jaunimo laikraštėlis, 1969, Nr. 1, 2, 3.
17) Juozas Jurginis, *Istorija ir poezija. Kultūros istorijos etiudai* (Vilnius: Vaga, 1969).
18) V. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija* (Vilnius: Mintis, Lietuvos TSR Mokslų Akademija, Istorijos Institutas, 1968). Dail. V. Kalinauskas.
19) A. Krausas, *paruošė. Australijos lituanistinių mokyklų mokytojų konferencijos darbai.* (Melbourne: ALB Krašto Kultūros Taryba, 1968).
20) *Lietuvių literatūros istorija*, IV t. Tarybinis laikotarpis (1940-1967), red. K. Korsakas ir J. Lankutis. (Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademija, Lietuvių Kalbos ir Lituanistikos Institutas, Mintis, 1968).
21) Vytautas Misevičius, *Makaronda — anikonda.* (Vilnius: Vaga, 1969). Dail. Ignas Laurušas.

22) *Mūsų sparnai*, Lietuvių Evangelikų Reformatų žurnalas. 1968, gruodis ir 1969, birželis.
23) *Nepriklausoma Lietuva*. Savaitraštis.
24) Alg. Pocius, *Randai medyje* (Vilnius: Vaga, 1968). Dail. V. Kalinauskas.
25) Vytautas Rimkus, *Lietuvių sukilimas Vilniuje 1941 m.* Atspaudas iš *Europos lietuvio* 1969 m. Nr. 10-18.
26) Kazys Saja, *Mažosios pjesės*. (Vilnius: Vaga, 1968).
27) *Skardas*, Socialistinės minties leidinys. 1969, Nr. 1.
28) *The Story of Captive Lithuania* (Washington, D. C.: The Lithuanian Legation, 1969).
29) A. Sutkus, *Senojo Vilniaus fragmentai*. (Vilnius: Mintis, 1969). Dail. A. Gedminas.
30) *Svečias*. Lietuvių Evangelikų Liuteronų laikraštis. 1968. Nr. 6, 1969, Nr. 1-4.
31) *Technikos žodis*, 1968, Nr. 5-6, 1969, Nr. 1 ir 2.
32) *Tėviškės žiburiai*. Savaitraštis.
33) Teofilis Tilvytis, *Pradalgės* (Vilnius: Vaga, 1968). Dail. K. Juodikaitis.
34) *Treji vārti*, 1969, Nr. 1(13).
35) *Užsienio lietuvių spaudos metraštis 1967* (Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1968). Leidinyje sugalvotas *Metmenų* angliškasis „vertimas" — Warp.
36) Mykolas Vaitkus, *Nepriklausomybės saulėj, 1918-1940 atsiminimai*, VI ir VII tomai (Londonas: Nida, 1968 ir 1969).

metmenys

Vyriausias redaktorius: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Karolis Drunga

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, dr. Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dana Barauskienė, Leonas Barauskas, Danutė Bilaišienė, Živilė Bilaišytė, Dalia Bylienė, Žibutė Dobaitė, Marija Eivaitė, Gabrielius Gedvila, Vytautas Germanas, Jūratė Jakštytė, Rita Kavolienė, Birutė Lintakienė, Irena Liorentaitė, Liūtas Mockūnas, Marytė Švipaitė, Raminta Švipaitė, Laima Vander Stoep, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Rimas Vėžys.

Administracija:

Ramojus Vaitys, Marija Paškevičienė, Gintautas Vėžys
4726 Russet Lane
Apt. R -109
Skokie, Ill. 60076

Kaina: Šio numerio — 2 dol., keturių numerių prenumerata — 7 dol, Garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill.

5,-

ALp(LKA)1742
1969, Nr.18
L.arch.

88.291.37